

BHAVAN'S LIBRARY

This book is valuable and
NOT to be **ISSUED**
out of the Library
without Special Permission.

सविताराय-स्मृतिसंरक्षण-ग्रन्थमाला ।

संख्या—२

प्रथ

धातु-प्रदीपः ।

महामहोपाध्यायश्रीमेतरेयरसितविरचितः ।

श्रीश्रीशचन्द्रचक्रवर्तिभट्टाचार्य्यण संस्कृतः ।

THE DHATU-PRADEEPA

BY
MAITREYA-RAKSHITA

EDITED WITH ANNOTATIONS

BY
SRISH CHANDRA CHAKRAVARTI, B. A.,

SENIOR PROFESSOR OF SANSKRIT, DACCA COLLEGE, DACCA, BENGAL

PUBLISHED BY .

DINALA CHARAN MAITRA B. L.

ASST. SECRETARY, THE VARANASI RESEARCH SOCIETY, VARANASI

1919.

asynonym of महावीर is जिनदेव But my Jaina friends who are versed in these things assure me that there is no divinity of the name of महावीर either in the वेदान्त or in the दिग्दर्शक hierar hy of the Jainas On the other hand महावीर was a बोधिसत्त्व or Buddhist Missionary who lived in Nepal He is variously called महा, महावी, महा नाथ महावीर & worshiped by the Buddhists of the महायान sect Images and pictures of this बोधिसत्त्व can be seen in Buddhistic Iconography The descriptions of this God also exist in their Iconology Such works as साधकनाथान्त परमार्थशास्त्रोक्त, सुवर्मपुष्करिका सुवतान्द्यान, सुवभासपत्र &c contain the prayers to and rules of worship of महावीर A treatise of this sect begins thus श्री लक्ष्मी महावीराय । जगदगुरु महावीर नमो भाक्तादचित्ता &c

Again महावीर is also recognised as a god by those who follow the religion dictated by the Tantras The ways of his worship and his accounts are quoted in the तन्त्रसार by महामहोपाध्यायऋष्यालम्बनशास्त्रे from the शास्त्रोत्तर, कैवल्यतन्त्र, and शुकुटेवरतन्त्र Hence (d) it appears that a Tantric sect of the Hindus, worshipping this god, prevailed once in Bengal at least, if not anywhere else Quotes ऋष्यालम्बन in his तन्त्रसार—

शास्त्रीवृत्तिसिद्धेश्वरी सखारोर्वदहारक ।

श्रीमन्महावीरो जगत् साधकानां सुखावह ॥ १ ॥

अथ ध्यान यथा—

महापरमेश्वर महा सखसमुत्साहपति *

सुवर्षियनिर्वाणो महापुण्ड्र कुमारम् ।

वृत्तन्वरवत्स महापनामताय

कुमनिदहनदत्त महापाप नमामि ॥ १ ॥ (+)

So, if महावीर mentioned by रत्निक be his god, he was either a Buddhist or a Tantric

But the general opinion is that मैत्रेय was a Buddhist Nothing more is known of his life, parentage or birth place

Mauteya eulogises the भास्कर in 7 & 12 of his तन्त्रदीप, with the remarks that ईश्वरिदिति । एवंकारसन्नात्रसन्निधि इति । एतद्वृत्तानि एव इत्येति । यहि भास्करसन्नामनाडय एतन्कारस्य कथनाभिधाया इतिमित्युच्यन्ते । एवंकारवर्णिककारायां संज्ञेयं शास्त्रावधर्मिकात् । तथावाहुः—

(d) ऋष्यालम्बन had the title शास्त्रमहावीर He was a resident of महावीर in district Nadia and coeval with Chaitanya—(A D 1485 —A D 1533) He was a निरुपध्वान् in the author of a compendium of the Tantras It contains the rules and regulations of the Tantric religion current in Bengal The beginning of his तन्त्रसार is नमो ऋष्यालम्बने ऋष्यालम्बनमुद्रितम् । सुवत्स साधकानां ज्ञानानन्दो महावीरः । तन्त्रदीप इत्यन्तारा इत्यन्तारायर्था इतिपद्यथा । श्रीकर्मोद्देशे उच्यते महावीरो विभवन् ॥२॥ The colophon is इति महामहोपाध्यायऋष्यालम्बनशास्त्रेविश्वविजयसन्तारः समाप्तः ।

SOME ACCOUNTS OF THE MSS OF THE वातुप्रदीप

FROM WHICH THE PRESS COPY OF THE TEXT HAS BEEN PREPARED

I have got altogether six MSS to prepare the press copy of the वातुप्रदीप. They are marked क, ख, ग, घ, ङ and च

(क) This MS is in Bengali character. Each page of it contains 7 lines. It is a very good copy, but mutilated and breaks up suddenly at the root प्रुच (183). It belongs to the Rajshahi college Library. It extends from the beginning up to the root प्रुच, only 7 leaves in all.

(ख) This is an exact copy from (क). It breaks up also at the same root प्रुच. Even the very mistakes in the copying made in (क) are repeated here. Each page of it contains 8 or 9 lines. Only 6 leaves are found in it from the beginning. This MS also belongs to the Rajshahi college. It is in Bengali character.

(ग) This MS is a copy obtained from the Library of Vizagapatam, Madras. The Library had also a copy. It is from the MS no 3718 of the Asiatic Society of Bengal at Calcutta which has the following—*श्रीब्रह्मवन्दन* मन्त्रं प्रुचमिदम् । सिद्धिमिदं देवैर्षु । महाभार १४८० । २६ वापारम् । In the Library it is no 6924. The copy supplied from the Library is in the Devanagar character. But its original is undoubtedly in Bengali. Since 1870 is 1568 A D.

(घ) It is a copy from the Government Oriental MSS Library of Madras. This Library too had a copy of the aforesaid MS which had once belonged to श्रीब्रह्मवन्दन मन्त्र, and is from the Asiatic Society of Bengal, Calcutta. Our copy from it is in the Devanagar character. But the original is in Bengali character. So, ग and च are from the one and same MS.

(ङ) This is a very good and correct MS. It is complete and in Bengali characters. There are 95 leaves in it. In each page there are 6 lines. It belongs to the Varendra Research Society of Rajshahi. It was procured from Pundit Kshatish Chandra Bhattacharya of the Village Salikha in District Rajshahi. It is marked no 597, Varendra Research Society.

(च) This MS, also belongs to the Varendra Research Society, Rajshahi and is marked no 643. It contains 61 leaves. In each page there are 8 lines. Paper 4 x 17. But it is mutilated. The first 10 leaves are wanting. The fragmentary copy begins with the root मीच चन्द्रोत्तमं चरि (200). It was procured from Pundit Kalsaran Srinivaha of village Halsa, District Rajshahi. It is of course in Bengali characters. So the ensuing text is really from one of the Bengal MSS.

M M Pandit Ganapati Sastri of Trivandrum wrote to the undersigned that he had got a copy of the चातुर्वेदीय. But it is also a copy from the चातुर्वेदीय Library of Vizagapatam. Hence it was not taken in and consulted as a copy has already been procured from the same source.

But a very substantial amount of help has been found in the चातुर्वेदीय षट्पठि. In its edition printed at Benares, very often quotations are found from Maitreya's चातुर्वेदीय. Most of them have been found to precisely tally with the passages in our copies marked ङ and च. In fact the MS ङ is quite enough for determining the text of the book and though it presents only the Bengal recension, it may fairly and reasonably be taken as a genuine representative of the चातुर्वेदीय as it had come from its author, on account of its aforesaid unity with the quotations given by सायनाचार्य in his चातुर्वेदि ।

Dacca
 NOVEMBER, 1919 }

SRISH CHANDRA CHAKRAVARTI

शङ्खपत्रम् ।

पृष्ठायां	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
21	2	भाजेयं ह्यभं	भाजेरयह्यं
27	26	अनेकात्त्वादाम्	अनेकात्त्वादाम्
47	2	विनाम	विनासा
53	8	अघपनन	अघपतन
61	6	वाल, वेत्तुः	वल्ल, वेत्तुः
104	13	इदन्वतुः	इदम्भतुः
109	22	विनर्द्धिर्घति	विनर्द्धिघति
128	20	अघाति	अघ्नाति
136	1	सङ्घयति	सङ्घयति
138	10	वसु हु	वसु त
151	28	पटी	पटी

अथ

महामहोपाध्यायश्रीभैवेयरचितविरचितो

धातुप्रदीपः ।

सञ्जुषीपप्रसादेन धातूनां वृत्तिमारम्भे । (१)
बहुभ्योऽभून् यथा भीमः (२) प्रोक्तवांस्तद्वदागमात् ॥१॥

(१) शेषाभिप्रायैरिह यो मां शेषाभिप्रायैः श्रुतम् ।

त्रिभिषायापयइन्दे सं शेषप्रयणोपमम् ॥ १ ॥

अथोक्तम् धातुपाठेष्विहितानि इदादिमाष्ठाष्टाध्याया एतान्मन्त्रानि । इहोक्तानि धातुनां एतन्मन्त्र-
मात्र इत्यादीनि तु सम्प्रदायात्कृतीपदीमात् । तानि चापिचितविधानानि कानिचिद् दण्डवर्णितोच्यन्ते ।
तत्रादावित्पूर्वादि । (1)

१ । उपदीपेऽनुनासिक इत् । (११२)

उपदीपेऽनुनासिकोऽनुनासिकः स्यात् । उपदीपे आद्योच्चारणम् । स च धातुपाठधातुपदिकपाठौ एत-
न्नाभिके च । एतेर्दिक् चन्दा उपदिशन्ते । एवं । एते । अन्तर्लोकारोऽनुनासिकः । एवकार-
कृत इदानीमपमनुनासिकपाठः परिशुद्धः । तेषु हि "मतिशानुनासिक्याः पाणिनीया ।" इह सुपदीप-
दीपानुनासिकपाठानि च । सवत् । अन्तर्लोकारोऽनुनासिकः । उपदीपे कि । अन्तर्लोकारोऽनुनासिकः ।
साधुसिद्धमन्त्रात्परिशुद्धम् । अनुनासिक किम् ? विरिचोवि । विरिचोवि । इत्युक्तम् अन्त-

(२) भीमोऽपि पाणिनीयधातुपाठस्य व्याख्यातविशेषेण वेदाकरणाः कश्चिद् धातुनामर्थान् भू मधायाम् एवं इहो-
क्तम् इत्येवमिदम् उपरम इत्यादीन् निर्दिष्टम् । सुवकारस्य स्वेचं स्वर्यं इत्याद्येव पपाठः । एव हि पूर्वं धातुपाठः
स्ति । सपादि धातूनां क्रियावाचिन्ते मन्त्रेति :— "न च या प्रायव इत्याद्यर्थे निर्देशो नियामकः । मन्त्रापादि-
नीयत्वात् । भीमस्येनादयो अर्थे निर्दिष्टपरिचिते सन्ति । पाणिनिस्तु भेष इत्याद्यपाठोदिति आद्यवाचिकयो-
रुक्तम् । क्रिय-अभिप्रायेति मन्त्रोऽर्थे निर्देशो नास्त्यन्तरनिर्दिष्टम् । सुवकारस्येतीत्याद्युक्तम् ।
उक्तम्—

क्रियावाचिसमाख्यातुमेकेकोऽर्थे प्रदर्शितः ।

मयोशात् सिद्धवर्गव्या अनेकार्था हि धातव इति ।

इति । अथएव इहोऽर्थे सुदं इह भीमोऽपिनेनेकरावः पश्यते । इति आदिपदान् (११२) इत्यादि-
व्याख्येयं प्रापकानि । इति (शब्दकोशे ११२) ।

प्राधान्याद् धातुसंज्ञायाम् भवतेरनुवादेन च वक्षारवतो

उदित परस्मै कृत् वा स्यात् । मनु ममिता मन्वा । दितु देविता दूना । कतु कमिता कान्वा
मन्वा । यतु मनिला मान्वा । दतु दमिता दान्वा ।

१० । खरतिश्रुतिपुप्रतिश्रुजुदितो वा । (७१।३४)

खरत्यादेरुदितस्य परस्मै वक्षारदेरर्गधातुकस्यै वा स्यात् । विष् संज्ञा संभिता । असेत्सीत् असेधीत् ।
सिद्ध्यम् संभितथम् । गच्छ गच्छा गच्छिता गच्छियते गच्छते गच्छेत् गच्छीत् । प्रपू गोत्रा गच्छिता
गोत्रादित्वा । भू संज्ञा उरिता । प्रभू सोता उरिता संभियते उरिच्यते । भूष् सोता उरिता ।

११ । जान्सीदिश्रासृदितान् । (७१।३५)

चिअन्सीदिश्रं श्राप्तेरु अदित्वाद्योपधाया ङन्ती न स्याच्चङ्परं च । यथा शाखाशाखात् अममानत् ।
मालमालात् अममातरत् । शासु अन्वशासत् । शाध अथशाधत् । शाशु अथशाशत् । शील अशुलीकत् ।
शील अशुलोकत् । सीषु अशुलोषत् ।

१२ । पुषादिषुताद्वत्प्रदितं परलोपदेवु । (७१।३६)

शतृक्किरवृषवादीद्युंतादीर्लुदितस्य परस्मै कृत् स्यात् परलोपदेवु । मळू अचमत् । मळू अचमत् ।
मळू अचमत् । मळू अचमत् । मळू अचमत् । मळू अचमत् । मळू अचमत् । मळू अचमत् । मळू अचमत् ।
परलोपदेवु किम् ? अलोपित । अतर्पित ।

१३ । कानाचवाचकत्राद्यधिप्रादितान् । (७२।१)

उमधान्तस्य अथादीर्णन्तस्य अद्यते रदितस्य इहिनं स्यादिङ्गादौ सिचि । यद्य अद्यहीत् । अद्य अद्यहीत् ।
दुषम अद्यहीत् । अद्य अद्यहीत् । अद्य अद्यहीत् । अद्य अद्यहीत् । अद्य अद्यहीत् । अद्य अद्यहीत् ।
कन चीनयीत् । इल ऐलयीत् । आर्दीयीत् । इन्दथ्येव अन्तस्वीदाहरणम् । भाषायानु अङ् स्यात् ।
चीनयत् । (सताकरे चीनियत्) ऐलियत् । अथिर्गादिदद रेवपुरं विद्याकोः इति । अद्यहीत्
पदितान् । कटे अकटीत् । रेवे अरवीत् । इडे अइहीत् । कडे अकडीत् ।

१४ । ओदितस्य । (७२।३)

ओदिती निष्ठानकारस्य ककार स्यात् । ओत्वन्तो लघु अग्रवान् । ओवित्री उचिधः उचिधवान् ।
ओप्यायी पीन आप्याय । ओप्यो मुप । उलो कल्प । तुषोचि मूल । ओहात् हीनः । ओहात्
जान् । स्याद्य ओदित इति वचनम् । पूङ् घन । इङ् इन । दीङ् दीन । ओङ् उङ्हीनः ।

१५ । मन्वद्वपुनि अङ्परं देवन्त्यापि । (७३।१२)

अङ्परं चो मदङ् मन्व यीभासी लघुपरस्य सर्वत्र काव्ये स्याद् आप्तृलोपितेति । अपीकरत् ।
अपीकमत । अपीकपत् । अपीकपत् । अपीकपत् । अगित्वत् । अद्यथवत् । अद्यथि किम् ? अततपत् ।
अदरपत् । अजगामरत् । अङ्परं किम् ? अङ्परं अद्यथ । परद्वपुं किम् ? किञ्च अद्यथ एव सा
भूत् । अपकमत । अन्तृलोपि किम् ? अन्तृपत् । अररत् । इवदनात्वात् अदङ्पत् । वारग्लोपे कन्वद्
भाषनिवैष उक्तम् ।

१६ । वरितो वा । (७३।१५)

भ्रुप्रभृतिगर्ह्यसन्तानवाचकस्य भ्रूवादिगर्ह्यस्य निपातनात् संशुत्वार्थ-

इरितो धातोर् इरिद् वा स्यात् परस्मैपदौ परे । अतिर् अच्युतन् अथोतीत् । भिदिर् अभिदत् अमेत्
सीत् । छिदिर् अछिदत् अथेतसीत् । इरिर् अदधेत् अद्राधीत् । परस्मैपदे किम् । अमित् । अचिदत् ।

१० । धीत् ऋः (१।१।१८०)

धीतो धातोर् धीमानि वा स्यात् । निमिदा मित्र । मिथुवा धृष्ट । विग्भी इद् । विशिदा लिष्ट ।

१८ । द्वितोऽष्टुच् । (१।१।८६)

द्वितो धातोर् ष्टुच् स्याद् भावे । द्वेषे द्वेषुः । द्वेषोनि द्वेषुः । मज्जत् । मन्दत् ।

१९ । द्वितः जिः । (१।१।८८)

द्वितो धातोर् द्विः स्यात् भावे । क्रौञ्चं निरुक्ति (१।१।१२०) तसौ मत् । कुपवत् पक्तिमत् । कुदाप्
दक्तिमत् । कुदाच् द्वितिमत् । कुपत् उक्तिमत् । ल्वन्तिमत् ।

२० । मितो ऋः (१।१।९२)

मितासुपधाया ऋः स्यात् वी परे । अयति । अटयति । अणयति । लयति । मयति ।

२१ । चिण्णसुलोदीर्घोऽन्यतरस्याम् । (१।१।९३)

चिण्णरे अमुलपरे च ली मितानुपधाया दीर्घा वा स्यात् । अजनि अजामि । जत ममम् । जामं जामम् ।
अजि अजि । अज चञ्जम् । अजि अजम् । अजि अजम् । अजि अजम् । अजि अजम् । अजि अजम् ।

२२ । विदमिदादिभ्योऽङ् । (१।१।१०४)

विदम्भो मिदादिभ्यश्च छिद्यान्ङ् स्यात् । लृप् लया । लृप् लया । लृप् लया । लृप् लया । लृप् लया ।
लृप् लया । लृप् लया ।

२३ । अट्टदाद्यटिल भावनेपदम् । (१।१)

अट्टदाद्योत्त उपदेशे यो डित् तदन्वाच् धातोर्लक्ष्य स्थाने आत्मनेपद स्यात् । अट्टदाद्यो धातवो धातु
पाठान् अतन्वाच् । आस आसे । वस वसे । धृष्ट् धृष्टे । मृष्टे मृष्टे । शीष्ट् शीष्टे । मृष्टो डित्
स्वार्थम् । धियते लुङ्छिडोपेति (१।१।६१) आत्मनेपदनिपात् । अचिडो डित्तन्वाच्कारिस्वपरिभाषार्थम् ।
दिन तत् न टुम् । अष्टे । अष्टाते । अचष्टे ।

२४ । अट्टदाद्येव चलादिः । (१।१।१०१)

अट्टदाद्येव चलादि रकारुक्ताद् उप स्यात् । अट्ट दपैः । अट्ट पदैः । निपदयः । अट्टदाद्येः
किम् ? भविता । चलादिः किम् ? पचिता । आदिवरण किम् ? सुनुसतः । मीमांसन । अकारुक्तात् किम् ।
अचिद्या अच्यम् ।

२५ । स्वरितानि चर्त्तमिषाथि क्रियाफले । (१।१।१०२)

स्वरितेभ्यो चित्थ भावोरात्मनेपदं स्यात् कर्त्तृगामिति क्रियाफले । यजते यजति । पचते पचति । कुञ्
कुञ्जते कुञ्जति । कुञ्जते कुञ्जति । कुञ्जते कुञ्जति । कुञ्जते कुञ्जति । कुञ्जते कुञ्जति ।

स्वरितेभ्यो धातवो धातुपाठान् अतन्वाच् । इष्ट फलितम् । अट्टदाद्येः धातुरात्मनेपदी । स्वरितेः
अभयपदी । अट्टदाद्येः परस्मैपदीत्यर्थः । अट्टदाद्ये धातुः धातुपाठे एव निर्दिष्टः । धातुभ्योऽपरे केषिन्
किन् पित् पित् इत्यने । यत् इट्टदायी चित् । इत् औदात्त च चित् । दाप् दैपी चित् ।

मजन्तधातुवर्गमुच्चारापि भवतिमेव प्रथमं निर्दिशति । भू सप्तायाम् ।

(III) अथ मध्यप्रकाराणि ।

- अदादि—१६ । आदिप्रभृतिभ्य ऋष (२।३।०२) । लुक् स्यात् । अति । इति ।
 पुदादि—१७ । अन्त्यापदाशदपरोच्चारूलौकसेनालौकिकचवर्मेवर्लुक्पुदादिभ्यो षिच् (१।।२३) ।
 लुक्लोवादि—१८ । लुक्लोवादिभ्यः श् (२।३।०) । ऋषो लोक् आदिद्वयम् । लुक्तेति । ददाति दग् ।
 दिवादि—१९ । दिवादिभ्यः श् (२।।१६) । ऋषोऽपवादः । दीव्यति । मग्गति । विद्यते ।
 खादि—२० । खादिभ्यः श् । (१।१।०२) सुनीति सुनुते । मिकीति मिकुते ।
 तुदादि—२१ । तुदादिभ्यः श् । (१।१।००) । तुदमि तुदते । तुदमि तुदते ।
 बधादि—२२ । बधादिभ्यः श् (१।१।०८) । बधति बधे । मिनति मिनो ।
 मगादि—२३ । मगादिभ्यः श् । (१।१।०९) । मगीति मगुते । करोति कुदते ।
 २४ । अट्टदागोपदीमवर्गगतनोव्यादीनामनुनासिकलोपो भवति कृडिति । (१।३।१६) । एत । नत ।
 रत । ततः ।

कादादि—२५ । कादिभ्यः श् । (१।१।८१) । कौवाति कौवीते । पुनाति पुनीते । सुनाति सुनीते ।
 तु म यम् उ य इत्येत् अ मपोऽपवादः ।

रुदादि—२६ । रुदादिभ्यः सावंधातुषु (०।१।०६) वलादेरिट् स्यात् । रादिति । इत् स्य नम चन
 नव इति रुदादि ।

रोदिति सवितिषेव इति मिति सया ।
 अविदि वेति विज्ञेयी रुदादिः पञ्चमी मया ३ १ ३ इति ।

फवादि—२७ । फवाय सवाताम् । (१।७।१३) एत्वाभ्यामलोपो किति षिटि षिटि च अर्थात् ।
 फवती वाजति भागभासधामा स्या सतम् ।
 अवनति वेति विज्ञेयी फवादिः सप्तमी मया ३ १ ३ इति ।

मगादि—२८ । वचिष्पियगादीनां किति । (१।१।१३) संसारात् स्यात् ।
 यज्ञो यपो यदपेव वेष्मेभ्यो इत्यति स्यात् ।
 यदपेभ्यो अयति रेव यगादयो नव आताड इति ।

भवादि—२९ । भवार्थाम् । (०।३।०६) । भव्याङ्घोर्वाङिति भव्यादत् ।

विजादि—३० । विजानां मयायां गुणः श्नी (०।३।०३) । विजिर् विजिर् विज्युर् इति निजादवः ।

अचिष्यादि—३१ । अचिष्याद्यः षट् (१।१।६) ।
 'अचिष्यादृदिद्वाचो अच्यो मारीरेव च ।
 दीधोविष्ठीय सत्रानां अचिष्यादाहुपयवः' इति ।

विशादि—३२ । विशय पञ्चम् (७।३।०३) । मम इत् स्यात् । कुदुदत्पुदुदत् इति विशादि ।

सतो भावः सत्ता । तत्परं सामान्यमपि भवत्यादिपदैः सत्ता साध्य-
स्वभावतयोच्यत इति क्रियावचनानां भूवादीनां धातुसंज्ञा विधीयमानास्यापि
भवति । कथं पुनर्जायते भवत्यादिपदैः सत्ता साध्यस्वभावतयोच्यत-
इति ? साधनानां सन्निधानात् । एकाकिना पदेन क्रमेष कालत्रययुक्ता-
यास्तस्या अभिधानात् । -कदाचित् क्रियाप्रत्येऽस्यादिभिरुत्तरदानाच्च ।
धातुसंज्ञायां धातोरित्यधिकारे (३।१।८१) वर्तमाने लङ्गिति (३।२।१२३)

-सुप्तादि—४३ । मी सुप्तादीनाम् (७।१।५८) । उन् सुप्तात् ।

सुचति सुचतिष्येव विन्दति लिङ्ग्यति सदा ।

सिचति क्लन्तिष्येव छिदिः पिचि सुंषादयः ॥१॥

तृणादि—४४ । तृणादीनां दीर्घोभ्यासस्य (६।१।७०) । उन् सुप्ते । तृतीज । मामसान ।

दम्पादि—(४) ये दम्पादीनां दम् वाच्यः (८।१।३८, वार्तिक) दक दम्क दन्तवित्यती ये तृदादी
नकारानुपका सं दम्पादयः ।

रधादि—४३ । रधादिभ्यश्च (८।२।३३) वलादीराधं धातुकस्य वेदस्तात् ।

रधिरंशिष्यपिष्येव द्विषिदुषिर्मुचिः छिदिः ।

सुचिष्येति भवन्त्येते देवादिना रधादयः ॥१॥

प्रभादि—४६ । प्रभामटाणां धीर्षे शनि (८।३ । ७४) ।

४७ । शमितशमी चितृष् (३।२।१५१)

शमितमिर्दंमिष्येव शनिरुभमि शनि क्लमि ।

इत्येते मदिना सार्धंमटौ प्रभादयश्च भूरा ॥१॥

ज्वलादि—४८ । ज्वलिति कसनेभ्यो ज्वा (३।१।१४०) स्तात् वा । पक्षे चम् । ज्वल ज्वलतः ।
भ्यादिषु ज्वलादयः पठ्यन्ते ।

प्रादि—(४८) प्रादीनां प्रस्य (७।१।८०) । मिति परे । प्रादिः क्राशचनर्षेण । पुनाति पुनोषे ।

लादि—(५०) लादिभ्यः । (८।२।४४) । कभ्रय एकविंशतिः क्त्वादानर्षेण । तेषाः निहातस
भेः स्तात् । दूतः । शीर्षे ।

(IV) अथ कर्तृणा—

कर्त्तरि मए । सर्वधातुके यक् । चालादि यः स (६।१।६४) । यो न (६।१।६५) । अदिच
उपदेशमिति (६।१।६३) । न लादिः (६।३।५८) । रलो न्युपधाहलादेः मय (६।२।२६) इत्यादयो
विधयो षट्स्थो यत्तवीम प्रयाक्रमात् । अष्टाध्यायीत एव तैत्तिरीय्या । विस्तरमयाज्ञानेऽङ्गितेन । यथा
चदाने षट् । अतदात्त षनिट् । परस्मैभाष परस्मैपदी । आत्मनेभाष आत्मनेपदी । अत्रयतोभाषः अथवा
विभाषिक उभयपदीयर्षेः । अदिनि इत समात् इत्यर्थे ।

लट् प्रत्ययः । शिपाव् कर्त्तरि परस्मैपदमिति (१।३।७८) परस्मैपदभवति ।
 भवति । भवतः । भवन्ति । कर्त्तरि कर्मव्यतीहार (१।३।१४) इत्यात्मनेपदं
 भवति । व्यतिभवते । भावकर्मणो (१।३।१३) रित्यात्मनेपदम् । भूयते ।
 एवमन्यत्रापि लकारे वेदितव्यम् । लोट् भवतु । भवताम् । भवन्तु ।
 भावे भूयताम् । विध्यादौ लिङ् भवेत् । पाशीर्लिङि भूयात् । लङ्
 अभवत् । लुङ् अभूत् । लृङ् अभविष्यत् । लिट् भूमूव । लृट् भविष्यति ।
 भावे भविष्यते भाविष्यते । कर्मणि अनुभविष्यते अनुभाविष्यते । लुट्
 भविता । भवितारो । भवितारः । भावे भविता भाविता । गृहशानधौ ।
 भवन् भवन्ती भवन्तः । व्यतिभवमानः । लृच् । आर्धधातुकस्येड् वलादे-
 रित्तीट् (७।२।३५) । भविता । भवितुम् । भवितव्यम् । प्रचो यत् ।
 भवतीति भव्यः । भवनमिति वा भव्यम् । सुवो भाव इति (३।१।१०७)
 क्वप् प्रत्ययः । देवस्य भावो देवभूयम् । श्रीरावग्नक इति ष्यात् (३।१।१२५) ।
 भाव्यम् । भवतेत्येति वक्तव्यमिति पच् (५) णप्रत्ययः । भवतीति भावः
 भवः । आगिते भुवः करणभावयो (३।२।४५) रिति खच् । आशितभव
 षीदनः । आशितभवं वसंते । कर्त्तरि भुवः खिण्णुष्वुकञौ (३।२।५७)
 षाठ्ठभविष्णुः । आठ्ठभावुकः । भुवथेत्यनुहृत्तौ (३।२।१३८) ग्वाजिस्यय
 क्छुः (३।२।१३८) । भवनशीलो भृष्णः (६) । लघपतपदस्याभूहपदनकम-
 गमशूभ्य उकश् (३।२।१५४) । भावुकः । जिहृदि विन्दीष्वसाव्यथाभ्यम-
 परिभूप्रसृभ्यद्येतौनिः (३।२।१५७) । परिभवी । भुवः संघान्तरयोः
 (३।२।१७८) इति क्विप् । अधिभूः । परिभूः । आकभूः । स्वयभूः ।
 प्रतिभूः । दृन्भूः । विप्रसंभ्यो डुसंघायाम् (३।२।१८०) । विभुः । प्रभुः ।
 सभुः । डुप्रकारणे मितट्टादिभ्य उपसंघ्यानम् (३।२।१८०, क) । शभूः ।
 रञ्जेः क्युन् (उप्, २।२३०) इत्यनुहृत्तौ भूसूधूमृज्भिभ्यश्चन्दमि (उष् २।२३८) ।

(५) इदं 'आजिहोक्तं' चार्तिकम् । चार्तिकघाटे तु नास्ति । भाव इति धातुर्लुपदिच्छन्नादयः ।
 भव ऐभि च र्भकारे सन्नादां प्रातिश्रमणो ।

(६) ऋशापठेनात् पञ्च द्वितीयेन (७।१।११) गणित् । भुवथेत्येन (३।२।१३८) चन्दमि
 मविष्यः । विद्युषी प्रभविष्यति इति लतनुभोरप्रभविष्य वैचरमित्यादौ तु कथोनां निरदृशत्वात् ।

बहुलवचनाद् (३।१।१) क्युन् भाषायामपि । भुवनम् । त्रिभुवनम् । सृष्टभूशुषि-
 सुषिभ्यः कक् (उण्, ३।२२१) । भूकम् (७) । गमेरिनिः (उण्, ४।४४६) ।
 आङि णिघ (उण्, ४।४४७) । भुवथ (उण्, ४।४४८) । भावी । त्रिणी-
 भुवोऽनुपसर्गे (३।३।२४) इति घञ् । भवने भावः । प्रभाव इति तु प्रादि-
 समासे । स्त्रियां क्तिन् (३।३।८४) । भूतिः । विभूतिः । सम्पदादिभ्यः क्तिप्
 वक्तव्यः । भावेऽधिकरणे च । भुः । ल्युट् च (३।३।१२५) । भवनम् ।
 परिभवनम् । न भाभूपू इति (८।४।३४) णत्वनिषेधः । करणाधिकरणयोश्च
 (३।३।११७) । भवनम् । पुंसि संप्रायां घः प्रायेण (३।३।११८) । प्रायेणेति
 सर्वोपाधिष्वभिचाराद् भवः । कर्त्तृकर्मणोश्च भूक्तजोः (३।३।१२०) खल् ।
 ईषदाढ्यम्भवं भवता । तूष्णीमि भुवः (३।४।६३) । छाणमुलौ । तूष्णीभूयास्तौ
 तूष्णीभूत्वा तूष्णीभ्रावम् । सन् । सनियहमुहोयेति (७।२।१२) इण् निषेधः ।
 भुभूपति । यङ् । गुणो यङ्लुकोः (७।४।८२) । बोभूयते । बोभवीति
 बोभोति । बोभूत्विति (७।४।६५) (८) ज्ञापकाद् भुसुयोस्तिङीति (७।३।८८,
 गुणप्रतिषेधो यङ्लुकि न भवति । णिच् । भावयति । अवीभवत् । भू प्राप्ता-
 वात्मनेपदीति चौरादिकः । तस्य तु सुखं भावयति । अर्थं भावयते । परस्मै-
 भाष इति परस्मैपदिनः पूर्वाचार्यसंज्ञा । उदात्त इति सेटः । सेट्यं धातुः ।
 तेन सेट्त्वादस्त्रेङ्गागमो भवति ॥१॥

ततो मङ्गलार्थमात्मनेपदिपूदात्तेष्वेधति तवर्गान्त्येषु निर्दिशति । एधं हवी ।
 एधते । एधाश्चक्रे । ऐधिष्ट । ऐदिधत् । मा भवानिदिधत् ॥२॥

एधे संवर्षे । एधते । एधते । एधते । एधते । एधते ॥३॥

गाध प्रतिष्ठालिप्तयोर्ग्रन्थे च । गाधते । जमाधे । अजगाधत् ।

गाधनः ॥४॥

वाध लोडने । वाधते । वाधा । अवाधत । अवाधत् । वाधनः ॥५॥

(०) भूकं किरिमल्लि ।

(८) दावर्णादिभ्यः (७।४।६५) बोभूत्वित्त्वेन एट् । ए च ष्टन्दस्त्वैव । अतो भाषायां भुसुयो सिङीति
 (७।३।८८) गुणप्रतिषेधो न । इत्यस्त्वेव युच्यतिषेधः । "अतएव यङ्लुगभाषायास्तपि सिङ्" इति भरीजिः ।

णाष्ट नाथ याष्त्रीपतापैश्वर्याशोःषु । आशो शोपदेशः । नेतरः ।
तथाचोक्तं (9) सर्वे षादयो शोपदेशा नृतिनन्दिनर्द्दिनक्लिनाटिमाथृनुवर्ज-
मिति । नाथते । प्रणाथते । (10) धननाथत् । नाथते । प्रनाथते । नाथः ।
आशिर्यि नाथ इति (१।३।२१, वा) नियमादन्वत्रागिषः परस्मैपदम् भवति ।
नाथति । अर्थानुरोधेन धकारान्तप्रकरणे नाथतिरूपदिष्टः ॥३॥०॥

दध धारणे । दधते दधेते दधन्ते । दधे । दधाते । दधिरे ॥८॥

स्कुदि आप्रवणे ॥८॥ स्कुन्दते । चुस्कुन्दे ।

श्विदि श्वेते । श्वेत्य इत्येके । श्विन्दते । गिग्विन्दे ॥१०॥

वदि अभिवादनशुभ्योः । वन्दते । वन्दे । वन्दारः । वन्दी । वन्दः ।

वन्दना । ११ ।

मदि कल्याणे सुखे च । मन्दते । वमन्दे । मन्दः । मद्रम् । मन्धते ।

“मद्रः पुंसि द्वये मतः ।” १२ ।

मदि सुतिमोदमदस्त्रप्रकान्तिर्गातिषु । १३ । मन्दते । ममन्दे । मन्दः ।

मन्दुरा । मन्दिरम् ।

स्यदि किञ्चिच्चलने । १४ । स्यन्दते । पस्यन्दे । स्यन्दनः ।

क्लिदि परिदेवने । १५ । क्लिन्दते । चिक्लिन्दे । क्लिन्दः । परस्मैपदियु

पाठात् क्लिन्दतीति भवति । उभयपदिश्वयं न पठ्यते । एर्च्चभिप्राये क्रियाफले-
ऽपि परस्मैपदमकर्च्चभिप्राये चात्मनेपदं यथा स्यात् ।

सुद हर्षे । १६ । मोदते । मुमुदे । मुदितमनेन मोदितमनेन । प्रमुदितः

प्रमोदितः । सुदित्वा मोदित्वा । मुमुदियते मुमोदियते । मोमुद्यते । मुत् ।

मुदगरः । मुदगः । मुद्रा । मुद्रितः ।

दद दाने । १७ । ददते ददेते ददन्ते । “प्रसङ्ग ते साधुधियं ददन्ते” ।

दददे ।

ष्वद स्वर्दे आश्वादाने । १८।१८ । आशः शोपदेशः । नेतरः । तदुक्तम् (11)

(9) भाष्य इति श्लो ।

(10) अथे तु नाथने धोपदेशत्वं न क्षीयति । तन्मते प्रनाथत इति दन्त्यपत् ।

(11) भाष्य इति श्लो ।

अज्दन्त्यपराः प्राटयः षोपदेशाः सिङ्खिदिष्वदिष्वञ्चिथपयथ सृपिष्ठजि-
 स्तृस्त्वामेखसृवर्जमिति । स्वदते । अस्वदत् । सः स्त्रिदस्त्रदिसद्दीनाश्चेति
 पत्वस्यापवादः (८।३।६२) सत्वम् । सिस्त्रादयिपति । स्वईते । सिस्त्रदयि-
 पति । ङस्त्रवत्प्रकरणे स्वदतिं निर्दिश्य रेफपत्संयोगान्तप्रकरणे स्वईतिं
 निर्दिष्टवान् । स्वादतिसु दीर्घोपधप्रकरणे पृथगेव निर्दिष्टव्यः ।

उर्दं माने । क्रीडायाम् । २० । ऊईते । ऊर्दाश्चक्रे ।

कुर्दं खुर्दं गुद क्रीडायामेव । २१।२२।२३ । कूर्ईते । खूर्ईते । उपाधाय
 शेति (८।२।०८) दीर्घत्वमत्र कैश्चिन्नेप्यते । तन्मते उर्दंते । कुर्दते । खुर्दते
 इति । गोदते । गोदः । गोदौ ङदौ । क्रीडायामेवेत्येवकारादन्यत्रार्थनिर्देशे-
 ष्वनियमोऽनुमीयते । (12)

पूद क्षरणे । २४ । सूदते । सुदूदे । सुदिता । मधुसूदनः । नन्द्यादिः ।

झाद अव्यक्ते शब्दे । २५ । झादते । जझादे । दुन्दुभिझादः । ङदो
 जनाशयविशेषः (13) । पृषोदरादित्वाद् ङस्त्वम् ।

ह्लादी सुखे च । २६ । ह्लादते । जह्लादे । प्रह्लासः । प्रह्लासवान् ।
 आह्लादः । प्रह्लादः ।

स्वाद आस्वादने । २७ । स्वादते । सस्त्रादे । अस्वदत् । सिस्त्रादयि-
 पति । अषोपदेशोऽयमिति पत्वं न भवति ।

पर्दं कुत्क्षिते शब्दे । २८ । पर्दते । पर्दैनः । (14)

यती प्रयत्ने । यतते । येते । यत्यम् । यत्तः । यत्तवान् । आयत्तः ।
 यत्रः । २९ ।

युष्ट लुष्ट भासने । ३०।३१ । योतते । युयुते । अयुयोतत् । जोतते ।

विष्टं वैष्टं याचने । ३२।३३ । वैथते । विविथे । विविष्यते । अविविथत् ।
 विष्यते । वैथते । विविथे । विविष्यते । विष्यते ।

(12) गुदं इत्येव अचिक पठन्ति ।

(13) अगाधजघामय इति ऊपुसके पाठः ।

(14) षोडशे कर्दति पठन्ति गुदस्वरे स्तेति चार्क इषे वृत्तेति चरते भवथ इषजे स्तेति ईतेति च ।
 इति कश्च ।

अधि । शैथिल्ये । ३४ । अय्यते । अय्यते । अय्यते । अय्यते ।
अगय्यत् । अगय्यते ।

अधि कीटित्ये । ३५ । अय्यते । अय्यते । अय्यते । अय्यते ।

अन्व मोचनप्रतिङ्गणयोः । अन्व सन्दर्भ इति क्रादौ । तयोस्तु अय्यति ।
अय्यते । अय्यति । अय्यते इत्यादि रूपम् । अन्व अन्व सन्दर्भ इति चुरादौ
विकल्पितण्विप्रकरणे । अय्यति अय्यति । अय्यति अय्यति । -क्रादि-
चुरादिभ्यश्चिदितः । अय्यति अय्यति अय्यति अय्यति लिटः क्विप् सति
येद्यतुः । अय्यते । अय्यते । अय्यते । अय्यते । अय्यते । अय्यते ।
वाक्ये कुर्वन्ति । तथाच सदिस्रश्चरोः परस्य लिटीत्यत्र (८।३।११८)
ह्रस्वाबुक्तं स्रश्चरोः परस्य लिटो विकल्पेन क्विप्सिच्छन्तीति । तन्मतेनै-
तयोरपि पक्षे अय्यत्तु अय्यत्तु अय्यत्तु अय्यत्तु अय्यत्तु अय्यत्तु अय्यत्तु
पदाकर्मकाणाञ्चेति (३।१।८८, वा) कर्मकर्त्तरि यक्चिपोः प्रतिषेधः । अय्यते
स्रयमेव । अय्यते । अय्यति । अय्यते । अय्यते । अय्यति ।

कथ्य श्लाघायाम् । ३६ । कथ्यते । विकथ्यते । विकथ्यते ।

आत्मनेभाषेत्यात्मनेपदिनां पूर्वाचार्यसंज्ञेयम् । उदात्ता इति सेट्त्वार्य-
सुक्तम् । अनुदात्तेत इत्यनुदात्तेत् संज्ञेयमित्यर्थः । तस्य फलमनुदात्तहित
इत्यात्मनेपदम् (१।३।१२) । एवं तवर्गान्तानात्मनेपदिनः परिसमाप्य तवर्गान्ताः
परस्मैपदिन उच्यन्ते ।

अत सातत्वगमने । ३७ । अतति । अतति । अतति । अतति । अतति ।
इध्वज्यतिभ्याम् (उण्, ४।५।६८) । अतति । अतति । अतति । अतति ।
अतसी ।

चित्ती संज्ञानि । ३८ । चेतति । चेततः । चिषेत । चेतनः । चित्तः ।
चित्तपाम् । चेतित्ता । चितित्त्वा चेतित्त्वा । चित्तित्तिपति चिषेतिपति ।
चित् । चिट्पः । चेतः । चित्तिः कणः कण (उण्, ४।६।१५) । चिकणः ।
चैकण्यम् । (१५)

च्युतिर् आसेचने । ३८ । च्योतति । अच्युतत् अच्योतीत् । च्युतिस्त्वा
च्योतिस्त्वा ।

द्युतिर् क्षरणे । ४० । द्योतति । अद्युतत् । अद्योतीत् । दन्त्यादि-
रयमुपदेश इष्यते । मधुद्योततीति मधुद्युत् । तमाचक्षाणो (16) मधु-
गिति यथा स्यादिति । द्युतिरित्यथेके पठन्ति । च्युतिर् हासन इति च ।
च्योतति । अच्युतत् अच्योतीत् । (17)

मन्य विलोडने । ४१ । मन्यति । मण्यते । मणितम् । मन्यनी ।
क्रादिष्वप्यर्थं पठ्यते मघाति । मघीतः ।

कुयि पुयि लुयि मयि हिंसासंक्षेपनयोः । ४२-४५ । (18) । कुन्यति ।
कुन्यते । पुन्यति । पुन्यते । लुन्यति । लुन्यते । मन्यति । मन्यते । कुन्य
संक्षेप इति क्रादौ । कुयाति । कुन्यते ।

पिधु गत्वाम् । ४६ । सेधति । सिपेध । अभिपेधति । “द्विपो ध्रु-
परिसेधतः” । सेधतेर्गताविति पत्वप्रतिपेधः (८।३।११२) । प्रतिपेधति
पापात् । अनेकार्थत्वादत्राप्रतिपेधः । प्रत्यपेधत् । प्रतिपिपेधिविति । उदितो
वा (७।२।५६) । सेधित्वा सिद्धा सिधित्वा । यस्य विभाया (७।२।१५) ।
सिद्धम् । केचिदस्पीकारमनार्थमिच्छन्ति । तथाच एकाच उपदेशेऽनु-
दासादित्यत्र (७।२।१०) ह्रस्वी निष्ठाया सिधितमित्युदाहृतम् ।

पिधु शास्त्रे माह्वले च । ४७ । शासनं शास्त्रम् । सेधति । सिपेध ।
जादित्त्वादित्त्विकल्पः । सेधिता सेधा । सेधित्वा सिधित्वा सिद्धा । क्रादिनियम-
(७।२।१२) प्रत्युज्जीवितस्वेटो बलीयस्त्वमिष्यते । तेन स्वरतिसृत्तिसृयति
ध्रुज्जुदितो वेति (७।२।४४) प्राप्तस्य विकल्पस्थापवादो नित्यमिडागमो भवति ।
सिर्पिधिव । सिपिधिम । अल्पत्वाद्कारान्तयोर्दकारान्तेभ्यः पूर्वं निर्देशः ।
प्रथमं हि लघुर्नपदिश्यते ।

(16) अत्र भाष्यः—“पवथ इतिश्रासपदमघरीसकताकारमैवेकादिभिरग्रम्” इति ।

(17) अत्र भाष्ये इति वा पाठः । भाष्य इत्यने ।

(18) अत्र कश्चित् मघीत्यन्तं परं नापीति च पठ्यते । तत्र नाश्रति मान्यते इति रूपं दर्शितम् ।

खाह भक्षणे । ४८ । खादति । चखाद । अचखादत् ।

खद स्वैर्ये । हिंसायाच्च । ४९ । खदति । खदिरः । यखददा । (19)

वद स्वैर्ये । ५० । वदति । ववाद वेदतु वेदुः । बदरम् । बदरीकुशः । (20)

गद व्यक्तायां वाचि । ५१ । गदति । प्रणिगदति । प्रएगदत् । गद्यम् ।

प्रगाद्यमिति ष्यति । निगादः निगदः । अहुगदः ।

रद विलेखने । ५२ । रदति । रदः । रदमः ।

शद अव्यक्ते शब्दे । ५३ । नदति । प्रणदति । प्रणिनदति । निनदः

निनादः । पचादिषु नदङिति पठ्यते । तत्प्रासर्थाददन्तादपि टिड्-

टापेति (४।१।१५) ङीप् । नदी । गैदिकेषु नद्यादिभ्यो टक् (४।२।९७) ।

नदां भवं नादेयं जनम् । गोटापर्याय नद्याद्येत्थनेनाच् समासान्तः ।

पचनदम् । नदीपोर्णमासीत्वादिनाऽ(५।४।१२०)व्ययीभावे टच् । उपनदम् ।

परिनदनमिति चुभ्रादिः ।

अर्ह गतो याचने च । ५४ । अर्दति । आर्दिदत् । आर्दिदिपति । अभ्यर्णां
गरत् । (21)

नर्द गर्द शब्दे । नर्दति । प्रनर्दति । अणोपदेशोऽयमिति षत्वं न
भवति । गर्दति । जगर्ह । गर्दिता । गर्हभः । कृशूगलिकलिगर्हिभ्योऽभच् ।

(उण्, ३।४०२) । ५५।५६ ॥

तर्द हिंसायाम् । ५७ । तर्दति । ततर्ह । मूर्धकेण हिंसार्थधातुना सहास्य
निर्देशो न कृतः । रिकवत्संयोगान्तप्रकरणात् । एवमन्यत्रापि व्यतिक्रमे हेतु

वेदितव्यः ।

कर्द कृत्सिते शब्दे । ५८ । कर्दति । कर्हः । कर्हनः । कर्दमः ।

खर्द दन्द्शूके । ६९ । दन्द्शूको दंशनशीनः स्वभावभूतगर्हितदंशन
क्रियाकर्त्ता । अनेन तत्प्रथमयेता स्वभावभूतगर्हितदंशनक्रिया लक्ष्यते ।

(19) यथासिद्धमिति दुर्गि च । यत्राना सप्तद्वयानमित्यर्थः । गर्हितप्लानमित्येके ।

(20) अहिवा वदति पिपी इति । म्दिरिकवतीत्यर्थः । चोटादिरप्यम् ।

(21) गरदधम आर्ति आतकोऽपीति वपुकाच्ये । आचने चित् अकारस्तातुक्रममुदघर्षेताम् पीडायां
मयीत्येके । तदाप्य रदः सदस्यादि अगुर्दंशर्दीरिति शयम् । -

धातोः क्रियावचनत्वात् । एवमन्यत्रापि द्रव्यनिर्देशे क्रिया लक्ष्यते । दन्दंगन इत्येतन्नोक्तम् । ताच्छीत्यर्थस्य संग्रहो (२२) न स्यादिति । खर्दति । चखर्द् ।

अति अदि बन्धने । ६०।६१ । अन्तति । अन्तः । अन्दति । आनन्द । आनन्दतुः । अन्दिदिपति । अन्दूः । अन्दुकः ।

इदि परमैश्वर्ये । ६२ । इन्दति । इन्दाश्चकार । इन्दिदिपति । इन्द्रः । इन्द्रवसुधेत्यादिना (४।१।१४८) ङीषानुक्तौ । इन्द्राणी । अतश्च (४।१।८५) ऐन्द्रिः । सास्य देवता (४।२।२४) । ऐन्द्रं इविः । छ च (४।२।२८) । महेन्द्राद् घाणौ च (४।२।२८) । महेन्द्रीयम् महेन्द्रियम् माहेन्द्रम् । तस्येदमित्यण् (४।३।१२०) । ऐन्द्रं धनुः । मिश्रकन्देत्यादिना (४।३।८८) छः । इन्द्रजनन-माधिकृत्य कृतो ग्रन्थ इन्द्रजननीयः । इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमित्यादौ (५।२।८३) निपात्यते । इन्द्रियम् ।

विदि अवयवे । ६३ । विन्दति । विविन्द । अस्यापि विन्दुरिच्छुरिति (३।२।१।६८) निपातनमिच्छन्ति । जयादित्यसु विद ज्ञान इत्यस्यैव तन्निपातन-माह । (२३) ।

षिदि कुत्सायाम् । ६४ । निन्दति । प्रणिन्दति । निन्दकः । निन्दा । अस्य नोपदेशत्वं वैचित्त्यार्थम् । वा निंसनिञ्चनिन्तामिति (८।४।३३) विकल्पविधानात् । केचित्तु कृति प्रत्यये विकल्पमिच्छन्ति । तिङि पुनरुपसर्गा-दसमासेऽपी- (८।४।१४) त्यादिना षोपदेशत्वान्नित्यमेव णत्वं भवतीति ध्याचक्षते । मङ्गिकाव्ये तु तिञ्चपि विकल्पो दर्शितः । “प्रणिन्दिष्यति नो भूयः” इति ।

टुनदि समृद्धौ । ६५ । नन्दति । प्रनन्दति । नन्दकः । नन्दनम् । नन्द्युः । नन्दयतीति नन्दनः । पचाद्यच् । नन्दः । स्त्रिया नन्दा । घञ् । आनन्दः । आनन्द्यकी णिनिः । नन्दी । (२४)

(२२) । परिषद् इति कश्चित् पाठः ।

(२३) । अत्र नञि इदनेकदेशस्य कृतिद्वयपाठः । यतो दकारान्तेषु उकारान्तस्य पाठः सन्दिग्धः । नञि इदनेकदेश इति भाष्यनमोऽनियमेष्वपि नास्ति । अतो मेष्वेवमतेऽपि अत्र नास्ति परः ।

(२४) । नन्दते च कृष्ण पुंसामिति ऐवीमाहात्म्ये । आर्षोऽर्थं प्रयोज । वषट्कार्यानिश्चलादिति रमा नाचल समोरमा । शिशिष्ण हा भीमनन्देन्दनन्दमैलि नैवधे ।

चदि आह्लादने । ६६ । दीप्तौ च । चन्दति । चन्द्रः । चन्दनम् ।
चन्दिरः । चन्द्रिका । (25)

वदि चेशायाम् । ६७ । वन्दति । तत्रन्द ।

कदि क्कदि क्कदि आह्लाते रोदने च । ६८-७० । कन्दति । चक्रन्द ।
कन्दः । बहुलवचनादरन् । कन्दरः । कन्दरा । कन्दलः । गीरादित्वात्
कन्दली । कन्दति । चक्रन्द । आक्रन्दः । क्कन्दति । चक्रन्द । (26)

क्लिदि परिदेवने । ७१ । क्लिन्दति । चिक्लिन्द । क्लिन्दितः । क्लिन्न इति
इति तु क्लिद्रु आर्द्राभाव इत्यस्य क्लिद्यते रूपम् ।

शुन्व शुब्धौ । ७२ । शुन्वति । शुशुन्व । शुधितः । शुधिः शुव इति तु शुध्यते
रूपम् (27) । संयोगान्तप्रकरणानुरोधेन पूर्वं धकारान्तप्रकरणे नार्थं निर्दिष्टः ।

परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेत इति । उदात्त इत्संज्ञक एषा-
मित्यर्थः । एतेनानुदात्त इत्संज्ञक एषां नाम्नीति आत्मनेपदमेषां न भवती-
त्युक्तम् । मङ्गलानुरोधेन तवर्गान्तानुपदिश्य प्रथमभाषितः कवर्गान्तानुप-
दिशति ।

शोक् शेचने । ७३ । शीकते । शिशीके । अशिशीकत् । शीका ।
शीकरः । अष्टाष्टाशीकित्वादिना (३।१।१७, वा) क्यङ् । शीकायते ।

लोक दर्शने । ७४ । लीकते । अलुलीकत् । लोकः ।

“समानस्य तदादिषु अप्याकादिषु चेष्यते ।

ऊर्ह्वे दमाच्च देहाच्च लोकोत्तरपदस्य च ॥१॥ (४।३।६०, वा)

इति ठक् । इह लोके भवमेहलौकिकम् । अनुगतिकादित्वादुभयपद-
वृद्धिः (७।३।२०) ।

शोक संघाते । ७५ । शीकते । अशुशोकत् । शोकः ।

द्रेक ध्रेक गण्डोत्साहयोः । ७६।७७ । द्रेकते । अदिद्रेकत् । ध्रेकते ।

अदिध्रेकत् ।

(25) किरपि चन्दिरः । चन्द्रिषी दीपचन्द्रदीपिति । चन्द्रोऽन्त्यासोति तस्मिन् चन्द्रिका कौमुदी ।

(26) क्कदि क्कदि क्कदि लोके चन्दति । क्कन्दते क्कन्दति । चुक्कन्द । कुन्द ।

(27) योवान् शुन्वति मन्वेति इत्यानुधः । शुन्वया शुन्वति विश्व इति ।

रेक शङ्कायाम् । ७८ । रेकते । अरिरेकत् । रेका । रेकः ।

सेक स्नेह स्नेह स्त्रिक अकि श्रिक गत्यर्थाः । ७९—८४ । सेकते । सिसेके । अस्मिसेकत् । स्नेकते । स्नेकते । अद्भते । अद्भते । अद्भते । अद्भते । (२४)

शकि शङ्कायाम् । ८५ । शङ्कते । शङ्कते । शङ्का । शङ्का ।

अकि लक्षणे । ८६ । अङ्कते । आनङ्के । अङ्कते । अङ्कः । मन्दि-
धासिमयीत्यादिना (उण्, १।३८) उरच् । अङ्कुरः ।

वकि कौटिख्ये । ८७ । वङ्कते । वङ्कते । अवङ्कत् । वङ्कते । वङ्कः ।

मकि मण्डने । ८८ । मङ्कते । मुच् । मङ्कनः ।

कक लौल्ये । ८९ । ककने । चकले । काकयति । काकः ।

कुक् कृक् आदाने । ९०।९१ । कोकते । चुकुके । कोकः । वर्कते । वर्कः । वरीहृष्यते । इगुपधप्रणीकरः कः (१।१।१५) । कृकः । स्वार्थे
कृकाट्टेण्यच् (५।३।१५) । वार्केण्यः । वर्करो मेघशावकः ।

चक दृप्तौ प्रतीघाते च । ९२ । चकते । चेले । चकितः । कठिचकि-
भ्यामोरच् (उण्, १।६४) । चकोरः ।

ककि वकि श्रकि त्रकि दौकृ त्रीकृ प्वकृ वस्क मस्क तिक्क टिक्क टीकृ
रघि लघि गत्यर्थाः । ९३—१०६ । कङ्कते । कङ्कः । वङ्कते । वङ्कः । श्रङ्कते ।
त्रङ्कते । टीकते । अट्टुटीकत् । त्रीकते । अतुत्रीकत् । प्वकते । प्वक-
कृते । सुब्धासुष्ठिप्वकृतीनां प्रतिषेधो (६।१।६४) वक्तव्य इति धात्वादेः
पकारस्य सत्वप्रतिषेधात् सत्वन्न भवति । (२०) वस्कते । मस्कते । तेकते ।
अतितेकत् । तिकः । तिकादित्वात् फिञ् । तैकायनिः । टेकते । अटि
टेकत् । टीकते । अटिटोकत् । टीका । रङ्कते । ररङ्के । लङ्कते । ललङ्के ।
लङ्किवंधोर्नलोपधेतुरप्रत्ययः (उण्, १।२९) । लङुः । बालमूललङुङुलीना वा
लो रत्वमापद्यत इति (८।२।१८ वा) रपञ्जे रङुः ।

अघि वघि मघि गत्याच्चेपि । १०७—१०९ । अङ्कते । आनङ्के । वङ्कते ।

(२४) माधवभटीजियमयोः सेक इति शक्ति ।

(२५) अक्क इति पाठान्तरम् । तेन अङ्कते । शक्यते इति ।

पवङ्गे । विवङ्गिपते । मङ्गते । मङ्गि कैतवे च । पूर्वमस्य पाठः कैतवार्य-
म्यान्वाचितत्वशोतनाय । (30)

राष्ट् लाष्ट् द्राष्ट् सामर्थ्ये । ११०—११२ । राघते । राघि । प्र-
राघत् । लाघते । उलाघः । द्राष्ट् आयासे च । द्राघते ।

शाष्ट् कथने । ११३ । शाघते । शाघा । इति आत्मनेभाषा उदात्ता
अनुदात्तेतः ।

शय कथर्गान्ताः परस्मैपदिनः । फक् नीचैर्गतौ । ११४ । फक्ति ।
पफक् । फक्कः । फक्किता । (31)

तक् हसने । ११५ । तक्ति । तक्वम् ।

तक्कि छच्छजीवने । ११६ । तक्किति । आतङ्गः ।

शुक गतौ । ११७ । शुकति । शुकः । शुकः । शुकाद् घञ् (४।२।२६) ।

शुक्नो देवतास्य शुक्रियं हविः । (32)

बुक् भषणे । ११८ । बुक्ति श्वा ।

कक्त् हसने । ११९ । कक्त्ति । श्कादिभ्योऽटन् (उण्, ४।५२०) ।

कक्त्तः । (33)

शोष् राष् लाष् द्राष् भ्राष् शोषणान्तर्ययोः । १२०—१२४ ।
शोषति । शोषाश्कार । शोषति । मा भवानुचिषत् । राषति ।
अरराषत् । लाषति । अस्तवाषत् । द्राषति । अदद्राषत् । भ्राषति ।
अदभ्राषत् ।

शाष् श्राष् व्याप्तौ । १२५ । १२६ । शाषति । अशशाषत् । शाषा ।
शाषति ।

उख नख वख मख रख लख वखि लखि इषि इषि वला रगि वगि लगि
अगि मगि तगि त्वगि जगि अगि अगि इगि रिगि लिगि गत्वर्थाः ।

(30) कैतवार्यस्य अनुदात्तत्वशोतनादेति उणुस्ये पाठः ।

(31) फक्किभित्ताद्यपि फक्किदिपभाष्यस्य लामरादिपेति नैववे ।

(32) अर्धं माधवभट्टीजिभ्यां न दत्तम् ।

(33) भट्टीजिपते कथं हसने । अनिकस्यति । अर्धं माधवपथः ।

१२०-१५१ । शोखति । प्रोखति । उवोख । अभ्यासस्यासवर्णं (६।४।७८)
 द्वितीयद्वयङोर्विधानसामर्थ्याद् ह्लादिशेषो न भवति । जखतुः । अतैका-
 देशस्य पूर्वे प्रत्यन्तवत्त्वादभ्यासग्रहणेन अहणे सति ऋस्त्वं प्राप्नोति । तदभ्यास-
 प्रकृत्यवयवयोरेकादेशस्य बहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वादभ्यासमात्रात्प्रथमं ऋस्त्वं न
 भवति । उखा । उचिखिपति । औचिखत् । औचिर्कृत्दिक्करणं ज्ञापकं
 नित्यमपि द्विर्वचनमुपधाकार्येण बाध्यत इति लघूपधगुणे कृते द्विर्वचनम् ।
 मा भवानुचिखत् । नखति । नख्णुः । वखति । मखति । मखो यत्नः ।
 रखति । लखति । वद्धति । लद्धति । इद्धति । प्रेङ्णम् । ईद्धति । वलाति ।
 वलातम् । गुरोश्च हलः (१।३।१०२) । वला । रद्धति । रद्धः । वद्धति । वद्धाः ।
 लद्धति । विलद्धति । हलयोरेकत्वस्मरणाद् विद्धद्गः । लङ्गिकम्प्रोरुपताप-
 शरीरविकारयो (६।४।३४, वा) रूपसंख्यानमित्यनुनासिकलोपः । विलगितम् ।
 अद्धति । अद्धाः । पृषोदरादित्वाणत्वम् । अद्धणं चत्वरम् । अङ्गिमदिमन्दिभ्य
 आरन् (उण्, ३।४।१४) अङ्गारः । अङ्गारसमूहे पाशादिभ्यो यः (४।२।४८) ।
 अङ्गार्यः । मद्धति । मद्धेरलच् (उण्, ५।७।४८) । मद्धलम् । तत्र साधुरिति
 (४।४।८८) यत् । मद्धल्यम् । तद्धति । तद्धः । त्वगि कम्पने च । त्वद्धति ।
 तत्त्वद्ग । (३४) त्वद्धः । त्वद्धति । श्रद्धति । अद्धति । अद्धति । इद्धति । इजादेः
 समुम इति (८।४।३२) णत्वम् । प्रेङ्णम् । इद्धितम् । रिद्धति । लिद्धति ।
 लिद्धम् ।

युगि जुगि रुगि वजने । १५२—१५४ । युद्धति । जुद्धति । रुद्धति ।

दधि पालने । १५५ । दद्धति । (३५)

लघि शोषणे । १५६ । लद्धति । लल्लु । लल्लुमम् । लल्लुत इति गत्यर्थ-
 स्थाकनेपदिनः । अस्यापि गतौ वृत्तिर्दृश्यते । तथाच भट्टिः “अन्ये चालद्धिषुः
 शैनान् गुहास्वन्ये न्यनेपत ।” इति (३६)

(३४) उद्धि रुद्धि लद्धि रद्धि इद्धि इत्येते माधवभट्टेऽभिधानविका पठितः । वगि अगि इति तु तयो
 र्द्वयेषु शक्तिः ।

(३५) अथ माधवभट्टेऽभिधाने न पठितः ।

(३६) गत्यर्थं माधवादिभिः पठितः ।

घघ हसने । १५७ । घघति । जघाघ ।

मघि मण्डने । १५८ । मङ्घति ।

शिघि आघ्राणे । १५९ । शिङ्घति । आणको लूधूशिङ्घिधातुभ्यः (उण्, १।२।६३) । शिङ्घाणकः । इति परमैभाषा उदात्ता उदात्तेतः ।

अथ चवर्गान्तान् आत्मनेपदिनः प्राङ् ।

वर्ष दीप्तौ । १६० । वर्चते । वर्चः । व्रज्वर्षसम् । राजवर्षसम् ।

पच वेपने । १६१ । सचते । असीपचत् । सक्तवः ।

लोचृ दर्शने । १६२ । लोचते । अतुलोचत् । लोचनम् । आलोचयतीति लोचृ लोचृ षट् कुप तर्क इतु इधु भाषार्या इति (३७) चौरादिकात् । आलोच्यइति ख्यन्तादेरच् (३।३।५६) । केवलादि ख्यति घञि च कुत्वं स्यात् । एरजख्यन्तानामिति तु तन्मतेन यैर् आर्धधातुक इति (२।४।२५) णिलोपविधौ विषयसप्तमीष्यते ।

शच व्यक्ताया वाचि । १६३ । शचते । शचे । इन् सर्वधातुभ्यः (उण्, ४।४।४६) । शचिः । उभे वनस्यत्यादिव्यति सूत्रे (६।२।१४०) कृदि-कारादङ्गिन इति ङीपन्तः (४।१।४५, गण) शचीशब्द उदाहृतः । मतान्तरे तु शार्ङ्गरवादित्वान् ङीनन्तः । शची ।

श्वच श्वचि गतौ । १६४ । १६५ । श्वचते । श्वचचे । श्वचते । श्वचरते ।

कच वञ्चने । १६६ । कचते । चकचे । अचीकचत् । पचाद्यच् । कचः । विकचम् । कर्मणि घञ् । न कादेरिति (७।३।५८) कुत्वप्रतिषेधः । काचः । ख्यन्तादेरङ्गिति वा । एरजख्यन्तानामिति त्वार्धधातुके (२।४।२५) इति णिलोपविधौ ये सप्तमीं भन्वन्ते तन्मते इति पूर्वमेवोक्तम् ।

काचि दीप्तिवन्धनयोः । कचते । चकचे । गौरादित्वान् ङीप् । काची । क्युट् । काच्यनम् । उभयत्राप्यन्येषामपि इत्यत इति (७।२।१२७) दीर्घः । (३४) दीप्तौ चेति वक्तव्ये वन्धनग्रहणं विस्मयार्थम् । १६७ ।

(३७) उदादिभिर्न पठिता । (१।०—२४२) ।

(३४) षपीश्यादिलाह दीर्घं नौ गौरादिष्वपि काचीति अत्रुल्लेखे पाठ । काचि इति तु माधवप्रतीति

मच मुचि कल्फने । १६८।१६९। कल्फनं दन्धः ग्राह्यश्च । मचते । मेचे । मुचते । मुमुचे । मुच्यते ।

मचि धारणोच्छ्रायपूजनेषु । १७० । मच्यते । मच्चः ।

पचि व्यक्तीकरणे । पच्यते । पङ्कः । बहुनवचनात् कनिन् । पङ्क्यो लुक् (०।१।२२) पङ्क । पङ्कमः । पङ्कक इति संख्याया अतिशयदन्तायाः कन् (५।१।२२) । पङ्क्तिर्विशतीति (५।१।५८) निपातनात् । पङ्क्तिर्दशसंख्या । प्रपच्यति प्रपच्य इति तु चुरादिपाठात् । १७१ ।

ष्टुच प्रसादे । १७२ । स्तोचते । तुष्टुचे । तोष्टुचते । स्तोफः । पोटा-युयतीत्यादिभिरजातिः समस्यते (२।१।६५) । अग्निस्तोकः । संस्तोज इति षर्षविकाराभ्युपगमात् । (३७)

ऋज गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । १७३ । अर्जते । ऋकारस्योऽपि रेफो द्विह्रस्वपङ्कणसामर्थ्यादङ्गुयङ्गणेन गृह्यते । तस्मात्तुडिति (८।१।७१) तुट् । आट्टजे ।

ऋजि भृजी भर्जने । १७४।१७५ । ऋञ्जते । ऋञ्जाञ्जके । नुमागम-निमित्तापि यस्य शुरुमशा ततोऽप्याम् भवति यथा इन्द्राञ्जकार । केचित् तु आट्टजे इति प्रत्युदाहरन्ति । तत्रेन्धिभवतिभ्याञ्चेति (१।२।६) इन्धिप्रहणेना-नित्य आमिति प्रापितमेतत् । तदनित्य आमिति न भवतीति यथा कथञ्चित् समाधेयम् । भर्जते । बभ्रजे । भर्जिता । विभर्जिषते । भ्रतः भ्रक्तवान् । पत्व-मनिट्त्वञ्चास्य नास्तीति भ्रस्जो रोपधयोरित्यत्रोक्तम् (६।४।४७) ।

एजृ भ्रेजृ भ्राजृ दीप्तौ १७६-१७८ । एजते । एजाञ्जके । अङ्गमेजयः । सा भवानेजिजत् । एजतीति एजृ कम्पन इत्यस्य भवति । भ्रेजते । विभ्रेजे । प्राथिभ्रेजत् । भ्राजते । बभ्राजे । प्राथिभ्रजत् । प्रबभ्राजत् । भ्राजते । रनुदासत्त्व-प्रतिपादनार्थमकारानुबन्धे कर्त्तव्य ऋकारानुबन्धकरणमात्मनेपदमात्र-फलकम् । ऋकारानुबन्धप्रकरणात् । भ्राजति शायं फणादिसप्तकेपि पठि-

आमपिबो धातु पठित । तन्मने तस्मात् शायो काचमिति । कष्टुकमिति कविभाषो "धातुलकादिक" इति माधव ।

थते । तत्र द्विष्पाठफलं ब्रुवते ब्रघादिसूत्रे (८।२।३६) राजिसहचरि-
तस्य भ्राजे र्भ्रणमं यथा स्यादिति । तेन भ्राद्विः भ्राक्तिरिति द्वयमुप-
पद्यते । आत्मनेपदानित्वत्वार्थमित्येके । तद्विकल्पश्च यथाभिधानं बोधयति ।
तेन लभते नभति सेवते सेवति मोदते मोदति इत्यादि सिध्यति ।

इज गतिकृत्स्नयोः । १७८ । ईजते । ईजाश्चके । वीज्यते । इति
आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः । उदात्ताः सेट इत्यर्थः ।

अथ चवर्गान्ताः परस्मैपठिनः ।

शुच शोके । १८० । शोचति । शुगोच । शोकः । शुक् । शुको मासः ।
तथा शुचिः ।

कुच शश्रे तारे च । १८१ । कोचति । कुकोच । कुचः । कुच संपर्पन-
कौटिल्यप्रतिदम्बविलेखनेष्विति व्यलादौ पठिष्यते । पुनरिहार्थभेदेन पठ्यते ।

कुन्च कुन्च तीटिन्याल्पीभावयोः । १८२।१८३ । कुञ्चति । कुञ्च ।
कुञ्चितम् । कुञ्चित्वा । कुञ्चिता । कुञ्चिका । कुक् । कुञ्चति । कुङ् ।
कुञ्ची । म्रियां कुञ्चा । चोः कुरित्त्व (८।२।०) लोपधत्वमस्योक्तम् । तेनो-
पधालोपो न भवति । अन्येतु ऋत्विगादिसूत्रे (३।२।५८) निपातनैः सह
निर्देशात्स्त्रीलोपाभावमाहः ।

लुच अपनयने । १८४ । लुञ्चति । लुलुञ्च । लुञ्चित्वा लुचित्वा । लुचि-
तम् । लुञ्चलुचितम् । लुक् । लुक्काययति ।

अञ्चु गतिपूजनयोः । १८५ । अञ्चति । आनञ्च । अञ्चित्वा अञ्चा ।
अक्तः । अञ्चोऽनापादने इति (८।२।४८) निष्ठानत्वम् । समक्तः । उदक्त
सुदकं कृपात् । अञ्चिता अस्य गुरवः । प्राङ् । सध्रङ् । पूजायां प्राञ्चा प्राङ्-
भ्याम् प्राङ्भिः । गतौ प्राञ्चा प्राग्भ्यामित्यादि । स्त्रिया मञ्चतेरुपसंख्यान
मिति ङीष् (४।१।६।६ वा) । अचइत्यकारलोपे (६।४।१३८) चाविति
(६।१।१३८) दीर्घत्वम् । प्राचो । उदईदीति (६।४।१३८) ईकारः । उदीची ।
याच्चादिपठश्चगण्डः पठ्यते । औदक्षिः । गैयिके द्यु प्रागित्यादिना (४।२।१०१)
यत् । प्राचि जातः प्राचो मजः । विभाषाञ्चे (५।४।८) रिति यः । प्राचीनो
उचः । प्राचीना नगण्णी ।

वञ्चु वञ्चु तञ्चु त्वञ्चु म्रुञ्चु म्रुञ्चु म्रुञ्चु म्रुञ्चु गत्वयाः । १८६—१८३ ।
 वञ्चति । ववञ्च । वनीवञ्चते । वनीवञ्चः । वञ्चरं वञ्चन्ति वणिजः ।
 वञ्चम् । वचित्वा वञ्चित्वा वञ्चिः । वञ्चः । वञ्चवान् । वञ्चति । वचञ्च ।
 वञ्चित्वा वञ्चिता । वञ्चः । वञ्चवान् । पचाद्यप् वञ्चः । वञ्चा । वृषादिभ्यः
 कलच् । (उण् १।१०४) । वञ्चलः । मृगय्यादित्वात् कुचञ्चुः । कथं चञ्चरीकः ।
 चरैर्यङ्लुकि फर्फरीकादयश्चेति (उण्, ४।४५८) ईकन् । (४०) तञ्चति ।
 तञ्चम् । त्वञ्चति । म्रुञ्चति । म्रुञ्चति । म्रोचति । अम्रुचत् अम्रोचीत् ।
 म्रुचित्वा म्रोचित्वा म्रुञ्चिता । म्रोचति । अम्रुचत् । अम्रोचीत् । म्रुञ्चः ।

मुञ्चु मुञ्चु कुञ्चु खुञ्चु खोचकारणे । १८४-१८७ । प्रोचति । श्लोचति ।
 अमुचत् अम्रोचीत् । कोजति । कुञ्चः । कुञ्चवान् । खोजति ।

म्लुञ्चु म्लुञ्चु गतौ । म्लुञ्चति । अम्लुचत् अम्लुञ्चीत् । अद्यस्यापि किञ्चि-
 दनुभासिकलोपाभावमिच्छन्ति अम्लुञ्चदिति । म्लुञ्चित्वा म्लुञ्चिता । म्लञ्चति ।
 म्लिञ्चति । म्लिञ्चति । म्लञ्चः । म्लञ्चत इति भाष्यकारवचनादस्यात्मने-
 पदम् । १८८।१८८ ।

गुञ्जि अव्यक्तमर्थे । २०० । गुञ्जति । जुगुञ्च । गुञ्जितम् । गुरोश्च
 डलः (१।१।१०३) गुञ्जा ।

अर्चं पूजायाम् । २०१ । अर्चति । आनर्चं । अर्चिंशुचीत्यादिना (उण्,
 २।२६५) इस् । अर्चिः । युजादिष्वप्रयं पठ्यते । ततश्च कर्त्तृभिप्राये क्रिया-
 फले विवक्षिते आत्मनेपदमस्ति । परस्मैपदार्थमिह पठ्यते । युजादिषु हि
 कतिपये धातवः कर्त्तृभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदिनो वक्ष्यन्ते । तत्र चेद-
 मेव लिङ्गम् । पूर्वं चकारान्ता ऋसोकारयुक्ता इति पृथगस्य निर्देशः ।

म्लेच्छं अव्यक्तायां वाचि । २०२ । म्लेच्छति । मिम्लेच्छ । तुभ्यादिसुत्वे
 (७।२।१८) निपातनान् म्लिष्टम् । म्लेच्छितम् ।

लच्छ लच्छि लच्छणे । २०३ २०४ । लच्छति । लालच्छति । लाल्छनम् ।
 लुट् । लाल्छो जारः । मत्वर्थे इनिः । लाल्छिनी ।

वाङ्ङि इच्छायाम् । २०५ । वाङ्ङति । वाङ्ङा ।

आङ्ङि आयामि । । २०६ । आङ्ङति । आङ्ङ । एतद्व्यासकारस्य मतम् ।
केचित् तु अत आदेरिति (७।४।७०) तपरकरणं सुखसुखार्थं मिति व्याच-
क्षाणा आनाङ्ङ इत्युदाहरन्ति ।

ङीच्छ सञ्जायाम् । २०७ । ङीच्छति । ङीच्छा ।

दुर्च्छा कौटिल्ये । २०८ । हर्च्छति चौरः । कौटिल्यं करोति । अपसरती-
त्यर्थः । नुदुर्च्छ । हर्षवान् । हर्षमनेन । हर्च्छितमनेन । प्रहर्षः । प्रहर्च्छितः ।
हः । हुरी । हुरः ।

मूर्च्छा मोहमसुच्छाययोः । २०९ । मूर्च्छति । मूर्च्छः । मूर्च्छवान् ।
न ध्यास्येति (८।२।४७) निठामत्वनिषेधः । मूर्च्छितमनेन । मूर्च्छमनेन ।
प्रमूर्च्छः । प्रमूर्च्छितः । मूर्च्छा । तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य द्रतच् (५।२।३३)
मूर्च्छितः ।

स्फूर्च्छा विस्तृती । २१० । स्फूर्च्छति । स्फूर्च्छ ।

युच्छ प्रमादे । २११ । युच्छति । युयुच्छ ।

उच्छि उच्छे । २१२ । उच्छति । उच्छाञ्चकार । उच्छिञ्चिपति । निष्ठा
प्रोञ्चितम् । तुदादावप्ययं पठिष्यते । गपोऽनुदासत्वार्यमिह पठान्ते । (४।)

उच्छी विवासे । २१३ । उच्छति । उच्छिञ्चपति । व्युच्छा । व्युष्टम् ।
अयमपि तुदादौ पठिष्यते ।

ध्रज ध्रजि धृज धृजि ध्वज ध्वजि गतो । २१४-२१९ । ध्रजति । दध्राज ।
ध्रञ्जति । ध्रञ्जति । दरीध्रञ्जते । ध्रञ्जति । दरीध्रञ्जते । ध्रजति । ध्रञ्जति ।

कूज अयत्तगच्छे । २२० । कूजति । चुकूज । घञि न कादे (७।३।५९)
रिति क्लृत्वनिषेधः । कूजः ।

अर्ज पर्ज अर्जने । २२१ । २२२ । अर्जति । आनर्ज । स्वर्गः । ऋजुः
(४२) । अर्जिञ्जिपति । अर्जनि । सिअर्जिपति । सिपर्जयिपति ।

(४१) उच्छ कथञ्च आशाञ्च कविशायञ्च शिल्पिमिति यादवः । उच्छति उच्छिञ्चितीत्यर्थः । ननु उच्छ
च्छति वाद्विकः । न्यायान्वितः ।

(४२) अर्जिञ्जिपतिना (उच, २।१०) इत्यस्य कञादेशः ।

गर्जं शब्दे । २२१ । गर्जति । जगर्जं । गर्जः ।

तर्जं भर्त्सने । २२४ । तर्जति । ततर्जं । तर्जनी ।

कर्जं व्यथने । २२५ । कर्जति । चकर्जं । कर्जः ।

खर्जं मार्जने च । २२६ । खर्जति । चखर्जं । खर्जनः । खर्जूरः ।

खर्जिपिञ्जादिभ्यः ङरोल्लघौ (उण्, ४।५२८) । कथिवमितनिधनिसर्जि-
खर्जिभ्यः ङः (उण्, १, ८१) । खर्जूः ।

अज गतिस्तेष्वयोर्योः । २२७ । अजति । प्रवेता प्राजिता (४३) । प्रवयषं
प्राजनम् । समजः समाजः । व्याजः । वेवीयते इति यङि आर्धधातुक-
विषये वीभावः । संज्ञायां समजेल्यादिना (३।३।८८) क्वप् । समज्या ।
अजिरगिशिरेत्यादिना (उण्, १।५३) किरच् । अजिरं चत्वरम् । अजः ।
जातिलक्षणङीपि प्राप्ते टाप् । अजा छागी ।

तेज पालने । २२८ । तेजति । तेजः ।

खज मन्थे च । २२९ । खजति । खजः । खाजकः । खजाकः ।
खजाका ।

खजि गतिष्वेकस्ये । २३० । खजति । चखज्ज । खज्जः । खज्जनः ।

एजु कम्पने । २३१ । एजति । एजाञ्चकार । मा भवानेजिजत् ।
अज्जमेजयः ।

टु ओ स्फूर्जा वञ्चनिर्घोषि । २३२ । स्फूर्जति । स्फूर्जयुः । स्फूर्ग्णः ।
स्फूर्ग्णमनेन (४४) स्फूर्जितमनेन । दीर्घाकारस्योपदेश उपधायाच्चेत्य-
(८।२।७८) स्थानित्यत्वज्ञापनार्थइति । तेन मुर्च्छति हुर्च्छति स्फुर्च्छतीत्यपि
भवतीति केचित् ।

(४३) अजिर् अजजरीत्यत्र (२।४।५६) वसादाशर्षवातुके इति भाष्यम् । एतच्च तत्र जाह्नवसारस्यो-
र्विनादान् "एवं हि कश्चिद् वैद्याकरण आह कोऽस्य रदस्य प्रवेति । एत आह अहमाहुम्भ्रस्य रदस्य
शजितेति । वैद्याकरण आह अपशब्द इति । एत आह प्राविशो दीवानाम् शिय । न लिटिभ्यः । इत्यत
एतदुपसर्गिति । वैद्याकरण आह अहो खञ्जनेन दुञ्जेन बाध्यामह इति । एत आह न खजु वीजः मत् ।
दुञ्जेरेव एत । यदि दुञ्जेते कृत्या प्रथोक्त्या हृत्वेवेति वक्तव्यम् । इति { महाभाष्य II 4 56 }

(४४) स्फूर्णमिति प्रासादिकम् । वी कुरिति (८।२।७०) नकारस्योपस्य प्रासादाभावात् ।

चि चये । २३३ । चयति । निष्ठायामखदर्थं इति दीर्घः (६।४।६०) ।
 चीयो दोषादिति (८।२।४६) नत्वम् । चीपः । चितम् । चैता । चि
 निष्ठासगत्वोः चिप् हिंसायामिति च गणान्तरे पठ्यते । चियति । चिणीति ।
 उदरधातुसाधर्म्यानुरोधेन चाजस्तोऽप्ययमत्र निदिङ्ग्यते । (४६)

चीज चयत्ते गच्छे । २३४ । चीजति । चयानन्तरं कूजतिर्न निदिङ्ग्यते ।
 कूजतेः स्वरप्रयुक्तत्वात् पृथङ् निदिङ्गः । अन्यस्त्राच्च चीजकूजोः पृथक्
 करणादर्धभेदोऽनुसन्धेयः । तथाहि कूजन्ति कपोता इत्युक्ते चयन्तीति
 गम्यते । चीजति दासीत्युक्ते मग्निदं चयतीति गम्यते । एवमन्यत्रापि धातु-
 भेदेऽर्धभेदोऽवगन्तव्यः ।

नज नजि मर्जने । २३५।२३६ । नजति । नञ्जति । नद्गः । रद्गः ।
 रुद्गः । रन्तयो उच्योरैकत्वस्मरणमिति । मंज्ञायां घुन् (६।३।१०८-)
 नञ्चिका वेग्या ।

नाज नाजि भर्तृमने च । २३७।२३८ । चकारो भिवक्रमः । एतावपि
 भर्तृमने पठ्येते इत्यर्थः । नाजति । नाजाः । नाञ्जति ।

जज जजि युद्धे । २३९।२४० । जजति । जञ्जति । जद्गः । जहनम् ।
 तुज तुजि हिंसायाम् । २४१।२४२ । तोजति । तुजोत् । तुजि पानने च ।
 तुञ्जति । तुतुञ्ज । तुद्गः ।

गज गजि गृज गृजि मुज मुजि गृध्रायाः । २४३—२४८ । गज मदनं
 च । गजति । गजात् । गजः-न गाजः । गञ्जति । गञ्जा । गञ्जः । गर्जति ।
 जगर्ज । जगृजतुः । जगृजुः । गर्जः । गृञ्जति । जरीगृञ्जते । मोजति ।
 मुञ्जति । मुञ्जः । अघ् ।

वज वज गतो । २४९।२५० । वजति । वजात् । एखाभ्यामनोपपत्ति-
 वेधपाण्य चान्देहदाहृतः । ववजतुः । ववजुः । ववजीत् । ववाजीत् । वाजः ।
 वजति । वजात् । ववाजीत् । ववजितः । परिव्राट् । वजः । वग्ना ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । उदात्तत्वमिदं विधातुवर्जम् ।
तस्य त्वजस्तत्वादनृदात्तेष्वमित्यागमः । तर्कुयामन्यायेनीदात्त इत्युक्तम् । (46)
अथात्मनेपदिनष्टवर्गाः ।

अष्ट अतिक्रमणहिंसयोः । २५१ । दोषधोऽयं स्मर्यते । अहते । आनष्टे ।
आह्रिट् । अह्रिट्पते । अह्रयति । अह्रायते । ह्रुना ह्रुस्त्वत् (८४४१)
न्यासकारिण तकारोपधोऽयमित्युक्तम् । तथाच अतिह्रिपते । आनिह्रदिति
भवति । (47)

वेष्ट वेष्टने । २५२ । वेष्टते । विवेष्टे । अविवेष्टत् । अववेष्टत् । वेष्टः ।
वेष्ट वेष्टायाम् । २५३ । वेष्टते । अविवेष्टत् । अववेष्टत् । वेष्टा ।
गोष्ट लोष्ट संघाते । २५४।२५५ । गोष्टते । गोष्टः । लोष्टते । लोष्टः ।
घष्ट चलने । २५६ । घष्टते । जघष्टे । घष्टः । घष्टा ।

स्फुट विकसने । २५७ । स्फोटते । पुस्फुटे । स्फुटतीति विशरणे भविष्यति ।
अठि गती । २५८ । अण्डने । आनण्डे ।

वठि एकचर्यायाम् । २५९ । वण्डते । वण्डः ।

मठि कठि शोके । २६०।२६१ । मण्डते । मण्डरते । कण्डते । कण्डः ।

उत्कण्डते । उत्कण्डरते । उत्कण्डा ।

मुठि पालने । २६२ । मुण्डते । मुमुण्डे ।

ह्रिठ विवाधायाम् । २६३ । ह्रिठते । जिह्रिठे । विह्रिठितः । ह्रिठो वधः ।

एठ च । २६४ । एठते । एठाचक्रे ।

ह्रिडि गत्यनादरयोः । २६५ । ह्रिण्डते । जिह्रिण्डे । ह्रिण्डनम् ।

कुण्डि दाहे । २६६ । कुण्डते । कुण्डः । कुण्डा । कुण्डी ।

पुण्डि संघाते । २६७ । पुण्डते । पुण्डा । पुण्डनम् ।

वण्डि वेष्टने । २६८ । वण्डते ।

मण्डि च । २६९ । मण्डते । मण्डनम् । मण्डः । ह्रपादित्वात्

(46) अश्यामन्यायादिणि उप्रुचने पाठः ।

(47) माधवादिमते तु लोपधोऽपि अह्रिट्पते इत्येव रूपं ; ननु अतिह्रिपते । लोपदि अह्रिट् । ननु
आनिह्रदिति ।

कण् । मण्डनम् । गोरादित्वात् मण्डनी । मण्डतीति भूषायां भवति ।

मङि परिहासे । २७० । मण्डते । मण्डः । भाण्डम् । (48)

पिडि संघाते । २७१ । पिण्डते । पिण्डः । गोरादित्वात् पिण्डी ।
हुडि पिडि संघात इति नोक्तम् । पिडेः पवर्गाद्यनुरोधात् ।

मुडि मार्जने । २७२ । मुण्डते सुखम् । मुण्डनम् । मुण्डतीति खण्डने
पठ्यति ।

तुडि तीक्ष्णे । २७३ । तुण्डते । तुण्डे । तुण्डः । तुण्डा । इन् सर्व-
धातुभ्यः (उण्, ४।५।५८) । तुण्डिः । तुण्डिमः ।

पडि गतौ । २७४ । पण्डते । पण्डा । पण्डितः ।

कडि मदे । २७५ । कण्डते । चकण्डे ।

हुडि क्षरणे । हुण्डते । २७६ ।

चडि क्रोधे । २७७ । चण्डते । चण्डः । पतिचण्डिभ्यामालञ् । (उण्,
१।१।१४) चण्डालः । चार्थेऽण् । चण्डालः ।

गडि रुज्यायां संघाते च । २७८ । गण्डते । गण्डे । गण्डः । परम-
गण्डः । कुगण्डिका ।

तडि ताडने । २७९ । तण्डते । तण्डे । तण्डा ।

खडि मन्त्रे । २८० । खण्डते । खण्डः । खड् खडि कडि मीद इति
धुरादौ पठ्यते । तस्य खण्डयति । खण्डना ।

ह्रिड् ङीह्र् चनादरे । २८१।२८२ । ह्रिडते । व्यजतीत्यर्थः । भणिह्रिड्
ह्रिडा । ह्रिना । ह्रिडते । जुहोडे । ह्रीडा । ह्रीडः । विहोडते । विहोडाश्चमे ।
(49) । ह्रिड् पेटन इति घटादौ पठ्यते । ह्रिडति । ह्रिडयति । चनादरे
तु ह्रिडयति ।

वाड् आघ्राय्ये । २८३ । वाडते । ववाडे । वाडः ।

(48) पतञ्जलस्य उच्यते मुडि भवेत् । मुण्डने । कुमुद्रे । मुण्ड इति पठ्यते ।

(49) ङीह्र् इति पचात्पञ्चमोदाचार इति । चान्दरेवमन्त्रेऽपरोक्षेभ्यः ङीह्र् इति (१।१।१५० वा) ।

पतिचण्डिभ्यामालञ् इति पठ्यते । विहोडते । चनीकाश्चाम् । विहोडाश्च इति ।

द्राङ् भ्राङ् विग्रथे । २८४।२८५ । द्राङ्ते । भ्राङ्ते । भ्राङ् ।

शाङ् श्लाघायान् । २८६ । शाङ्ते । शशाङ् । शाङ् । शालः । रूप-
शास्त्री । शाङ्ग । शाला ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः ।

अथ टवर्गान्ताः परस्मैपदिनः कथ्यन्ते ।

शौट् श्वे । २८७ । शौटति । अशुशौटत् । शौटीरः । (उण्, ४।४६८) ।
शौटीरस्त्र्यागिधीरयोः ।

यौट् संभ्रजे । २८८ । यौटति । अयुयौटत् । यौटः । पृथोदरादित्वाद्
ङ्स्त्रले यौटनमिति ।

मिट् म्नेट् म्नेट् उन्नादनी । २८९—२९१ । मिटति । अमिनेटत् ।
मैटकन् । म्नेटति । अमिम्नेटत् । म्नेटति । अमिम्नेटत् । (50)

कट् वर्षावरणयोः । २९२ । कटति । अकटीत् । कटिः । कटः ।
कटकं बलयोऽस्त्रियाम् । कटनगरे जातः । शैपिकम्बुः । कटनगरीयः ।
कटघोषीयः । (51)

अट् पट् गतौ । २९३।२९४ । अटति । आट । आटः । अटास्वते ।
पटति । पटः । पटी । पाटः ।

रट् परिभाषणे । २९५ । रटति । क इति शब्दं रटति करटः ।

लट् बाल्ये । २९६ । लटति । लाटः । लट्टा ।

वट् वेष्टने । २९७ । वटति । वटः । वटकः । वाटकः । वटिः । तुण्डि-
वनिष्ठेभ्यः (५।२।१३८) । वटिभः । वाटः । हलश्चेत्यधिकरणे घञ्
(३।३।१२१) । वाटिका ।

शट् रुजाविग्रथणगत्ववसादनेषु । २९८ । शटति । शशाट् । शाटकः ।
शाटः । शाटी ।

किट् खिट् त्रासे । २९९।३०० । किटति । खिटति । खिटः ।

गिट् पिट् अनादरे । ३०१ । ३०२ । गिटति । सिटति । सिपेट ।

(50) इण्डक्रे सेट् सिट् इति पाठः । आमेहितमिति कथ्यन्ते । "टान्मन्त्रे पाठस्त्रदंसात्वादिनि
मापय । (५) मत्पा कटाईरिति (४।३।१२) च । अथोऽपवादः ।

जट भट संघाते । ३०३ । ३०४ । जटति । जटः । जटा । भटति ।
भाटः । कर्मणि घञ् ।

भट भृती । ३०५ । भटति । भाटः । भटः । भटित्वम् ।

तट वच्छाये । ३०६ । तटति । तटः । तटम् । तटी । तटिनी सरित् ।

खट काहायाम् । ३०७ । खटति । खटः । खाटः । खुट् ।

णट वृती । ३०८ । नटति । प्रणटति । नटः । नाटः । नाटकः ।
नाटिका ।

पिट शब्दसंघातयोः । पिटति । पेटः । पेटकः । पीटी । पिटः । पिटकः ।
बनाकादयश्चेति (उण् ४।५३) आकः । पिटाकः । ३०९ ।

घट दीप्तौ । ३१० । घटति । जहाट । हाटः । हाटकम् ।

षट अवयवे । ३११ । सटति । सिपाटयिषति । साटः । सटा ।

लुट विनीङ्गने । ३१२ । लोटति । लोटः । दिवादिष्वप्ययं पठ्यते ।
लुट्यति ।

चिट परप्रोषे । ३१३ । चेटति । चेटः । गोरादित्वाच् चैटी । चेटकः ।

विट शब्दे । ३१४ । वेटति । विटः । इगुपधात् कः । विटपः । वेटः ।

विट विद् आक्रोगे । ३१५ । ३१६ । वेटति । वेटः । वेडति । विडालः ।

इट किट कट इ गती । ३१७ ३२० । एटति । इयेट । एटः ।
केटति । चिकेट । केटः । कटति । अकटीत् अकाटीत् । कटिमिदितमके
पठन्ति । तन्मते कण्टति । कण्टः । कण्टकम् । अयति । इयाय । इयतुः ।
वर्करत्प्रसृत्वेह कार्याणि क्रियन्त इति यणादेरं कृत्वा स्वानिवत्त्वाद् द्विर्वचन-
मत्र । इकारवत्प्रकरणादयति रूपदिष्टः । तदनुरोधेन चान्धे । अयतिं
दीर्घमिच्छन्ति चान्द्राः । ध्यपदेशिवद्भावेन गुप्तमत्त्वादान्प्रत्ययमुदाहरन्ति च ।
अयाञ्चकारेति ।

मडि भूपायान् । ३२१ । मण्डति । मण्डकम् । मण्डनम् । मण्डनः ।

शक्तिमण्डिभ्यामूकञ् (उण् ४।४८९) । मण्डूकः । कूपमण्डूकः । पाले-
ममितादित्वात् ।

कुठि कुडि वैकल्ये । ३२२ । ३२३ कुण्ठति । कुण्ठा । कुण्ठः । कुण्ठति ।
कुण्ठा । कुण्ठम् ।

मुट प्रमर्दने । मोटति । मोटनम् । ३२४ । (52)

चुटि अस्पीभावे । चुण्ठति । चुचुण्ठ । चुण्ठः । ३२५ । चुट इत्येके ।
चोटति । चोटी ।

मुडि खण्डने । ३२६ । मुण्डति । मुण्डः । उकारवत्पथर्गादिप्रकरणाद्
इहायं निर्दिश्यते । मडि भूपायामिति उकारवान्न भवतीति उकारान्तोऽप्य-
कारवस्त्वादादौ निर्दिष्टः । पुडि चेत्येके । पुण्डति । पुण्डः । पुण्डम् ।
पुण्डरीकम् । ३२७ ।

वटि विभाजने । ३२८ । वण्टति धनम् । वण्टनम् । वण्टः ।

रुटि लुटि स्तेये । ३२९, ३० । रुण्टति । रुण्टः । रुण्टति । रुण्टाकः ।
रुण्टयतीति चुरादिपाठात् ।

स्फुटिर् विग्रहणे । ३३१ । स्फोटति । अस्फुटत् । अस्फोटीत् । स्फोटः ।
स्फुट विकगन इति कुटादौ पठ्यते । स्फुटति । अस्फुटीत् ।

पठ व्यक्तायां वाचि । ३३२ । पठति । पपाठ । पाठः ।

वठ स्त्रीस्थे । ३३३ । वठति । वठः । वाठः । वाठरः ।

मठ मदनवासयोः । ३३४ । मठति । मठः । माठः ।

कठ कृच्छ्रजीवने । ३३५ । कठति । कठनम् । कठः । प्रोक्तायं
कलापिवैशम्नायनान्तेवासिभ्यश्चेति (४।३।१०४) णिनिः । तस्य कठधरकालु-
गिति (४।३।१०७) लुक् । ततस्तदधोत इत्यण् । तस्य प्रोक्तालुगिति (४।३।६४)
लुक् । ततस्तस्येदमित्ययं गोत्रधरणाद् वृज् (४।३।१२६) काठकं छन्दः
शाखाविधेयः । /

रठ परिभाषणे । ३३६ । रठति । रराठ । रैठतुः । राठः ।

हठ मृतिशङ्कुवन्धनयोः । ३३७ । हठति । जह्ठाठ । हठः । हठनम् ।

(52) अथ साधन—“मुट इति धनपालः । पुट इति पकारादिशान्त इति शाब्दायनः । चौर-
स्वामी तु वाचपि इदित्यौ पपाठ । मैत्रेयस्तु दानमैत्र पठित्वा मुडि खण्डने इति पाठे पठित्वा पुडि च
इत्येक इत्याह इति” ।

रुठ लुठ उपघाति । ३३८।३३९ । रीठति । नीठति । लोठः ।
निर्नीठति । निर्नीठनम् ।

उठ इत्येके । ३४० । ओठति । उवोठ । ओठः ।

पिठ हिंसासंज्ञेययोः । ३४१ । पीठति । पिठः । पीठः ।

शठ कैतवे च । ३४२ । शठति । शठः ।

शठ गतिप्रतीघाते । ३४३ । शोठति । शोठः ।

कुठि च । ३४४ । कुण्ठति । कुण्ठः ।

लुठि आलस्ये । ३४५ । गतिप्रतिघातेऽपि हस्तिरस्य । लुण्ठति । लुण्ठः ।

शुठि शोषणे । ३४६ । शुण्ठति । शुण्ठः । शुण्ठी । पचाद्यजन्ताद्

गौरादिङीप् ।

रुठि लुठि गतौ । ३४७।३४८ । रुण्ठति । रुण्ठः । लुण्ठति । लुण्ठः ।

चुड्ड भावकरणे । ३४९ । चुड्डति । चुड्डा । क्विपि चुत् ।

अड्ड अभियोगे । ३५० । अड्डति । अड्डिडिडिपति । अड्डा । क्विपि

चत् । दोषधायेतौ । तथा

कड्डिरपि । ३५१ । कड्डति । कड्डनः । क्विपि । कत् । कज्जनम् ।

क्रीडृ विचारे । ३५२ । क्रीडति । आक्रीडते । संक्रीडते । अनुक्रीडते ।

परिक्रीडते । अचिक्रीडत् । क्रीडा ।

तुडु तोडने । ३५३ । तोडति । अतुतोडत् । तोडः ।

हडु ह्रीडु गतौ । ३५४।३५५ । हडति । अलुहडत् । ह्रीडति । अलु-

ह्रीडत् । ह्रीड्यम् ।

रीडु अनादरे । ३५६ । रीडति । अरुरीडत् ।

रोडु लोडु उन्मादने । ३५७।३५८ । रोडति । अरुरीडत् । रोडः ।

रोडकः । रोडा । लोडति । अलुलोडत् । लोडा । लोडः । डनधोरिकत्व-

स्वरणान् लोलः ।

अड् उच्यते । ३५९ । अडति । अडः । व्यडः । व्याडिः । अत इज्

(४।१।९४) । स्वागतादित्वादेचप्रतिषेधः ।

लड विकशि । ३६० । लङ्गति । ललति । लालयति । लालनम् ।
डल्योरैकात् ।

कङ् मदे । ३६१ । कङ्गति । कङ्गः । कलः । कलनम् । निष्कलः (53) ।
निष्कला । कलं त्रायते रक्षतीति कलत्रम् । कङ्गत्रम् । तुदादावप्यर्थं
पठिष्यते । विकलः । कलति ।

कङ्ङ कार्कश्ये । ३६२ । कङ्ङति । चकङ्ङ । क्विपि कत् ।

गङ्ङि वदनेकदेशे । ३६३ । गङ्ङति । गङ्ङः । सर्वधातुभ्य इन् । पृषी-
दरादित्वादीर्घः । गाङ्ङिः । गाङ्ङप्रजगात् संज्ञायामिति (५२।११०)
मत्वर्थे वः । गाङ्ङिवम् । “अधिरोहति गाङ्ङिवं महेषौ ।” कृदिकारादिति-
ङ्गीप् । गाङ्गी । तुत्या हि संहिता गाङ्ङप्रजगादिति । तस्मादनोऽपि वः ।
गाङ्गीवम् । (54)

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । उदात्तत्वमयतिवर्जम् । भट्टनाम-
न्यायेन तूदात्ता इति सामान्योक्तिः ।

अथ पञ्चगान्ता आत्मनेपदिनः ।

तिष्ठ तिष्ठ तिष्ठिष्ठ चरणार्थाः । ३६४ — ३६७ । तिपते । तिप्ता । अतितिपत् ।
तिपः । तिष्ठ कम्पने च । तिपते । अतितिपत् । तिपः । स्तेपते । तिष्ठिपे । तिष्ठेपे ।
स्तेप्ट दैन्ये । ३६८ । स्तेपते । अजिस्तेपत् ।
गेप्ट च । ३६९ । गेपते । अजिगेपत् ।

टु वेप्ट कम्पने । ३७० । वेपते । विवेपे । वेपष्टुः । न भाभू इत्यादिना
त्वप्रतिषेधः (८४३४) । प्रवेपनम् । (55)

केप्ट गेप्ट स्तेप्ट च । ३७१ । कम्पने इत्यपेघने । केपते । अचिके-
पत् । गेपते । अजिगेपत् । स्तेपते । स्तेप्टधातुः पुनः पठ्यते । दैन्या-
दर्थान्तरार्थम् ।

(53) उपसर्गं तु योरादित्वात् ङीष् । निष्कलीति वाड ।

(54) गाङ्गीवी कनकमित्यादिभिः संज्ञायामिति च भारवेः प्रयोगः ।

(55) एतस्मादनन्तरं कुरेप च । कुरेपने । कुरेप इति कश्चिद् दृश्यते । एतत्तु माधवादी मतिः । त्रपि
मर्थेण धातुप्रदीपपुस्तकेषु ।

पेवृ पेवृ सेवने । ३७२।३७३ । पेवने । अपिपेवत् । सेवते ।

रेवृ भेवृ गतो । ३७४।३७५ । रेवते । रेवा । भेवते । (56)

वपू लज्जायाम् । ३७६ । वपते । वेपे । वपिता वसा । वपा । अय-
वपिष्णुः । खत् । अपव्राप्यम् ।

कपि चनने । ३७७ । कम्पते । चकम्पे । कम्पते । कम्पः । अनुकम्पा ।
कम्पः । नमिकम्पोत्यादिना (३।२।१६७) रः । ताच्छीनिकेषु कचिद्
वासरूपविधिरस्तोति ज्ञापितमेतदत्र दीपिप्रद्वणेन । तेन कम्पना धाखा ।

रवि लवि अवि शब्दे । ३७८-३८० । रम्बते । रम्बते । रम्बे ।
करम्बः । लवि अयस्संसने च । लम्बते । ललम्बे । अनारुः । नञि लम्बेर्नलोप-
येत्युपसर्गो वृद्धिश्च । (उण् १।८०) । विहम्बते । विहम्बयति । “प्रभातकल्पां
रजनीं व्यहम्बयत् ।” डनयोरेक्यात् । अम्बते । आनम्बे । अम्बः । पचाद्यच् ।
अम्बा । अम्बरम् ।

कह घणे । ३८१ । कवते । चकवे । अचकावत् । मदगुरादयश्चेति
(उण् १।४१) कुरच् । रभागमथ । कर्बुरः । इन् सर्वधातुभ्य इति कविः ।

क्लीवृ अधाष्टे । ३८२ । क्लीवते । चिक्लीवे । अचिक्लीवत् । क्लीयम् ।
क्लीवाच्चक्ते । (57)

चीव मदे । ३८३ । चीवते । कप्रत्यये निपातनात् चीवः ।

शीभृ कथने । ३८४ । शीभते । अशिशीभत् । शीभः ।

चीभृ च । ३८५ । चीभते । अचिचीभत् ।

रेभृ शब्दे । ३८६ । रेभते । अरिरेभत् । विरिब्धः । विरेभितः ।

टभि ष्कभि प्रतिबन्धे । ३८७।३८८ । स्तम्भते । तिष्ठम्भयिषति ।

विष्टम्भते । विष्टम्भते इति स्तम्भान्तेः सोवधातो रूपम् । टकारपरः पकारोऽय-
मित्येके । उपटम्भते । टिटम्भिषते । स्तम्भते । चस्तम्भे । विस्तम्भ्याते (58) ।

विस्तम्भत इति स्तम्भान्ते रूपम् ।

(56) कचित् रेवृ उच्यते पाठः । स च भरीजिमाचवाम्भा धत ।

(57) क्लीवम्भान् पथे क्विपि लिट्याम् ।

(58) इ स्तम्भते निवृत्तिरिति (प्रश०७) याजिर्द्वैत्राद् नास्ति क्वम् ।

जभ जृभि गात्रविनामे । ३८८।३८० । जभते । जभ्यम् । जम्भा (59) ।
जभितम् । जभी इत्येके । जभते । जभ्यम् । नुम्विधासुपदेशिवदचनमिति
त्विदितामेव नुम्विधाविष्यते । धातुप्रदृशात् । पतो गुरोश्च इन इत्येतदिह
(३।३।१०३) न क्तियते । जम्भिः । तथाच धातुपारायणे रभ रामस्य इत्यस्य
ज्ञिन्नुदाहृतः । रम्भिः । जृम्भते । जजृम्भे । जरीजृम्भ्यते । जृम्भाम् । विजृम्भणम् ।
जृम्भा । विजृम्भितम् ।

शल्भ कत्यने । ३८१ । शल्भते ।

वल्भ भोजने । ३८२ । वल्भते । वल्भितम् ।

गल्भ धार्ष्ट्ये । ३८३ । गल्भते । जगल्भे । प्रगल्भः । गल्भायते । अवगल्भते ।
अवगल्भाश्चके ।

स्त्रन्सु प्रमादे । ३८४ । स्त्रंसते । सस्त्रंषे । अस्त्रंसिष्ट । स्त्रंसित्वा
स्त्रस्वा । स्त्रस्तम् । सास्त्रस्यते । नीग्वञ्चु इत्यादिना (७।४।८४) नीगा-
गमो न भवति । तत्र ध्वन्सुसाहचर्यात् स एव स्त्रन्सु ष्टंभ्यते । यङ्योऽचि
चेति (२।४।७४) लुक् । स चातोलोप (६।४।४८) मङ्गत्वा । सर्वविधिभ्यो
लुग्विधिर्बलवानिति न्यायात् । तेनातोलोपस्य स्थानिवन्नावादनुनासिक-
लोपो न भवति । सास्त्रंस इति । एवञ्च कृत्वा लोलुवाद्यर्थं न धातुलोप
(१।१।४) इत्युक्तम् । द्युतादावप्ययं पठिष्यते । तस्यैव ध्वन्सुभ्रन्सुसाह-
चर्यान् नीगित्याहुः । दत्त्वे पुनरसाहचर्यम् इच्छन्ति उखास्त्रदिति ।
संयोगान्तसाधर्म्येण सकारात्सोऽप्यप्रमत्र निर्दिश्यते । संयोगान्तप्रकर-
णानुरोधत् ।

दुभु स्तम्भे । ३८५ । स्तोभते । प्रतिष्टोभते । तदुभे । अतदुभत् । सुभित्वा
स्तोभित्वा सुम्भा । स्तोभः । त्रिदुप् । अनुदुप् । धानुदुभम् । सुब्भम् ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तैः । उदात्ता इति तिपिवर्जम् ।

अथ परस्मैपदिनः पवर्गान्ताः ।

गुपू रचये । ३८६ । गोपायति । लुगोप गोपायाश्चकार ।

धूप सन्नापे । ३८७ । धूपायति । दुधूप धूपायाञ्चकार ।

जप जल्प व्यक्तायां वाचि । ३८८ । ३८८ । जप मानसे च । जपति ।
भाषमर्शायां यङ् । जप्लप्यते । जप्यम् । कर्णेजपः खलः । जपः । जाप्यन्तु
बहुलवचनात् । जल्पति । जल्पाकः । जल्पः ।

चप सान्त्वने । ४०० । चपति । चपो ह्रस्वः । तस्य विकारः । चापो
धनुः । तात्तादिभ्योऽपिति (४।३।१५२) ।

चप समवाये । ४०१ । सपति । सिपापधियति ।

रप लप व्यक्तायां वाचि । ४०२।४०३ । रपति । राम्यम् । लपति ।
लाप्यम् । आसुधु इत्यादिना (३।१।१३६) प्यत् । अदुपधाः पूर्वोक्ता यतं
भजन्ते । इमौ तु श्वातमित्यर्थसाम्येऽपि जपिञ्चलिभ्यां प्रथमेतयोर् निर्देशः ।

चुप मन्दाया गतौ । ४०४ । चोपति । चुचोप ।

तुप तुम्प तुप तुम्प तुप्त तुन्प्त त्रुप्त तुन्प्त हिंसार्याः । ४०५-४१२ ।
तोपति । तुतोप । तुतुपिपति तुतोपिपति । तुपितमनेन । तुम्पति ।
प्रात् तुम्पती गवि कर्षरीति पारस्करादिपाठात् सृष्टि (६।१।१५७) प्रसुम्पको
ह्रस्वः (60) । तुपितः । तुपितवान् । चोपति । त्रुम्पति । तोफति । तुम्फति ।
तुफित्वा तुम्फित्वा । चोफति । त्रुम्फति ।

पर्य रफ रफि अर्धे पर्ये वर्धे मर्धे पर्ये कर्धे खर्वे गर्धे यर्धे चर्वे गतौ । ४१३ ।
४१५ । पर्यति । रफति । रम्फति । रम्फित्वा रफित्वा । अर्धति । आनर्व ।
पर्वति । वर्धति । मर्धति । कर्धति । खर्वति । गर्धति । यर्वति । चर्वति ।

कुषि आच्छादने । ४१६ । कुष्यति । कुकुम्ब । कुम्बा ।

सुवि सुवि अर्धने । ४२७।४२८ । सुस्यति । सुस्यति । सुस्वी । सुस्व-
यति सुस्वयतीति सुरादिपाठात् ।

(60) गतौति किम् ? -प्रसुम्पति मेषः । कर्षरीति किम् ? प्रसुम्पति यो ह्रस्वः । तुम्पतापिति
न सिङ्गातुकरणम् । अवि च धातुनिर्देशः । प्रसुम्पकः प्रसुम्पो गौ । सृष्टि मातृभ्योर् नौ । पूर्वोक्त
रूपसंज्ञेयं पुण्यते । अन्तरङ्गत्वात् सुम् । गतौ ह्रस्वम् । तिन स्रिष्टि प्रसुम्प्य यो । सनि प्रसुम्प्यति यो ।
श्रुतिपा निर्देशाद् यङ्सृष्टिः च । प्रतोतृभ्योर्ति गौ ।

चुचि वक्तसंयोगे । ४२८ । चुच्यति । चुचुच्य । चुच्यन् । चुच्यः ।

दृभु दृभ्यु हिंसार्थी । ४३०।४३१ । सभति । सिसभिपति । सभित्वा
सृब्धा । सिसभिपति । सृभति । पिभु पिभ्यु इल्लेके । सेभते । सिभते ।
त्रिभु त्रिभ्यु इत्यन्धे । त्रेभति । त्रिभति ।

शुभ शुभ भाषणे हिंसायाञ्च । ४३२।४३३ । शोभति । शुभति । शुशुभ ।
शुभयति ।

इति परस्मैभाषा उटात्ता उदात्तेतः । अद्यानुनासिकान्ता आत्मनेपदिनः ।

घिणि घुणि घृणि अक्षणे । ४३४-४३६ । घिणते । जिघिषे । जिघि-
ष्यते । घृणते । जुघृणते । जोघृण्यते । घृणते । जघृणते । जरीघृण्यते ।

घुण घूर्णे भ्रमणे । ४३७।४३८ । घीणते । जुघृणे । जोघृण्यते । घुणः
काष्ठकीटः । घीणा । घूर्णते । जुघूर्णे । घुणति घूर्णतीति तुदादिपाठात् ।

पण व्यवहारे स्तुतौ च । ४३९ । पणायति । पणायिष्यति । पणाय-
ञ्कार पेषे । पम्पण्यते । पण्यते । पणितम् । पण्यम् । पणः । आपणः ।
परिपाणः । स्तुतौ पनायति गुरुम् । आयप्रत्ययान्तादात्मनेपदं न भवति ।
धात्वन्तरत्वात् । अनुदासेत्त्वं केवले चरितार्थम् । स्तुत्यर्थेन पणिना साहचर्यात्
स्तुत्यर्थस्यैव पणैरायप्रत्यय इति केचिन्मन्यन्ते । तत्र शतस्य पणते । सहस्रस्य
पणत इति भवति । अन्येतु सामान्येन स्मरन्ति । तथाच भट्टिः न चोपलेभे
वर्णिजां पणाय इति ।

पन च । ४४० । पनायति । पनायिष्यति पनियते ।

भाम क्रीडे । ४४१ । भामते । बभामे । भामिनी । भाम्यते । न्यास-
कारेणु नुगतोऽनुनासिकान्तस्येति (०।४।८५) तुकमिच्छति बभाम्यत इति ।
अन्ये त्वत इति तपरकरणाद्बुक् नैच्छन्ति । बाभाम्यते । (61)

चमूप् मंहते । ४४२ । चमते । चममे । चमिता चन्ता । चमा ।
चान्तः । चान्तवान् । चाम्यतीति दिवादिपाठात् ।

(61) उडुसकेऽत्रादःप्रकाशमर्थयोरुचिनिः (३।३।७०) भामिनीति पाठः । बभाम्यान्नुडुसकेषु तु
आपण्यक इत्यादि नास्ति । साधयेन तु भामः क्रीडोऽप्या असीति भामिनीति न्युत्पादितम् ।

कसु कान्तौ । ४४३ । कामयते । कामयाञ्चक्रे चकमे । अचीकमत
अचकमत । कामयित्वा कमित्वा कान्त्वा । कान्तः । कामुकः । कामुकी
कामुका । कम्बः । कसनः । कामः ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तैः ।

अथ पक्षैपदिन उच्यन्ते ।

अण रण वण भण मण कण क्ण व्रण भ्रण शब्दार्थाः । ४४४ ४५२ ।
अणति । आणकः । अणः । अणकः । रणति । रणः । राणकः (62) ।
वणति । ववाण । ववणतुः । ववणुः । भणति । अभाषीत् अभषीत् ।
बभ्रण्णते । मणति । मणितम् । इन् मणिः । मणिकः । ईदादिप्रत्यङ्गत्वे
मणीवादीनां प्रतिषेधो वक्तव्य इति “मणीवोद्भूय लञ्चेते प्रियौ वत्स-
तरौ मम ।” कणति । चकाण । क्णति । चक्काण । निक्कणः निक्काणः ।
व्रणति । भ्रणति ।

ओणृ अपनयने । ४५३ । ओणति । मा भवानोणिषत् ।

गोणृ वर्णगल्बोः । ४५४ । गोणति । अगुगोणत् । गोणा गोणी ।

ओणृ संघाते । ४५५ । ओणति । ओणः । ओणृ च । ४५६ । ओणति ।

पैणृ गतिज्ञेपणप्रेरणेषु । ४५७ । पैणति । (63)

धण शब्दे । ४५८ । धणति । उपदेशे दन्त्यास्तोऽयमिति प्रागस्य निर्देशो
न ह्यतः । तस्य प्रयोजनं यद्भुक्ति दन्धन्तीति यथा स्यात् । अन्यथा
दृत्वात् दंभण्टीति भवति ।

कनी दीप्तिकान्तिगतियु । ४५९ । कनति । कान्तः । कनकम् ।

एन वन शब्दे । ४६०।४६२ । स्तनति । तिष्ठानयिपति । अभिनिष्ठानः ।
वनति । ववान । ववनतुः । ववनुः । अस्यैत्वाभ्यासलोपनिषेधयान्द्वैरुदाहृतः ।

(62) उपसृष्टेऽन तत्र कृत्वा (३।१।६१) इत्यच् । न सर्वात्मनश्च नति (३।१।६) आनकान् । साप
कश्चिन्निषेधकं पाठो दृश्यते ।

(63) उपसृष्टके ष्रेणृ पैणतीति फटः ।

वन पण संभत्तौ । ४६२-४६३ । वनति । ववान । ववनतुः । ववनुरिति ।
अर्थभेदात् पुनः पठ्यते । सनति । असौपणत् । सातिः सतिः सन्तिः ।

अम गत्यादिषु । ४६४ । अमति । अभ्यमीत् । आमः । आमयति ।
संभक्तिशब्दयोरनन्तरयोर्घञ्कार्थमादिशब्दमिच्छन्ति ।

द्रम ह्यम् मीम् गतौ । ४६५-४६७ । द्रमति । नित्यं कौटिल्ये यद्
द्रं द्रम्यते । दन्द्रमणः । ह्यमति । जह्यम् । मीमति । अमिमीमत् । मीमा ।

चमु छमु जमु भसु अदने । ४६८-४७१ । चमति । आचामति । आचा-
मयति । चमित्वा चान्त्वा । आचान्तः । आचामः । छमति । जमति ।
संजमनम् । भमति । जिमिं केचित् पठन्ति । जेमति । जेमनम् ।

क्रमु पादविद्येपि । ४७२ । क्रामति । क्राम्यति । क्रमते । क्रम्यते ।
प्रक्रम्यते । प्रक्रमते । प्रक्रम्यते देवदत्तः । इन्प्रत्यये बाहुल्यादुपधाया इत्त्वञ्च ।
क्रिमिः । क्रमः । संक्रमः । संक्रामयति । संक्रामः । वा चित्तविराग इत्यतौ
(६।४।८१) वेत्यनुष्ठम्भेर्ध्वपश्चितविभाषात्वान् मित्तां ऊह इति (६।३।८२) न
भवति । (64)

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । अथ यरलवान्ता आत्मनेपदिनः ।

अथ अय यय मय चय तय षय गतौ । षय रक्षणे च । ४७३-४७८ ।
अयते । पलायते । पलायाञ्चक्रे । पल्ययते । पल्ययितः । पलायितः । आयः ।
असुन् अयो लौङ्म् । अनोश्मायेत्यादिना (५।४।८३) अष् । कालायसम् ।
ययते । वयये । वयः । नौवयेत्यादिना (४।४।८२) यत् । वयसा तुल्यो वयस्यः ।
ययते । वेये । मयते मेये । चयते । चये । तयते । तेये । नयते । नेये ।

दय दानगतिरक्षणादिभेदादानेषु । ४८० । दयते । सदिपो दयते ।
“दयाञ्चक्रे न राक्षसः ।” दया । दयालुः ।

रय गतौ । ४८१ । रयते । रेये । रयितम् । रयः ।

(64) व्यवस्थितविभाषेति । तत्र विद्यनुष्ठम्भे विभोषणे अथ सक्रम्य वेरिण इत्यादि प्रयोगे । ध्रुव्यान्
विद्यानयतीत्यादावपि व्यवस्थितविभाषा ।

जयी तन्तुसन्ताने । ४८२ । जयते । जयाश्चक्रे । जयिता । जतः ।
जतवान् । निश्चतम् ।

पूयी विग्रहणे दुर्गन्धे च । ४८३ । पूयते । उपूये । पूतः । पूतिः । पूयः ।
ऋयी गन्धे उन्धे च । ४८४ । ऋयते । चुऋये । ऋोपयति । चिन्-
ऋोपम् । ऋतः । ऋतवान् ।

ष्मायी विधूनने । ४८५ । श्मायते । च्श्माये । श्मापयति । श्मातः ।
श्मातवान् । श्मातिः ।

स्फायी शोष्यायी वृष्टी । ४८६ । ४८७ । स्फायते । पस्फाये । स्फायित
श्रीत्यादिना (उण्, २।१७०) रक् । स्फारः । स्फारयति । स्फीतः ।
स्फीतवान् । स्फातिशब्दादर्शभाष्यजन्तात् स्फाता स्फण्डुलाः । श्वाप्यायते ।
श्वापिष्ये । श्वाप्यायि । श्वाप्यायिष्ट ॥ शीना यवाः । श्वापीनोऽन्धूः । श्वापीन
मूषः । श्वापिपीयते ।

तायृ सन्तानपाननयोः । ४८८ । तायते । सताये । अतायि । अतायिष्ट ।
शन चञ्चनसंवरणयोः । ४८९ । शनते । शैले । शालः । कृशुशलिकलि-
गदिभ्योऽमच् (उण्, ३।४०२) शनभः । शल्कम् । इण्भीकापाशस्यभिमर्चिभ्यः
कन् । (उण्, ३।३२३) शालूकम् । बहुलपचनादालुच् शलाल । बलाकादय-
धेत्वाक. (उण्, ४।४५४) । शलाका । शनतोति गती वक्ष्यते ।

वल वल्ल संवरणे । ४९० । ४९१ । वलति । वल्ले । “ववलिरे वलिरेचित-
मध्यमा ।” धलेर्वलादेश इप्रत्ययश्च । वलिः । वली । वल्लते । वल्लिः । वल्ली ।
(६५) । रासिवल्लिभ्यामभच् (उण्, ३।४०५) । वल्लभः ।

मल मल्ल धारणे । ४९२ । ४९३ । मलते । मेलि । मल्लये कः । मल्लम् ।
ज्योत्स्नेत्यादिना निपातनात् (५।२।११४) मलितम् । माला । कर्मणि
स्त्रभावाद् घञन्तीऽपि स्त्रिया वर्त्तते । संज्ञायां कुन् । गौरादित्वान् ङीप् ।
शामलकी । मल्लवे । ममल्ले । मल्लः । मल्लिका । संज्ञायां क्वन् (उण्, २।१८०) ।

भल भल्ल परिभाषणहिंसादानेषु । ४९४ । ४९५ । भलते । बभल्ले ।

भालूकः । उलूकादयथेति । (उण् ४।४८०) । भलति । बभले । भलूकः ।
कल शब्दसंख्यानयोः । ४८३ । कलति । ककली । कालः ।

कल अभ्यक्तो शब्दे । ४८७ । कलति । कलः । शोलच् कलोलः ।

तिस्र देव देवने । ४८८।४८९ । तिस्रति । अतिस्रवत् । देवति । अदिदेवत् ।
आदेवकः ।

शेष्ट पेष्ट गेष्ट ग्लेष्ट पेष्ट मेष्ट स्त्रेष्ट सेचने । ५००—५०६ । शेषति । अशि-
शिवत् । सेवते । सिषेवे । अशिषेवत् । शेषति । स्त्रेवते । पेवति । मेवति ।
स्त्रेवति । अमिन्त्रेवत् । सेष्ट खेष्ट ग्रेष्ट इत्येके ।

शेष्ट ग्रेष्ट गतौ । ५०० । ५०८ शेषति । अशिषेवत् । शिवा । श्रेवति । पूर्वकी
शेष्टेवौ पवर्गे पठितौ स्पर्शान्तौ । इमौ तु यरलवान्तवर्गे पठितौ ईपत्पुष्टौ
वेदितव्यौ । एवं पेवतिमेवती च वेदितव्यौ । प्रव इत्येके । श्रुवति । श्रेवे । प-
इत्यन्ये । पवति । पेवे ।

इति एते आत्मनेमाया उदात्ता अनुदात्तैः । अथ परस्मैपदिभः यरल-
वान्ताः । >

मव्य बन्वने । ५०९ । मव्यति । ममव्य ।

पूच्या ईर्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्याः । ५१०।५१२ । सूर्ष्यति । सुपूर्ष्य । ईर्ष्यति ।
ईर्ष्याञ्कार । ईर्ष्यति ईर्ष्याञ्कार । ईर्ष्यायिषति । ईर्ष्यायिषति । ईर्ष्या । (66)

हय गतौ । ५१३ । हयति । हयः ।

शुच्य अभिषवे । ५१४ । शुच्यति । शुच्य इत्यपि पठन्ति । ५०७ ।

हर्ष्य गतिकान्वयोः । ५१५ । हर्ष्यति । जहर्ष्य । हर्ष्या । अकारः ।

अलं वारणपर्यामिभूषणेषु । ५१६ । अस्थादुनासिकः स्वरितोऽकार
इत्संज्ञक इतीच्छन्ति । अतोऽयमुभयपदी । यरलवान्तप्रकरणानुरोधेन अयम-
चोभयतोभाषोऽपि पठितः । तद्व्योतनायानुनासिक उच्चार्यते । अलति
अलते । अलन् । अलकम् । अलका कुवेरनगरी । इण् अलिः । अली । ईकन्
अलीकम् ।

जिफना विशरथे । ५१० । फनति । फफान । फुत्तमस्य फलितमस्य ।
प्रफुल्लतः प्रफलितः । पम्फुल्यते । पम्फुनः । जुन्ता नता । उत्फुल्लम् ।
संफुल्लम् । उपसंख्यानात् ।

मील मील म्लोल निमेषे । ५१८-५२० । मीलति । अमिमीलत्
अमीमिलत् । म्लीलति । म्लीलति । म्लील इत्येके । म्लीलति ।

पील प्रतिदम्भे । ५२१ । पीलति । पीलुः । मृगयादित्वात् कुः ।

नील यथे । ५२२ । नीलति । प्रनीलति । नीलम् । नीलात् प्राख्योपधो-
रिति ङीप् । नीली धेनुः । नीनी ओपधिः । वा संज्ञायाम् (४।१।४२ वा) ।
नीला नीली वा दासी ।

गील समाधौ । ५२३ । गीलति । गीलम् । गीले भवा इति, गैनी ।
गील उपधारणे पुरादौ । गील्यति ।

कील वस्ये । ५२४ । कीलति । कीलम् ।

कूल भावरथे । ५२५ । कूलति । कूलम् ।

शूल रुज्यायां सङ्घाते च । ५२६ । शूलति । शूलम् ।

तूल निष्कर्षे । ५२७ । तूलति । तूलम् । तूलिका ।

पूल संघाते । ५२८ । पूलति । पूलः । पञ्चपूनी ।

मूल प्रतिठायाम् । ५२९ । मूलति । मूलम् । भौवय इत्यादिना
(४।४।८१) यत् । मूल्यम् । मूले भवो मीलः ।

फल निष्पत्तौ । ५३० । फलति । फलितम् । फलम् ।

पुल्ल हावकरणे । ५३१ । पुल्लति । चुपुल्ल । पुल्लः । चुल्लिः चुल्ली ।

फुल्ल विकसने । ५३२ । फुल्लति । प्रफुल्लः । प्रफुल्लितः ।

चिल्ल शैथिल्ये भावकरणे च । ५३३ । चिल्लति । चिचिल्ल । चिल्लपंथी ।

तिल गतो । ५३४ । तिलति । तिलः । क्लृन् । तिलकः ।

वेल्ल वेल्ल केल्ल खेल्ल म्लेल्ल वेल्ल चिल्ल चलने । ५३५-५४१ । वेल्लति ।
विवेल्ल । अथिवेल्लत् । विला । वेल्लति । वेल्लम् । गौरादि ङीप् । पचादिषु
भेन्नङिति पाठाद्वा म्रिधा ङीप् । वेली । केल्लति । केल्लम् । केना । केलिः ।

कण्ठ्वादिवाद् यक् । केषायति । केषायितम् । खेलति । खेलयति । खेला । खेलायति (67) । खलति । खलति । खलति ।

पेलृ फेलृ जेलृ गतौ । ५४२-५४४ । पेलति । अपिपेलत् । फेलति । फेला । शैलेति ।

खल खल सञ्चलने । ५४५-५४६ । खल संगये च । खलति । खलः । खलति । चखल । खलितम् ।

गल अदने । ५४७ । गलति । जगल ।

सल गतौ । ५४८ । सलति । सालः । सलितम् । इलच् ।

दल विदारणे । ५४९ । दलति । ददाल । दालः । दलनम् । दाङिमम् ।

(68) कुडालः । ( )

श्वल श्वल आशुगमने । ५५० । ५५१ । श्वलति । अश्वालीत् । श्वलति । शश्वल । अश्वलीत् ।

खोरृ गतिप्रतिघाते । ५५२ । खोरति । अचुखोरत् ।

खोल इत्यप्येके । ५५३ । खोलति । खोलः ।

धोरृ गतिचातुर्ये । ५५४ । धोरति । अदुधोरत् । चलनशब्दार्थाद-
कर्मकाद् युच् । (३।२।१६८) । आधीरणः । धोरितम् ।

त्सर ऊर्णगतौ । ५५५ । त्सरति । त्सार । त्सारतुः । त्सरः ।
पत्सारीत् । त्सरः खड्गादि मुष्टिः । आकर्षादिवात् क्शकः ।

त्सर हृच्छने । ५५६ । क्सरति । चत्सार । अत्सारीत् ।

अभ्र वभ्र मभ्र चर गत्यर्थाः । ५५७-५६० । अभ्रति । आनभ्र ।
अभ्रति । (70) अभ्रम् । वभ्रति । वभ्रति । मभ्रति । मभ्रति । चरति

(67) कण्ठ्वादिभ्यो घगिति (३।१।२०) स्यात् यकि केषायति खेलायतीति सिद्धम् ।

(68) दालशब्दाद् घञनादिसञ्च ।

(69) कुंदाशयवीति कुडालः । इषोदरादिरिति साधनः ।

(70) 'अभ्रात् इलनत्सरे' चतुस्तके अभ्रत् इत्येके इति च पाठोऽधिकः । तद् कर्मणि अभ्रति इत्यत्र (८।३।६४) इषो यत्ता यमि लोप इत्यनेन रेफलोप इति एके ज्ञाने । अन्वे ज्ञान यमा यमीति यथासंख्या-
मिथि स्थिति । तेनादित्यं इतिरित्यादावेव लोपः । मधु साक्षात्प दादात्सादित्यादी इति वदन्ति ।

भक्षणेऽपि पठ्यते । चरति । अचारीत् । चरितम् । चरितम् । उदघरः सकर्म-
कादिति (१।१।५३) तड् । रोहमुचरते । समस्तृतीयायुक्तात् (१।१।५४)
पश्चेन सञ्चरते । चञ्चूर्यते । चञ्चूर्ति चञ्चुरीति । आचरितव्यम् । आचर-
णीयम् । आचार्यः । वा चरिचलीत्यादिना द्वित्वभागागमश्च चराचरः । व्रत
इति (१।२।८०) षिनिः । व्रजचारी । व्रजचारी ।

ष्ठिबु निरसने । ५६१ । ष्ठीवति । ष्ठीवेरभ्यासस्य तो वेति तन्तान्तरीयम् ।
टिष्ठेव । तिष्ठेव । ध्रुत्वा षेवित्वा । मधुलिट् ष्ठीवति (१।१) । एवन्तत्वादिङ्
विकल्पः । तिष्ठेवियति । तिष्ठूरवति । तिष्ठेवनम् । तिष्ठेवनम् ।

जि जये । ५६२ । जयति । विजयते । पराजयते । जिगाय । जेता ।
जापयति । जिगीयति । जयः । जय्यः । जेयः । जापः । मारजित् ।
जिह्वीति (१।२।१५०) इनिः । जयी । झरप् जित्वरः । खल् मुजयः ।
उत्तरधातुसाहचर्यानुरोधेनाजन्तोऽप्ययमत्र निर्दिश्यते ।

जीव प्राणधारणे । ५६३ । जीवति । अजिजीवत् अजीजिवत् । जीविका ।
जीविकाकृत्य कथयति । जीवनम् । जीव्यम् ।

पीव मीव तीव पीव श्लोष्ये । ५६४—५६७ । पीवति । पिपीव ।
पीवरम् । पीवा । पीवित्वा । मीवति । तीवति । नीवति । प्रपीवति ।

षिबु निरसने । ५६८ । षेवति ।

उर्वी तुर्वी दुर्वी दुर्वी हुर्वी हिंसायाम् । ५६९—५७३ । ऊर्वति । ऊः ।
उरौ । उरः । ऊर्णः । ऊर्णवान् । ऊर्णः । तूर्वति । दूर्वति । दूर्वनि । दूर्वा ।
धूर्वति । धूः । धुरो । धुरः । तद्वहतीत्यर्थे धुरो यड्ढकौ (४।४।७७) । धुर्यः ।
धीर्यः । सर्वा सासौ धूवेति सर्वधुरा । ता वहतीति खः । सर्वधुरीणः । योग-
विभागादुत्तरधुरीणः । एकधुरान्नुक् च (४।४।७८) । एकधुरः एकधुरीणः ।

गुर्वी उट्टयमने ५७४ । गूर्वति । । गूः । गुरो । गुरः । गूर्यः । गूर्वयान् ।

सुर्वी बन्धने । ५७५ । सूर्वति । सूर्वा । तस्य विकारो मीर्वी । सूः ।

सुरी । सूर्णम् ।

पुर्वं पर्वं भर्वं पूरुतौ । ५०६—५०८ । पूर्वति । पर्वति । भर्वति ।

चर्वं अदने । ५०९ । चर्वति । चर्वा । चर्वितम् ।

भर्वं हिंसायाम् । ५१० । भर्वति ।

कर्वं खर्वं गर्वं दपे । ५११—५१२ । कर्वति । खर्वति । गर्वति । गर्वः ।

पूर्वकाः कर्वादयः स्यर्गान्ताः । अमी लीपत्पृष्ठान्ता इति पुनश्च पठ्यन्ते ।

अर्वं शर्वं पर्वं हिंसायाम् । ५१४—५१६ । अर्वति । आनर्वं । गन्धर्वं इति शकन्धादित्वात् पररूपम् । शर्वति । शर्वः । शर्वाणी । सर्वति । सर्वः । सर्जस्त्रे ।

इवि व्याप्तौ । ५१७ । इन्वति । प्रेन्वति । इन्वाञ्चकार । णत्वविधौ -नुमोऽनुस्वारोपलक्षणाद्यर्थत्वं द्रष्टव्यमित्युक्तत्वात् प्रेन्वनमिति नुम्व्यवाये णत्वं न भवति ।

पिपि मिपि पिपि स्त्रंसने । ५१८।५१९० । पिप्यति । पिपिन्व । पिन्वः । निन्वति । जिन्वति । प्रणिन्वति । जिनिन्व ।

हिवि दिपि धिपि लिवि प्रीणनार्थाः । ५१२-५१४ । हिवति । जिहिव । दिन्वति । दिन्वते । धिनोति । धिनुतः । जिन्वति । जिजिन्व ।

रिवि रवि धवि गत्वर्थाः । ५१५।५१७० । रिप्यति । रप्यति । रप्या । धन्वति । दधन्व । कनिन् । धन्वा मरुदेशः ।

लवि हिंसाकरणयोः । ५१८ । लणोति । ललण्व ।

मव बभ्यने । ५१९ । मवति । ममाव । मेवतुः । मेहुः । मूः । सुवी । सुवः । यङ्लुगन्तात् क्तिप् । मामूः ।

अव रक्षणागतिकान्तिमीतिहस्तगमप्रवेशश्रवणस्त्राम्यर्थयाचनक्रियेच्छा-दीमित्यासगानिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु । ६०० । अवति । भाव । जः । उवी । उवः । अविपः । जतिः ।

इति एते परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । उदात्तत्वमिदं जयतिवर्जम् । तस्यानुदात्तत्वात् ।

धावु गतिशुद्धोः । ६०१ । धावति धावते । धावित्वा धीत्वा । धीतः पठः । कथं गती धावितो धावितवानिति ? यस्य विभाषेति (७।२।१५)

निषेधस्यानित्यत्वादित्येऽनित्यता । वीजस्य कृतिचृतिवृत्तीनामीदित्करणम् । तद्वि श्वीदितो निष्ठायामिति (७।२।१४) निषेधार्थं क्रियते । यस्य विभापेति (७।२।१५) निषेधस्यानित्यत्वे तु तेमैव सिद्धत्वादनर्थकं तत् स्यात् । दृषादित्वात् कलच् । बाहुन्यादुपधाज्जस्रत्वम् । धवलः । धवला । “नीता येन निगा गशाद्भवत्ता ।” एवुल् धावकः । लुट् धावनम् । क्तिन् धीतिः ।

उभयतोभाप इति उभयपदो भण्यते । स्वरितेच्चात् स्वरितेदिति । स्वरित इत्संज्ञकोऽस्येत्यर्थः । तस्य प्रयोजनं स्वरितञितः कर्त्तमिप्राये क्रियाफल इति (१।३।०२) आत्मनेपदम् । हिक्कादिपूभयपदिचयं न पठ्यते । तेषां कथर्गान्तप्रकरणानुरोधेन । अस्य चान्तःस्थान्तप्रकरणानुरोधत् ।

अथ ऊभान्ता आत्मनेपदिनः कथन्ते ।

धुञ् धिञ् संदीपनक्लेगनजीवनेषु । ६०३।६०३ । दुर्चतं । दुधुञ्चे । मंधुञ्चणम् । धिचते ।

दृञ् धरणे । ६०४ । दृचते । दृचः ।

गिञ् विद्योपादानि । ६०५ । गिचते । गिना । गेञ् । ऊचादिभ्यो णः (४ ४।६२) । गीचा ।

मिञ् याच्वायां लाभेऽलाभे च । ६०६ । मिचते । मिघा । मिचुः । मिघासमूहे मिघादिभ्योऽण् (४।२।२८) । मैत्रम् ।

क्लेष व्यक्तार्या वाचि । ६०७ । क्लेगते । चिक्लेगे ।

दञ् दृढो गीघार्ये च । ६०८ । दचते । दचः । दक्षिणम् । द्रुदचिभा मिनन् (उणु, २।२०८) । दक्षिणा ।

दीच मीष्टेरज्योपनग्रननियमव्रतादेगेषु । ६०९ । दीचते । दीचा । दीचितः ।

ईच दर्शने । ६१० । ईचते । ईचास्रक्ले । ईचणम् ।

भाय व्याख्याया वाचि । ६११ । भायते । वभापे । भाया । एत् भायन् ।

विनिः मितभापी । भापितम् ।

पर्य वर्ध स्वेदने । ६१२।६१२ पर्यते । वर्पते । ववर्षे ।

स्वेषु अन्विच्छायाम् । ६१४ । स्वेषते । अजिस्वेषत् ।

इय गतिहिंसादानेषु । ६१५ । इपते । इपाञ्चके । अकारः इपा । मनस
इपा मनीषा । इषीदहादिः । व्रीह्यादित्वादिभिः मनीषी । चञ् प्रेयः । खत्
प्रेथः । इतुल् इपिका । इष्व इति यदन्तस्य निपातनस्य । इपतीत्यग्रे वक्ष्यते ।

प्रेषृ यजे । ६१६ । मेषते । अपिप्रेषत् ।

येषृ प्रयजे । ६१७ । येपते । अयियेषत् ।

जेषृ षेष्ट एषृ जेषृ मत्तौ । ६१८—६२१ । जेषते । अजिजेषत् । नेपते ।
प्रनेपते । प्रनिनेपते । एपते । अप्येपते अन्वेषते । ना भवानीपियत् । जेषते ।
“जेषा वाजिध्वनौ स्त्रियाम्” ।

रेषृ हेषृ अव्यक्तगण्डे । ६२२।६२३ । रेषते । अरिरेषत् । हेषते । जिहेषे ।
अजिहेषत् । उपजिहेषिषते । हेषा जेषा च निःस्वन इत्यमरः । (72)

काष्ट शब्दकुत्सायाम् । ६२४ । कासते । कासाञ्चके । कासो रोगः ।
रोगाख्यायां श्युल् बह्वलम् (६।३।१०८) । उत्काशिका ।

भाष्ट दीप्तौ । ६२५ । भासते । बभासे । अशीभसत् अबभासत् । भास्वरः ।
भञ्जभासमिदो घुरष् (३।२।१६१) । भास्वरम् । यद्भादिणिनिः । उद्भासी ।
किप् भाः भासी भासः । आत्मनेपदार्थमकारानुबन्धे कर्त्तव्य ऋकारानुबन्धक-
रणस्य ऋकारानुबन्धप्रकरणत् । एवञ्चानुबन्धान्तरकरणञ्च न प्रकरणानु-
रोधेन ।

णाष्ट राष्ट शब्दे । ६२६।६२७ । नासते प्रणासते । नासा । नासिका ।
अञ् नासिकाया इत्यच् (५।४।११८) नसादेशश्च । मोनसम् । खुरखुराभ्याश्च
नस् वक्तव्यः । खुरणाः खरणाः । अच्प्रत्ययोऽपीष्यते । खुरणसः खरणसः ।
उपसर्गाद्येत्यच्—(५।४।११८) नसादेशौ । प्रणसः । वैरूपी वक्तव्य इति अभावे
विषयसु यतनासिकः । केचिन्नासिकापर्यायि नसाशब्दमिच्छन्ति । तथाच
वराहमिहिरपुराणप्रकाशे नसाशब्दः प्रयुक्तः । भट्टिकाव्येपि विनसा इतवान्श-
वेति दृश्यते । न चासाधुपसर्गाच्चेति (५।४।११८) नसादेशे सिध्यति । चेषो
वक्तव्य इति आदेशेन बाधितत्वात् । (73) रासते । ररासे ।

(72) इषा इषिति अशब्दे । अमरेऽप्रकरणम् ।

(73) नसान्तरे भट्टिकव्येने विनासिकाशब्दे कर्त्तव्यत्वम् । तत्र उपसर्गणं कर्त्तव्यम् ।

अस कौटिश्ये । ६२८ । असते । प्रससते । नसे । अनोनसत् । विनसः ।
विनास ।

अस्य भये । ६२९ । असते । वस्यसे ।

आह् गसि इच्छायाम् । ६३० । आसंसते । आगसंसे । आसंसते ।
आसंसिता । आसंसितम् । आसंसा । आसंसुः । प्रसंसति प्रसस्यते प्रसस्त
इति गन्स लुतावित्त्वस्य ।

यस्य स्वस्य अदने । ६३१ । ६३२ । असते । जससे । प्रसित्वा यस्त्वा ।
यस्तम् । पिण्डयः । स्वसते ।

इह चेटायाम् । ६३३ । ईहते । ईहाञ्छके । ऐहित् । ईहा ।

वह् महि हृहो । ६३४ । ६३५ । वंहते । वंहैरुनलोपद्येत्युप्रत्ययः (उण्,
१।१९) । वह् । भूयान् । भूयिष्ठः । भंहते । महान् । वर्त्तमाने ष्टुपदहहन्
महदिति (उण्, २।२२) अतिप्रत्ययः । महिष्ठो महीयान् महिमा ।

अहि गतो । ६३६ । अंहते । आनंहि । आहित् । अङ्घ्रिहिति । नन्दा ।
इति (६।२।३) निषेधाद् हिमब्दस्य दित्वम् । अंह ।

गरुह गल्ह कुत्सायाम् । ६३७ । ६३८ । गर्हते । जगर्हे । जागर्हति ।
गल्हते । जागल्हति ।

बल्ह प्राधान्ये । ६३९ । बल्हते । ववल्हे । अबल्हति । अबल्हिष्वम ।
अबल्हिष्म ।

वर्ह वल्ह परिभाषणसिंहादानेषु । ६४०।६४१ । वर्हते । ववर्हे । वर्हिषः ।
वर्हम् । वर्ही । प्रवर्हः । वल्हते । वावल्हते ।

ग्लिह गतो । ६४२ । ग्लेहते । पिग्लिहे । ग्लीहा । ग्लीहानी ।

वेह जीह वाह प्रयत्ने । ६४३-६४५ । वेहते । अविवेहत् । वेहते ।
जीहते । वाहते । वाहं भृशम् । वाहितम् ।

माह माने । ६४६ । माहते ।

द्राह निद्राक्षये । ६४७ । द्राहते । अदद्राहत् ।

काश दीप्तौ । ६४८ । काशते । चकाशे । अचकाशत् । आकारोपध
कृदित्प्रकरणादिहासं निर्दिश्यते । काशते इति दिवादिपाठात् ।

जह वितके । ६४८ । जहते । जहाश्चके । समूहति समूहते । समुहते ।
जहः । समूहः । समूहा । सामूहिकः । अध्यात्मादित्वात् ठञ् ।

गाह विलोडने । ६५० । गाहते । जगाहे । गाहिष्यते घाघ्यते । अगाहित
अगाह । विगाहा विगाहिता । विगाहम् । विगाहः ।

गृह्ण गृहणे । ६५१ । गृह्णते । जगृहे । गर्हिता गर्हा । गृह्णः । गृह्णिः ।
गृह्णन् गृह्णाम् । गृह्णाः । गृह्णम् । गृहे क इति (१।१।१४४) गृह्णातेः कविधानं
तस्यैव गृह्णमिति यथा स्यादिति द्योतयितुम् । गृहेर् मा भूदिति ।

ग्लह इत्यप्येके । ६५२ । तथा चालेषु ग्लह इत्यत्र (१।३।३०) ग्लहिः
प्रकृत्यन्तरमस्तीत्युक्तम् । ग्लहते । जग्लहे । ग्लहः ।

हुमि क्काम्तिक्करणे । ६५३ । हुंयते । हुंयते । हुंयते । उस्तरधातु-
साधर्म्यानुरोधेनायमिह निहिंस्यते ।

इति प्राक्कनेभाषा उदात्ता अतुदात्तेतः । अथ परस्मैपदिनः ।

घुषिर् शब्दार्थः । ६५४ । घोषति । जुषोप । अघुषत् अघोषीत् । घुष्टम् ।
घुषिर् अविशब्दन इति चुरादौ । तस्य घोषयति ।

अक्षू व्याप्ती संघाती च । ६५५ । अक्षति अक्ष्णोति । अक्षिता अष्टा ।
अष्टः । अष्टवान् । अक्षित्वा अष्टा ।

तक्षू त्वक्षू तनूकरणे । ६५६ । ६५७ । तक्षति तक्ष्णोति । तक्षिता तष्टा ।
तक्षित्वा तष्टा । तष्टम् । त्वक्षति । तत्वक्ष । त्वक्षिता त्वष्टा । त्वक्षित्वा
त्वष्टा । त्वष्टम् ।

उक्ष सेचने । ६५८ । उक्षति । उक्षाश्चकार । उक्षा । प्रोक्षणम् ।
अभ्युक्षणम् ।

रक्ष पालने । ६५९ । रक्षति । रिरक्षियति । रारक्षते ।

षिञ्च पुम्बने । ६६० । निञ्चति । षोपदेशप्रयोजनमुक्तम् प्राक् ।
प्रषिञ्चति ।

टक्ष टृक्ष षक्ष गती । ६६१-६६३ । टक्षति । तटक्ष । टक्षः । स्मृक्षति ।
तिटृक्षियति । (१५) नक्षति ।

वच रोपे । ६६४ । वचति । ववच । वचः क्रीडम् ।

म्वच संघाते । ६६५ । म्वचति ।

मच इत्यप्येके । ६६६ । मचति । मचिका ।

तच त्वचने । ६६७ । त्वचनं संवरणम् । तचति । तचिता ।

पच परियह इत्यप्येके । ६६८ । पचति । पचः । पचणम् ।

पूर्य घनादरे । ६६९ । सूचति । सुपूर्य । सूच्यम् । (75)

काचि वाचि माचि काहायाम् । ६७०-६७२ । काहति । चकाह ।
काहा । चाहति । पुषीदरादित्वात् ऋस्वे "तत्तन्मिः पुंसि वड्चणः ।"
माह्चति ।

द्राचि ध्राचि ध्वाचि घोरवागिते च । ६७३-६७५ । द्राहति । दद्राह ।
धाहति । ध्वाहति । ध्वाहः ।

चूप णने । ६७६ । चूपति । चुचूप ।

तूप तुष्टौ । ६७७ । तूपति । तूपा । तूपः । -

पूप हृदो । ६७८ । पूपति । पूपितम् । पूपः ।

मूप स्त्रेये । ६७९ । मूपति । मूपकः । मूपा । मूपिका ।

पूप प्रसवे । ६८० । सूपति । सुपूप ।

यूप हिंसायाम् । ६८१ । यूपति । यूपः । "पीते यूषि निरामयः ।" (76)

जूय च । ६८२ । जूपति ।

भूप चलहारे । ६८३ । भूपति । तुभुष । भूपते कन्या स्वयमेव ।

भुपणम् ।

जप राजायाम् । ६८४ । जपति । जपाश्चकार । जपः । जपरम् ।

रूप उच्छे । ६८५ । रूपति । रूपाश्चकार । रूपा । रेप्यः । प्रेपः ।

कप शिप जप भूप जप वष मय रूप रिप हिंसार्थाः । ६८६-६८४ ।

कपति । कपिष्यति । समूलकापं कपति । निमूलकापं कपति । सर्वकपः ।

(75) अत्र भरोतिः— "वनादरे इति नू काचिन्कोऽप्यपठ ।" इति । अत्रशास्त्रेण नूवर्णमिति नूवर्णम् ।
नूवर्णमादरे ।

(76) यूषी मांहरकविशेष इति माधव ।

कष्टम् । कपितम् । निकषः । पत्कापी । शेषति । शेषा । जर्पति ।
 भ्रपति । भ्रपी भ्रिनः । वषति । मषति । रोषति । रोषिता रोषा ।
 कथ्यतीति दिवादिपाठात् । रेपति । रेपिता रेष्टा ।

भय भर्त्सने । ६८५ । शब्दकर्मकः । भपति । भपकः श्वा । शब्दः
 शब्दविशेषः कुकुरध्वनिः कर्म क्रियास्येति शब्दकर्मकः । सोऽप्यस्यार्थः ।

उप दाहे । ६८६ । ओपति । उवोव ओपाञ्चकार । जप्ता । बहुल-
 वचनाद् दीर्घः ।

जिषु विषु मिषु सेवने । ६८७-६८८ । जेपति । जेपिता । जेपित्वा
 जिपित्वा जिष्टा । वेपति । नेपति । नेपः । अच् ।

पुष पुष्टौ । ७०० । पोपति । पोपिता । अपोपीत् । पोपितः । पुष्णाति
 पुष्यतीति गणान्तरपाठात् ।

श्विषु श्लिषु मुषु झुषु दाहे । ७०१-७०४ । श्वेषति । श्वेषित्वा श्विषित्वा
 श्विष्टा । प्रश्लेषति । प्राश्लेषीत् । प्रोपति । प्रोपति ।

घृषु वृषु सृषु सेवने । ७०५-७०७ । वर्षति । घृष्टम् । घृषितमित्यौणा-
 दिकम् । वर्षति । वृष्टिः । अञ्विधो भयादीनामुपसंख्यानमित्यच् । वर्षम् ।
 वृषमो वर्षणादिति भाष्यलेखनाद् वर्षणमिति च । सृषु सहने च । सृष्य-
 तीति दिवादित्वात् । मर्षति । मर्षित्वा सृषित्वा ।

हृषु संघर्षे । ७०८ । घर्षति । जघर्ष । हृष्टम् ।

हृषु अलीके । ७०९ । हर्षनि । हृषिताः किंश हृष्टा वा । हृष
 तुष्टाविति दिवादी हृषति ।

तुस जस हस रस शब्दे । ७१०-७१३ । तोसति । तुतोस । जसति ।
 जसितम् । जसः । जसति । रसति । रसितम् भेषगर्जनम् ।

लस श्लेषक्रीडनयोः । ७१४ । लसति । विलासी । विलासः ।

घम्ल् अदने । ७१५ । घसति । घस्ता । घस्रम् । घसरः ।

जर्ज चर्च भर्भ परिभाषणसन्तर्जनयोः । ७१६-७१८ । जर्जति ।
 जर्जन्ती । चर्चति । भर्भति । चर्भ भर्भ इत्येते तुदादावपि यज्येते । इह
 तु स्वरार्थं पठितौ । अर्थात्तुरोधाच् चोष्णान्त्यर्गेऽपि एते पठ्यन्ते ।

पिष्ट पेष्ट गतौ । ७१८।७२० । पेसति । अपिपेसत् । पिषः । पिष्टरः ।
पेसति । पिपेस्यते ।

हसे हसने । ७२१ । हसति । जहास । अहसीत् । हसः हासः । (७७)
सनहसोर्बन्धेन् वा (६।३।६२) ।

कस गतिमासनयोः । ७२२ । कसति ।

णिश समाधौ । ७२३ । निशति । प्रणिशति । निगा । समसीबहुवचने
निशासु निट्सु निच्श् । (७८)

मिश मश शब्दे रोधकते च । ७२४।७२५ । मिशति । मिमेश ।
मशति । मशकः । कुन् ।

शव गतौ । ७२६ । शवति । शवः । शावकः । शावः । क्षिप् शीः ।
शकारवत्प्रकरणादयमत्र निर्द्दिश्यते ।

शय सुतगतौ । ७२७ । शयति । शयाग शयतुः शिशुः । शयः शय-
भेदः । तद्योगाच् शयी चन्द्रः ।

शसु हिंसायाम् । ७२८ । शसति । विशशास । विशशसतुः । विशशसुः ।
विशशसिय । न शसदद (६।४।१२६) वादिशुणानामित्येत्वाभ्यासलोप-
प्रतिषेधः । तकिशसि (३।१।८७) इति यत् शस्यम् । शस्यन् । इत्यर्थायेति
चुरादिगणसूत्रात् शिव् । शासयति । शास्यन् ।

शंसु श्तौ । ७२९ । कयने च । शंसति । श्यंसः क्रूरः । ब्राह्मणा-
च्छंसी ऋत्विक् । ब्राह्मणाद् वेदभागादाकथ्य शंसति स्तीतीति ब्राह्मणा-
च्छंसीत्युपसंस्थानादशुक् । (६।३।२ वा) प्रयंस । शस्यन् । शंस्यम् । शस्यम् ।
चङ् परिकल्पने । ७३० । चङति । अचङीत् ।

मङ् पूजायाम् । ७३१ । मङति । ममाङ् । मही । गौरादित्वात् ।
रङ् त्यागे । ७३२ । रङति । रराङ् । रङ् । रङ्यतीति चुरादिपाठात् ।
रङ्घि गतौ । ७३३ । रङ्घति । ररङ्घ । रङ्घः । रङ्घन् ।

(७७) इत्सुशब्दे यथा मया पुनर्दिष्टा इत्येतत्पथः सिद्धोक्त इति नैपथे ।

(७८) ब्रह्मजिज्ञासु धातुशास्त्रेणैव धातुविशेष (४ २,३६) शकारान्त पत्यम् । प्रातिपदिकानां शकारान्त तु

‘दृह दृचि दृह दृचि दृह दृचि दृहो । ७३४-७३८ । तर्हति । मतर्हं ।
दृहति । तदृहं । दर्हति । ददर्हं । दृहति । दृह्यते । ददृहं । वर्हति । वर्हं ।
दृहि गभ्दे च । दृहति । दृह्यते । वर्हं । दृह्यते । दृह्यते । दृह्यते । परिदृहः ।

तुह्रिर् दुह्रिर् अर्हने । ७४०-७४१ । तोहति । अतोहीत् अतुहत् ।
दोहति । अदुहत् अदोहीत् ।

तुह्रिर् उह्रिर् इत्येके । ७४२ । तोहति । ओहति । औहीत् औहत् ।
अर्हं पूजायाम् । ७४३ । अर्हति । अर्हति । आनर्हं । अर्हा । अर्हः ।
इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तैः । इति कृष्यान्तान् परस्मैपदिनः
परिसमाप्य अङ्घ्रिषी संकलिता द्युतादय आत्मनेपदिन उपदिश्यन्ते ।

‘द्युत दीप्तो । ७४४ । द्योतते । दियुतं । अद्युतत् अद्योतिष्ट । द्युतित्वा
द्योतित्वा । दियुतिपते । दियोतिपते । द्योतितमनेन द्युतितमनेन ।
दियुत्यते । द्योतनः । द्युतिः । द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे चिति (३।२।१७८
या) क्तिप् । द्विर्वचनम् । दियुत् । भ्राजभाषेति (३।२।१७७) क्तिप् । वियुत् ।
श्रिता षण् । ७४५ । श्रेतते । अश्रितत् अश्रेतिष्ट । श्रेतः । श्रिचम् ।
स्नायितश्चीति रक् । श्रिचम् । श्रिचमनेन श्रितितमनेन श्रेतितमनेन ।
श्रितः ।

जिमिदा खेहने । ७४६ । मेदते । मिमिदे । मित्रः । मित्रसस्य
मेदितमस्य । मेदिता । मेदः । मेद्यतीति दिवादिपाठात् ।

जिष्विदा खेहनमोचनयोः । ७४७ । खेदते । सिष्विदे । सिखेदयिपति ।
खिचः । खिचसस्य खेदितमस्य । खिद्यतीति जिष्विदा गालप्रचरण इत्यस्य
दैवादिकस्य ।

रुच दीप्तौ । ७४८ । अभिमीत्याश्च । रोचते । रुचने । अरुचत् अरोचिष्ट ।
रोचनः । इरुन् रोचिः । रुचिः । घञ् रोकः । अरोकः । अरोकदन्
अरोकदन्तः । विभाषा श्वावारोकेति (५।४।१४४) इत्यादेशः ।

घुट परिवर्त्तने । ७४९ । घोटते । लुघुटे । अघुटत् अघोटिष्ट । घोटकः ।
रट लुट लुठ प्रतीघाते । ७५०-७५२ । रोटते । लोटते । लोठते ।
लुठ्यतीति लुट विलोडन इत्यस्य । लोटतीति परस्मैपदिपूजम् । पूर्वं पाठात् ।

शुभ दीप्तौ । ७५३ । शोभते । अशुभत् अशोभिष्ट । शुभम् । शुभ्रम् ।
शोभनम् । गुरोश्च षल इति (३।३।१०४) चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् ।
शोभा ।

सुभ सञ्चलने । ७५४ । शोभते । चुचुमे । चुच्यः कुमितः । चुभ्राति
सुभ्यतीति गणान्तरपाठात् ।

शुभ तुभ हिंसायाम् । ७५५।७५६ । नभते । प्रणभते । निभे । तोभते ।
तुतुभे । नभ्यति तुभ्यतीति गणान्तरे पाठात् ।

स्रन्सु भ्रन्सु ध्वन्सु अध पतने । अवस्रंसने च । ७५७-७५८ । स्रंसते ।
स्रंसि । व्यस्रसत् । व्यस्रंसिष्ट । स्रस्रम् । स्रंसित्वा स्रस्त्वा । सनीस्रस्यते ।
सनीस्रंसः । उष्वासत् । भ्रंगेते । ध्रंस्ये । भ्रंसित्वा भ्रद्वा । भ्रष्टः ।
भ्रष्टिः । भ्रस्यते इति भ्रयो रूपम् । ध्वन्सु गर्तो च । ध्वंसते । दध्वंसे ।
अध्वसत् अध्वंसिष्ट ।

स्रम्बु विश्रामे । ७६० । विश्रम्भते । सस्रम्भे । अस्रभत् अस्रभिष्ट ।
विश्रम्बः ।

वृत् वृत्तने । ७६१ । वर्त्तते । वृत्ते । वर्त्स्यति वर्त्सिष्यते । अवृत्त्
अवर्त्सिष्ट । विवृत्सति विवर्त्सिष्यते । वर्त्सित्वा वृत्त्वा । वृत्तम् । वर्त्सिष्णुः ।
वर्त्तनः । वृत्तिः । वार्त्ता ।

वृधु वृधी । ७६२ । वर्धते । वृधे । वर्त्स्यति वर्धिष्यते । विवृधति
विवर्धिष्यते । दन्त्योऽस्य वकार इति भ्रमभावो न भवति । वर्धित्वा
वृद्धा । वृधम् ।

वृधु गन्धहृत्प्रायाम् । ७६३ । वर्धते । वर्धे । गर्धः । गर्धञ्जहाः ।

स्यन्दू स्रवणे । ७६४ । स्यन्दते । सस्यन्दे । अनुविपर्यभिनिष्प इति वा
पत्वम् (८।७।७२) अनुस्यन्दते तैलम् अनुस्यन्दते वा । सन्त्स्यति स्यन्दिष्यते ।
अस्यदत् अस्यन्त अस्यन्दिष्ट । स्यन्दित्वा स्यन्त्वा प्रस्यन्द्य । क्ति स्यन्दिष्यन्तो-
रिति (६।४।३१) ननीपनिषेधः । स्यन्दिता स्यन्ता । प्रस्यवः । प्रस्यवाम् ।
स्यदो जपः ।

कृप सामर्थ्ये । ७६५ । कल्पते । कल्पे । कल्पितामे कल्पतामे

कल्प्तामि । कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते । अकृपत् । अकल्पित अकृत ।
चिकृप्सते चिकल्पिषते चिकृषति । चलीकृष्यते । कृतः । प्रकृतिः । कल्पः ।
प्रकल्पना ।

हृदिति । हतु कर्त्तन इत्यस्माद् भूते क्त्विप् । हत्तं सम्पन्नं पर्यवसितमिति
यावत् । द्युतादीनां परिसमाप्तौ सङ्घेतो ह्वकरणमिदम् ।

सम्पति घटादयः पित्तार्थं मित्तं ज्ञार्थञ्चोपदिश्यन्ते ।

घट चेष्टायाम् । ६६६ । घटते । जघटे । घटयति । अघटि अघाटि ।
घाटं घाटं घटं घटम् । घटा । उद्घाटयतीति घट सङ्घात इत्यस्य घौरादि ऋस्य
रूपम् ।

व्यथ भयचलनयोः । ७६७ । व्यथते । विव्यथे । व्यथयति । अव्यथि
अव्याथि । व्याथं व्याथं व्यथं व्यथम् । व्यथा ।

प्रथ प्रथ्याने । ७६८ । प्रथते । प्रथयति । प्रथा । अपप्रथत् । पृथिवी ।
पंथेः पियन् संप्रसारणश्च । (उण् १।१४८) ।

प्रस विस्तारे । ७६९ । प्रसते । प्रसयति । प्रसा ।

स्रद मर्दने । ७७० । स्रदते । स्रदयति । अस्रदत् । स्रदा ।

स्रद स्रदने । ७७१ । स्रदते । स्रदते । स्रदयति । स्रदा ।

चञ्जि गतिदानयोः । ७७२ । चञ्जते । चञ्जते । अचाञ्जि अचञ्जि ।
चाञ्जं चाञ्जं चञ्जं चञ्जम् । चञ्जेर्घटादौ मित्तार्थः पाठः । तत्पुत्रामर्थ्यादुप-
धासङ्घणानुष्ठानायपि सत्यां चिष्णुमुनोर् ढीर्घोऽन्यतरस्या (६।४।८३)-मित्ताप-
धादीर्घविकल्पो भवति । पित्तफलं तु चञ्जेत्यफलनेव । गुरीय हल (१।१।१०३)
इत्यनेनैव सिद्धत्वात् । एवं दक्षिकक्षिकन्दिकन्दीनामपि ।

दक्ष गतिर्दिसयोः । ७७३ । दक्षते । अदक्षि अदाक्षि । दाक्षं दाक्षं
दक्षं दक्षम् । दक्षा । दक्ष इहो गीर्घार्थे चेति अनुदात्तत्वे पठितम् ।

क्रप लपायां गतौ । ७७४ । क्रपते । क्रपयति । अक्र घटादौ पाठो
मित्तार्थः । नतु पित्तार्थः । यतः कृपेति क्रपेः संप्रसारणश्चेति (१।३।१०४, ग)
भिदादिपाठेनैव सिध्यति । क्रप लपेत्येके पठन्ति ।

कदि कदि क्रद क्रद धेकृष्ये । ७७५-७७६ । कन्दते । अकान्दि अकान्दि ।

कन्दा । कन्दिशीकः कान्दिशीकः । क्रन्दते । अक्रान्दि अक्रन्दि । क्रन्दा ।
एतावर्धान्तरे परस्मैपदिनाहुक्तौ । तयोथापि घटादित्वम् । क्रन्दते । क्रन्दयति ।
क्रदा । क्रदते । क्रदयति । क्रदा ।

जिञ्जरा सम्भ्रमे । ७७६ । त्वरते । त्वरयति । अतत्वरत् । त्वरा । तूर्णः
त्वरितः । तूर्णमस्य त्वरितमस्य । तूः तुरौ तुरः । अनुदासैच्चार्यमकारे वक्तव्ये
दीर्घान्तोपादानं वैचित्र्यार्थम् । रुष्यमत्वरति (७।२।२८) निष्ठायां प्रतिपदं
विकल्पितव्यम् । (79)

(1) घटादयः पितः । एते अनुक्रान्ता घटादयः पकारानुबन्धा भवन्ति ।
तत्र पितृत्वफलं च पिद्भिदादिभ्योऽङित्वङ् (३।३।१०४) प्रत्ययः ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदासैतः । एवं घटादीनात्मनेपदिनो
मित उक्त्वा परस्मैपदिन उच्यन्ते ।

ज्वर रोगे । ७८० । ज्वरति । ज्वार । ज्वरयति । अज्वरि अज्वारि ।
ज्वारं ज्वारं ज्वरं ज्वरम् । संज्वारी । संज्वारिणी । जूः । जूरौ । जूरः ।

गड् मेचने । ७८१ । गड्ति । गडयति । गडकः । ग्बुलायया हृदिर्न
भवति । णिन्तोपस्य स्यान्निवृत्त्यात् ।

हृड वेष्टने । ७८२ । हृडति । हृडयति । अह्रीडि अहिडि । ह्रिहं
ह्रिहं ह्रीडं ह्रीडं ह्रीडम् ।

वट भट परिभाषणे । ७८३।७८४ । वटति । वटयति । भटति । भटयति ।
वट वेष्टने भट भृतावित्येतयोस्तु वाटयति भाटयतीति ।

णट नृत्तौ । ७८५ । नटति । नण्टति । प्राणाटि -प्राणटि । नटिका ।
णट गतावित्येके । नतावित्यन्ये । नटयतीति नट नृत्तावित्यनेन । नट
अवस्यन्दन इति चुरादौ नाटयतीति ।

ष्टक प्रतीघाते । ८८६ । स्तकति । स्तकयति । स्तक्यम् । तिष्ट-
कथयति ।

चक हसौ । ७८७ । चकति । चकयति । चक हसिप्रतीघातयोरित्त्वस्य
चकते । चकयति ।

कखे हसने । ७८८ । कखति । कखयति । अकखीत् ।

रगे शङ्खायाम् । ७८९ । रगति । रगयति । अरगीत् ।

लग्ने सङ्गे । ७९० । लगति । अलग्नीत् । लगयति । लग्नं नगितम् । (80)
संसप्तमित्यर्थः ।

ङ्गि ह्ङ्गि ष्मि ष्मि संवरणे । ७९१-७९४ । ङ्गति । अङ्गगीत् । ङ्गयति ।
ह्ङ्गति । अह्ङ्गगीत् । ह्ङ्गयति । सगति । असगीत् । सगयति । सिद्यगयियति ।
स्यगति । स्यगयति । तिष्ठगयिषति ।

कगे नोच्यते । ७९५ । अस्यायमर्थ इति नोच्यते । क्रियासामान्यमस्यार्थ
इति यावत् । इह शास्त्रे नोच्यत इत्येके । कगति । कगयति ।

अक अग कुटिलायां गतो । ७९६।७९७ । अकति । अकयति । अगति ।
अगयति ।

कण रण गतो । ७९८।७९९ । कणति । कणयति । अकणीत् अकाणीत् ।
कणिका । रणति । अरणीत् अराणीत् । रणयति । अण रणेत्यादौ कण
रणी शब्दाद्यौ । कणति । रणति । तत्र हाणयति । राणयति ।

चष शष् अष दाने गतावित्तेके । ८००-८०२ । चषति । चषयति ।
शषति । शषयति । अषति । अषयति ।

अथ श्य ऋथ क्रथ हिंसायाः । ८०३-८०६ । अथति । अथयति ।
श्यति । श्ययति । ऋथति । ऋथयति । क्रथति । क्रथयति । जासिनिप्रहण-
नाटकाद्यपिपां हिंसायामित्यत्र (२।१।५६) नाटकाद्येति निपातनाट्टिरिति
अथादित्येनोक्तम् । चौरस्योत्प्राययति । न हि क्रथिं चुरादौ न पठति । अन्ये
तु क्रथ हिंसायामिति चुरादौ पठित्वा तस्येतद्रूपमिति वर्णयन्ति । ऋथति ।
ऋथयति ।

चन च । ८०७ । चकारेण हिंसायामित्यपेक्षते । चनति । चनयति ।
चनकम् ।

यनु घ नोचते । ८०८ । वनति । वनित्वा वाक्त्रो । वान्तम् । वनयति ।
वानयति । (81) उषवयति ।

ज्वन दीप्तौ । ८०९ । ज्वनति । जज्वान् । ज्वलयति ज्वलयति ।
प्रज्वलयति । ज्वालः । ज्वलतः । उषरत्रास्य पाठो ज्वनादिकार्यार्थः । (82)

ज्वल ज्वल चन्ते । ८१०।८११ । ज्वनति । जज्वान् । जज्वलीत् ।
ज्वनयति ज्वलयति । प्रज्वनयति । ज्वनति । जज्वान् । ज्वनयति ज्वलयति ।
प्रज्वलयति ।

सृ आधाने । ८१२ । सृ चिन्तायामित्युक्तम् । स च स्मरतिरनेकार्था-
ऽभ्युपेयते । आधाने स्मरणविशेषे चिन्तार्यमिह पठ्यते । स्मरति । स्मरयति ।
आधानमुत्कण्ठास्मरणम् । अतोऽन्यत्र स्मरयति । विस्मरयति । स्मारकः
शब्दार्थ इति स्मरणप्रामाण्यविवचायाम् ।

ह भये । ८१३ । ह विदारण इति प्राग्दिः । तस्येह भये चिन्तार्यः
पुनश्च पाठः । हृणन्तं प्रयुङ्क्ते दरयति । भयादन्यत्र दारयति । धात्वन्तरा-
भ्युपगमे ढरतीत्येके ।

नृ नये । ८१४ । इत्यप्येके । नरयति । अन्येषां नारयति ।

या पाके । ८१५ । यातिश्रायत्वोः समाख्यानुकरणमिदम् । अपयति ।
शृतं चीरम् । पाकादन्यत्र आपयति ।

मारणतोपनिगमनेषु ज्ञा । ८१६ । निगमनं चक्षुःसाधनं ज्ञानम् ।
शम नक्ष चालोचन इत्यस्य चौरादिकस्य रूपमेतत् । मारणादिव्येषु ज्ञानाति-
र्मिदं भवति । अपयति । मारयति तोपयति निगमयतीति वा । एभ्योऽन्यत्र-
प्रापयत्यर्थम् । विज्ञापयति स्वाभिनम् । प्रापयत्यर्थं प्रीष्टमान इति । अप
मिमेति चुरादिपाठात् । न्यासकारणु श्राघङ्गुस्त्रागपां प्रीष्टमान (१।४।१४)
इत्यत्र निगमनग्रन्थेन ज्ञानमुच्यते इति मतान्तरेणोक्तवान् । तथाच तज् प्राप-
यत्याचार्य इत्यादि प्रयोगा न सिध्यन्ति । मतान्तरेण तु तस्मिन्निदं वैदितव्या ।

(81) आधावधुवभाषेति ऋणवाद्दण्डवर्गान् मित्वा वा ।

(82) अन्वयनान्नमन्मामन्वयनमिति वचनरहितं वा । अन्वदिवाद्येषु अन्वितकस्येभ्यो
च इति (१।१।१०) वा अपयति । अन्व ज्वान् ।

कम्पने चलिः । ८१७ । चल कम्पने इति ष्वलादौ । स च कम्पनेऽर्थे
मित् । चलयति वातः शाखाम् । कम्पनादन्यत्र चालयति सूत्रम् । (83)
चालयति शूद्रं सार्थं वा ।

छदि रुर्जने । ८१८ । छद अपवारण इति चुरादिः । तस्योर्जने बले
प्राणने च मित्संज्ञार्थमिह पाठः । छदयति । सार्थिको वा णिच् । छदन्तं
प्रयुङ्क्त इति वा । अपवारणे कादयति । उर्जनादन्यत्र हि च्छादयति ।

जिह्वोन्मथने लङिः । ८१९ । लङ् विलासे इत्ययं जिह्वोन्मथने मित् ।
लङ्गयति जिह्वया । जिह्वोन्मथनादन्यत्र लाङ्गयति बालकम् । उन्मथन सुत्-
लेपथम् । उलयोरैक्याद् लालयेत् पञ्चवर्षीणीत्यादि साधु ।

मदौ हर्षस्लेपनयोः । ८२० । हर्षस्लेपनयोर्माद्यतिर् मित् । मदयति ।
हर्षयति स्लेपयति वा । (84) आभ्यामन्यत्र मादयति ।

ध्वन स्वन शब्दे । ८२१ । ८२२ । स्वन अवतंसन इत्येके । ध्वनयति ।
स्वनयति । शब्दावतंसनाभ्यामन्यत्र ध्वनयति । स्तानयति ।

(2) घटादयो मितः । अमी घटादयो मित्संज्ञकाः स्युः । मित्तां ङस्रः
(६।४।८२) । चिष्णुसुलोदीर्घाऽन्यतरस्यामिति (६।४।८३) मित्संज्ञाफलम् ।

(3) जनीजूषूक्तसुरश्चोऽमन्ताय । जायतिजीर्यतिक्रयतिरञ्जतयो
मितः । अमन्ताय । जनयति । जरयति । ऋषयति । रश्चेरणी सृगरमण
इत्यनुनासिकलोपे (६।४।२४, वा) अतठपधाय इति (७।१।१६) वृद्धौ
मित्त्वे मित्तां ङस्रः (६।४।८२) । रजयति सृगान् । अमन्ताः गमयति ।
रमयति । यमयति । अमन्ताचेत्यकारोपादानात् तिम टिम आर्द्धीभाव
इत्येतस्य तीमयति टेमयतीति ङस्रो न भवति ।

(4) ष्वलङ्गलङ्गलनमामनुपसर्गाद्वा । अनुपसर्गात् परीयां ष्वना-
दोनां वा मित्संज्ञा । सोपसर्गानां तु नित्यमेव । पूर्वविधानात् । ष्वलयति
ष्वाद्दयति । छलयति ह्वालयति । ङलयति ह्वालयति । नमयति नाम-
यति । इङ् नित्यम् । प्रङ्गलयति । प्रङ्गलयति । प्रङ्गलयति । प्रङ्गलयति । प्रङ्गलयति ।

(5) ग्लाञ्जावनुवमाञ्ज । एपाञ्जानुपसर्गाणां मित्संज्ञा वा स्यात् । उभयत्र विभाषेयम् । ग्लाञ्जा इत्येतयोरप्राप्ते वनुवम्योः प्राप्ते । तत्र वनतेर्वनु च भोञ्चत इत्यनेन प्राप्ता वनेषामन्तत्वात् । ग्लपयति ग्लापयति । स्रपयति स्रापयति । वनयति वानयति । वमयति । वामयति । स्रोपसर्गात् तु ययाप्राप्तम् । प्रग्लापयति । प्रस्रापयति । प्रवनयति । प्रवमयति ।

(6) न कस्यमिचमाम् । नैते मितः । कामयते । चमन्तत्वात् प्राप्ते षिडोऽभाषपदे षिञ्प्रत्यये मित्संज्ञाप्रतिषेधः । कामयति । चामयति । चामयति ।

(7) गमोऽदर्थं ने । नेति वर्त्तते । दर्शनाद्यं गमिर्ने मित् । निगामयति रूपम् । चन्वत्र गमयति रोगम् । नियमयति वचः शृणोति । (85)

(8) यमोऽपरिवेषे । यमिर्ने मित् । यामयति । आयामयते । परिवेषे तु यमयति ब्राह्मणान् । कथं नियमयति संयमयति ? तत्करोतीति प्रातिपदिकांश्चिप्रत्ययः ।-

(9) स्रदिरपपरिव्याञ्ज । अपस्रज्ञादयति । परिस्रज्ञादयति । आय्यामन्यत्र स्रदयति । प्रस्रदयति । (86)

फण गतौ । ८२३ । मित्त्वपेक्षते । नेति निहराम् । अनुचितत्वात् । असम्भवाच्च । पूर्वमर्थं न पठ्यते । फणादिकार्यानुरोधात् । फणति । फणयति । पफाण । फेषुतुः पफणुतुः । फेषुः पफणुः । फाण्टम् फणितम् । हुत् । एतद्धात् पूर्वम् हुत्करत्नमित्येके । फाणयति । संफाणयति । उदिति चमसाघटादिगणपरिचमात्यर्थम् ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । एते घटादिषु ल्वनादयः परस्मैपदिन इत्यर्थः ।

राज् टीप्पे । ८२४ । राजति राजते । रैजतुः रराजतुः रैजाते रराजाते ।

(85) निगामय लघुवर्त्तते । रिषाण्डवदन्ती ममेव च अर्थः प्रदीपः । मन्त्रादीन् च यत्र एविवर्त्तते ।

(86) अर्द्धप्रत्यये कस्यमिचि मरतेत्यादिभिः । तावत् ३१२ इत्यादि मेषामिचिर्जातिभिः । परस्मैपदिन इति ३१३ । विदितवत्प्रादिभिः । आर्द्धवर्गादयः रिण इति हि उच्यते इत्यम् ।

रराज रेजे रराजे । अरराजत् । इति उभयतोभाषः स्वरितेदुदात्तः ।
फर्णादिकायांनुरोधेन द्विकादिष्वयं न पठ्यते ।

दुभ्राजृ दुभ्राञ्च दुभ्राञ्च दीप्तौ । ८२५।८२७ । त्रयोऽपि टितः । भ्राजते ।
भ्रजे बभ्राजे, अबभ्राजत् । अविभ्रजत् । भ्राजयुः । आत्मनेपदार्थमकारानुबन्धे
कर्त्तव्ये ऋकारानुबन्धकरणसृदित्प्रकरणानुरोधत् । भ्राशते भ्राशते । भ्रेशे
बभ्राशे । अबभ्राशत् । भ्राशयुः । भ्राशते भ्राशते । बभ्राशे भ्रेशे ।
अबभ्राशत् । भ्राशयुः ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अतुदात्तेतः । फणादिष्वेते भ्राजृप्रसृतय
आत्मनेपदिन इत्यर्थः ।

स्यमु स्वन ध्वन शब्दे । ८२८-८३० । स्यमति । सस्याम । सोमतुः
सस्यमतुः । सस्यमुः स्येमुः । स्यमत्वा स्यान्त्वा । स्यान्तम् । सेसिम्यते ।
स्वनति । विध्वनति अवध्वनति मांसम् । विस्वनति सृद्वनः । अवस्वनति वीणा ।
स्नेतुः सस्वनतुः । स्नेतुः सस्वनुः । स्वनः स्नानः । निस्वनः निस्नानः ।
एते फणादयः । ध्वनति । दध्वान । दध्वनतुः । दध्वतुः । ध्वनिः ।

पम ष्टम वेक्तव्ये । ८३१।८३२ । समति । सिपमयिपति । सुमति ।
तस्त्याम । तिष्टमयिपति ।

अय षष्ठतयो ज्वलादयः ।

ज्वल दीप्तौ । ८३३ । ज्वनति । जज्वाल । जज्वलतुः । प्राज्वालीत् ।
ज्वालः ज्वलः । ज्वलिति क्रसन्तेभ्यो षः (३।१।१४०) । ज्वलनः ।
ज्वाला ।

चल कम्पने । ८३४ । चलति । चचाल । चेतुः । चेतुः । चालः चसः ।
चसनः ।

जल धान्ये । ८३५ । जलति । जालं जलम् ।

टल टुल वैक्तव्ये । ८३६।८३७ । टलति । टूनति ।

डल स्थाने । ८३८ । डलति । तिष्ठालयिपति । स्थनम् । विष्ठलम् ।

शुठलम् । स्थली स्थला । स्थानम् । स्थाली ।

डन विलेखने । ८३९ । डलति । डलं डालम् ।

गल गन्धे । ८४० नलति । प्रणलति । प्रणालः प्रणलः । प्रणालः । करणे
गन्धर्याद् घञ् ।

गल गरणे । ८४१ गलति ।

पल गती । ८४२ पलति । पालं पलम् । हवादिभ्यः कलच् । पललम् ।
वाङ्म्यात् कालच् । पलालः ।

वल प्राणने धान्यावरीधे च । ८४३ वलति । वल । वेवलुः । वेलुः ।
वालं वलम् ।

पुल महत्त्वे । ८४४ पुलति । पोलः पुलः । विपुलम् ।

कुल सन्ताने बन्धुषु च । ८४५ कोलतिः । कोलः । कुलम् ।

शल कुल परल्ल गती । ८४६, ८४८ शलति । शालं शलम् । शललम् ।
हुल हिंस्रासंवरणयोश्च । चकारोऽन्वाचये । गतावस्य प्रायः प्रयोगः । क्वचित्
तु हिंस्रासंवरणयोः । होलति । पलति । अपलत् । आपाल्यो देवदत्तः ।
आपाल्यं देवदत्तेन । पलितः । पातुकः । पवम् । पतेरङ्गच् प्रत्ययः । पतङ्गः ।
पतिचण्डिभ्यामालञ् (उण्, १।११४) पातालम् । पत स्वयेति इनिः । पत्याः ।
कथे निष्पाके । ८४९ कथति । अकथीत् । काथः कथः ।
पथे गती । ८५० पयति । अपयीत् । पायम् पयम् ।
मथे विलोडने । ८५१ मथति । अमथीत् । माथः मथः ।
टुथम उद्विगिरणे । ८५२ वमति । ववाम् । ववमतुः । ववसुः ।
वमयुः । वान्तम् । (४७) वामः वमः । वमित्वा ।
अमु चलने । ८५३ अमति अम्यति । आम्यतीति शमादिपाठात् ।
अप्रत्ययेऽपि च अमः । हृदिनिषेधात् । अन्नादिषु पाठोऽष्कावगन्ताविति
(६।२।१५०) नञ् उत्तरस्यान्तोदात्तार्थः । अमः । आन्तः । आन्तिः ।
पोरदुपधादिति (३।१।८८) यत् । अम्यम् ।
धर सञ्चलने । ८५४ धरति । अचारीत् ।
इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तैतः । स्वमादयः परस्मैपदिन इत्यर्थः ।

(४७) अदितर्पिते (अथा१४) चकारस्तावत्तुचयार्पितादाश्च सान इति इतिहासः । तस्मादिन्तैर्न-
नक्षमदैर्वावित् सान्नादिति निवृत्तम् । वेनुष केचिदुपि रमित्यर्थः ।

यद् मर्षणे । ८५५ । सहते । सेहे । विपद्यते । परिनिविध्य इति (८।३।७०) पत्वम् । सिवादीनां वाङ्मवायेऽपीति (८।३।७१) वा पत्वम् । न्यपहत न्यसहत । सर्वेसहः । सहिता सोढा । सोढ इति पत्वनिषेधः । विसोढः । विसोढुम् । साहः सहः । “स एवायं नागः सहति कलमेभ्यः परिभवम् ।” “ततः प्रोदसहन् सर्वं” इति तु युजादिपाठात् । (४४)

रमु क्रीडायाम् । ८५६ । रमते । रेमे । विरमति । व्यरंसोत् । व्यरं-
सिष्टाम् । रन्ता । रमणः । रतिः । रामः रमः । अस्योदिस्त्वं केचिदि-
च्छन्ति । तेषां मते रमित्वा रत्वा ।

इति भास्वनेभाष्यौ । अहुदासौ इमौ । सहिरमी आत्मनेपदिनौ ।
ज्वलादिकाव्यर्थमिच्च पठ्यते ।

पदल्ल विग्ररणगत्यवसादनेषु । ८५७ । सीदति । निपीदति । विपीदति ।
ससाद । निपसाद । विपसाद । सेदतुः । सप्ता । असदत् । सादः सदः ।
भावे घञ् । अवसादः । उपसेदिवान् । सद्गुः । निपदरः । नौ सदेरिति
(उण्, २।२८०) च्वरच् ।

शदल्ल शातने । ८५८ । शीयते । शयाद । शिदतुः । शक्यति । शयदत् ।
शप्ता । शदुः । शादः शदः । शादनः । शदल्ल शातन इति विधीर्णतायां
घञ्ति । शातनं विषयभावेन निर्दिश्यते । प्रसिद्धिश्चात् ।

क्रुय भाङ्गाने रोदने, च । ८५९ । क्रोशति । चुक्रोय । अक्रुञ्चत् । क्रोष्टा ।
क्रोगः क्रुयः ।

क्वच सम्मर्षनकौटिल्यप्रतिपत्तभ्रविलेखनेषु । ८६० । कौचति । कौचिता ।
कौचकः । कौचः क्वचः । कुचं कृणोतीति कर्मण्यण् (३।२।१) । अन्वेषामपि दृश्यत
(६।२।१३०) इति पूर्वपदे दीर्घत्वम् । क्वचवारः । सोऽभिजनोऽस्येति कौचयार्थः ।
बुध पवगमने । (बोधने) । ८६१ । बोधति । बोधः बुधः । बुध्यत इति
दिवादिपाठात् ।

रुह जम्बनि प्रादुर्भावे । ८६२ । रोहति । रुरोह । रोढा । परुचत् ।
पट्टेरुहम् । अवरुहः । रोहः रुहः । आरुढम् ।

कस गतौ । ८६३ । कसति । चकास । कसिता । कस्वरः । कासः ।

कसः । दृयोद्गरादित्वात् सिकताः । नित्यवहुवचनान्तोऽयं स्त्रीलिङ्गः (89)

हृदिति । ज्वलादिपरिसमाप्तेः । इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः ।

एते सदादयः परस्मैपदिनः । अथोभयपदिनोऽनुकमेणोपदिग्यन्ते हिक्कादयः ।

हिक्क अथ्यन्ते शब्दे । ८६४ । हिक्कति हिक्कते । गुरोश्च हल इत्यशारे

(१।३।१०३) हिक्का ।

अचु गतौ याचने च । ८६५ । अचति अचते । अचित्वा अचत्वा । गता-

वस्य पूर्वपाठे फल-कर्त्तृभिर्भाष्ये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदम् । अचु इत्येके ।

अचति । अचते ।

टुयाचृ याञ्जायाम् । ८६६ । याचति याचते । अययाचत् । याचयुः ।

याच्चा । टुयाचृ इत्यप्येके । याचित्रिमम् ।

रिटृ परिभाषये । ८६७ । रिटति रिटते । परिरेटत् । रित्यते ।

चते चदे याचने । ८६८ । ८६९ । चतति । चतते । अचतीत् । चतुरः ।

चातकः । चत्वारः । चदति चदते । अचदत् । अचदीत् ।

प्रोथृ पर्याप्तौ । ८७० । प्रोथति प्रोथते । प्रोथ्यते । प्रोथयति । अप्रुप्रोथत् ।

प्रोथः ।

मिदृ मेदृ मेधाहिंसयोः । ८७१।८७२ । मेदति मेदते । मिदति । मेदः ।

मेदकः । मेदति मेदते । मेदते ।

मिष्ट सद्रमे च । ८७३ । मेधति मेधते । मेधा । मेध्यम् । मेधिः । मयै-

धातुभ्यरः ।

षिदृ षेदृ कुक्कासत्रिकर्षयोः । ८७४।८७५ । नेदति नेदते । प्रलिद्यते ।

नेदति नेदते । प्रषेद्यते ।

शृधु धृधु शृधु उन्दे । ८७६।८७८ । शर्धति शर्धते । धर्धति धर्धते ।

शृधुः । शर्धति शर्धते । शृधं शृधामः ।

(89) इतोद्गरादित्वादि उपसृष्ट एव ६०६ इत्येके । इतोद्गरादित्वादि उपसृष्ट एव ६०६ इत्येके । इतोद्गरादित्वादि उपसृष्ट एव ६०६ इत्येके । इतोद्गरादित्वादि उपसृष्ट एव ६०६ इत्येके ।

बुधिर् बुधने । ८०८ । बोधति बोधते । अबोधिष्ट अबोधीत् अबुधत् ।
पूर्वञ्च पाठोऽस्य कर्त्तृभिर्माये क्तियाफलेऽपि परस्मैपदार्यः ।

बुन्दिर् निगामने । ८०९ । निगामनमाश्लोचनम् । बुन्दति बुन्दते ।
बुबुन्द बुबुन्दे । अबुदत् अबुन्दीत् अबुन्दिष्ट । बुन्दित्वा बुन्त्वा । बुन्दकः ।
बुन्म ।

वेणु गतिज्ञानचिन्तानिगामनवादित्रयहणेषु । ८१० । वेणति वेणते ।
अविवेणत् । वृन् । वेणिः । प्रवेणिः ।

खनु अघदारणे । ८११ । खनति खनते । चखान चखने । खानकः ।
खनित्वा खत्वा । खातम् । खनितम् । खुन् खनकः । खनकी । खनी
घ चेति (३।३।१२५) घञ् । घधाधिकरणे । आखानः । आखनः । डोडरी ।
आखः । आखरः । इकः । आखनिकः । इकवकः । आखनिकवकः ।

चीष्ट आदानसंवरणयोः । ८१२ । चीषति चीषते । अचिचीषत् । तीष्ट
इति क्वचित् । चीष्ट इत्यन्ये । चीषति चीषते ।

चायू पूजानिगामनयोः । ८१३ । चायति चायते । अचचायत् । चेकी-
यते । यञि चायः कीरिति (६।१।३५) कीभावः ।

व्यय गतो । ८१४ । व्ययति व्ययते । अव्ययीत् अव्ययिष्ट ।

दाय् दाने । ८१५ । दायति दायते । अददायत् । दायः ।

भेषु भये । ८१६ । भेषति भेषते । अविभेषत् ।

भ्रेषु भ्रुषु चलने । ८१७ । भ्रेषति भ्रेषते । भ्रेषति भ्रेषते ।

अस गतिदीप्तदानेषु । ८१८ । असति असते । “लावण्यं चत्पाय
इवास यत्रः ।” भाषे । अप इत्येके । अपति अपते ।

स्वय वाधनस्पर्शनयोः । ८१९ । स्वयति स्वयते । अपस्वयत् । स्वयः ।
लप कास्तौ । ८२० । लपति लपते । अभिलपति अभिलप्यते देवदत्तः ।

ललाप शेषे । अपलापी । अपे च नय इति (७।२।१४४) घितुष् । अभिलापः ।
चप भक्षणे । ८२१ । चपति चपते । चापः किकीदिदिः । चपकं पान-
भाजनम् ।

कप हिंसायाम् । ८२२ । कपति कपते ।

कृप हिंसायाम् । ८८५ । कृपति कृपते ।

भय आदानसंघर्षणयोः । ८८६ । भयति भयते । भयः ।

भञ्ज भञ्जणे । ८८७ । भञ्जति भञ्जते । भञ्ज इत्येके । भञ्जति भञ्जते ।

भुञ्ज इत्येके । भुञ्जति भुञ्जते । (१०)

दास्य दासे । ८८८ । दासति दासते । ददासत् ।

माह्य माने । ८८९ । माहति माहते । ममाह ममाहे । अमाहीत् ।

अममाहत् । माहितश्च । दुर्माहितः ।

गूह्य संवरणे । ८९० । गूहति गूहते । निगूहिता निगोडा । घोष्यति

घोष्यते गूह्यति गूह्यते । अगूहीत् अघुञ्जत् अगूहिट अघुञ्जत अगूठ ।

अगूठाः अघुञ्जयाः । अघुञ्जम् अघुञ्जध्वम् । अगुञ्जि अघुञ्जावहि । लुग् वेत्वा-

दिना क्मस्य लुक् (०।३।०३) । सन् जुघुवति । गुह्यन् गोह्यन् । काकगूहा

स्तिनाः । गुहः । गूठः । गूढिः । गूह्यम् । गुहा ।

इति द्विकादीन् हलन्तान् गुह्यपर्यन्तानुभयपदिनो निर्दिष्ट्यात्रन्तानपि

इदानीमुभयपदिनो निर्दिशति ।

श्रिञ् श्रेवायाम् । ८९१ । श्रयति श्रयते । श्रियाय श्रियिषे । श्रयिता ।

श्रिययिपति श्रियोपति । श्रञ् । श्रायः । एरच् (३।३।५६) श्रयः ।

श्रितः । श्रित्वा । क्तिन्वचीति (३।२।१७८ वा) दौर्घः संप्रसारणञ् । श्रीः ।

श्रीति डीवक्तोऽपीति केचित् । इति एते षट्पाताः ।

अतः परमनुदात्ताः । अनुत्तमप्यनुदात्तत्वमुपदेशपारम्पर्यादवगम्यते ।

हृञ् हरषे । ८९२ । हरति हरते । जलधिमनुहरति सरः । जहार जह्रे ।

हर्षा । हरिष्यति हरिष्यते हारिष्यते । अहर्षीत् अहृत । अहृदम् । धि चिति

(८।२।२५) धिनो लोपः । अहारि । अहृपाताम् अहारिपाताम् । कवचहरः ।

(१०) अत्र भञ् भञ्ज भञ्ज इति त्रैलोक्यमन्त्रार्थम् । इतिश्रीशिव (१।३।२२) अनेरदिशारंभ प्रतिषेध इति शक्तिं कल्प भञ्जति विच्छा दीरदत्त । अचरति विच्छा दीरदत्तेति अचरतिशुक्लविचि वशीजस्य कर्मज्ञानार्थं दर्शयता आचरतिशुक्ल परिश्रामम् ।

कर्महरः । हारः । पचाद्यच् हारः । हरिणः । हृश्याभ्यामितन् (उष् ३।२७३) ।
 चरितम् । चरिता चरिणी ।

भृञ् भरणे । ८०३ । भरति भरते । सनीवन्तर्धेति सनि वेट् (७।२।४८) ।
 विभरिपति वुभूरपति । भर्त्ता । भृत्वः । भार्या । भारः । भृत्वा । भृतिः ।
 विभर्त्सीति भ्रुविकरणपाठेन जौहोत्यादिकस्य रूपम् ।

धृञ् धारणे । ८०४ । धरति धरते । पचादिपाठादप् । मूधरः ।
 दुरुधरः । धर्मः । कन्याणधर्मा । धृङ् अवध्वंसन इत्यस्याकर्त्तृभिप्राये क्रिया-
 फलेऽपि धरत इति ।

धीञ् प्रापणे । ८०५ । नयति नयते । अजां नयति ग्रामम् । प्रैषयति ।
 निनाय निन्दे । निन्द्यतुः । नेता । ग्रामणीः । नेत्रम् । नीतिः । इति उभयतो-
 भायाः । एते द्विकादय उभयपदिन द्रव्यर्थः ।

अथानुदात्ताः परस्मैपदिनोऽनन्ताः कथन्ते ।

धेट् पाने । ८०६ । धयति । दधौ । अधासीत् अदधत् अधात् । धाता ।
 उद्वयः । स्तनभृषी । धय इति केचित् । धायः । धाषी ।

ग्ले ह्यर्थचये । ८०७ । ग्लायति । ग्लायता । ग्लायाम् ग्लेयाम् । ग्लानिः ।
 सुप्तः । ग्लानः ।

ग्ले गात्रविनामे । ८०८ । ग्लायति । मग्लो । अग्लामीत् । अग्लानि-
 सिष्टाम् । ग्लानः (७१)

द्यौ न्यक्करणे । ८०९ । द्यायति । दधौ । द्यानः ।

द्रे स्वप्ने । ८१० । द्रायति । दद्रौ । निद्रा । द्राणः ।

धौ दसौ । ८११ । धायति । दधौ । ध्राणः । ध्रायः ।

धौ चिन्तायाम् । ८१२ । ध्यायति । दधौ । ध्याता । धीः । ध्यातः ।

रे शब्दे । ८१३ । रायति कौरः । मयूरः । रात्रिः । रायदिभ्याम्
 त्रिप् । (उष्, ४।५०७) ।

र्ये द्वे शब्दसंघातयोः । ८१४।८१५ । द्विष्याठसामर्थ्यादिकस्य षोष् ।

दिगत्वम् । ख्यायति तिष्ठामति । प्रक्षीतः प्रक्षीमः । स्त्री । कुक्षी ।
दुःक्षी । तक्षावः । कौक्षम् । दोक्षम् । (92)

खे खदने । ८१६ । ख्यायति । चखी ।

चै जै पै छये । ८१७—८१८ । चायति । चायो म इति (८।२।५०)
मत्वम् । घामः । जायति । चायति । सिषापयिषति ।

कै गै शब्दे । ८२०'८२१ । कायति । चकौ । गायति । जमी । अगाभीत् ।
गेयो गाणवकः । छन्दो गीयं माणवकेन । छन्दोगः । छान्दोग्यम् । गायनः ।
गायकः । गीतम् । गीतिः । रायतिना सह निर्देशो न कृतः । स हि पूर्व
यण्वत्प्रकरणे निर्दिष्टः । वैचित्र्यार्थं वास्य पृथङ् निर्देशः ।

ये स्त्रे पाके । ८२२।८२३ । यायति । शृतम् । स्त्रायति । मस्त्री ।

पे श्रोषे श्रोषणे । ८२४।८२५ । पायति । पायात् । पपो । पास्यति ।
अपासीत् । पिपासति । वायति । यक्षी । वानम् । आवाययति ।

टै वेष्टने । ८२६ । स्त्रायति । तिष्ठापयिषति ।

श्ये वेष्टने । ८२७ । स्त्रायति । सिष्ठापयिषति । (93)

दृप् गोधने । ८२८ । दायति । ददौ । अवदातम् सुखम् ।

पा पाने । ८२९ । पिबति । पपो । अपात् । पाप्यति । पाययति
पाययते । पानम् । पीतम् । पिपासति । पिपाययिषति । पातम् ।

प्रा गन्धोपादाने । ८३० । जिघ्रति । जघ्नी । अत्रात् अत्रासीत् ।
अजिघ्रपत् अजिघ्रिपत् । जेघ्रीयते ।

धा शब्दान्निर्भययोगयोः । ८३१ । धमति । दधौ । दधीयते । उद्धमः ।
साहिन्धमः । उद्धमानकम् । अधिकरणान्पुङ्गवात् कः ।

(92) मुषदिवात् । क्विप् तिष्ठासतीति उदासतम् । अथ साधक—“यत्तु मन्वेदयन्ताकार-
वाययदिभिरस्य भावादि यं स इति (६।१।६४) सन्धान इति उदात्तस्य परात् वायय कोपदिना इति
“उदात्तस्यापिभिरस्य उदात्तस्य” इति ।

(93) कृष्णकृष्ण स्त्री वेष्टने । स्त्रायति । सिष्ठापयिषतीति पाठः । अथ

“माधाक्याः पदप्राथम्य” इति जघर्षं यत्तम् ।

याः बिभो इदमन्त्या पुत्राय मनना यत्” इति

भारतीयपदस्य आदिभिरुदात्तम् । साधक्याह “वे वेष्टने । अथ कृष्ण मन्वेदय” इति ।

ष्ठा गतिनिवृत्तौ । ८३२ । तिष्ठति । संतिष्ठते । वितिष्ठते । अतिष्ठते ।
तस्थौ । अभितष्ठी । अधिष्ठास्यति । अध्यहात् । स्थापयति । अतिष्ठियत् ।
तिष्ठासति । तिष्ठीयते । निष्ठा । भूमिष्ठः । दिष्ठः । तिष्ठः । उपस्थानीयो
देवदक्षः । उपस्थानीयं देवदक्षेन । स्थासुः । स्थायुकः । स्थावरः । स्थायः ।
स्थितिः । स्थानम् । स्थिरः । स्थेयान् ।

आ अभ्यासे । ८३३ । मनति । आनयति । मन्त्रौ । निम्नम् । सुम्नम् ।
शुम्नम् । आन्नायः । आन्नाती व्याकरणे ।

दाण् दाने । ८३४ । प्रयच्छति । संग्रयच्छते दास्या मालाम् । प्रणिष-
च्छति । प्रददौ । दाता । दक्षम् ।

दृ क्रीटिल्ये । ८३५ । द्ररति । जद्धार । जद्धारतुः । जद्धारः ।

स्वृ शब्दोपतापयोः । ८३६ । सरति । सर्त्ता । सरिता । मिसरिपति
सुसूर्ति । सृतः ।

सृ चिन्तायाम् । ८३७ । स्ररति । स्मर्यति । सस्मार । सस्मारतुः ।
स्रस्ता । अस्रार्थीन् । यडि चेति (७।४।३०) गुणः । साम्मर्यते । खन्तानुङ् ।
असस्मारत् ।

दृ अनादरे । ८३८ । द्ररति । दद्धार । दद्धारतुः । दद्धारम् । (94)

सृ गती । ८३९ । सरति धारति । सस्मार । सस्मारतुः । सस्मृः । अस्रत् ।
सारः । अस्रन् सारः । गोरादित्वात् सारसी । प्रजने सत्तेरित्त्वप् (३।३।०१) ।
उपसरः ।

अट गतिप्रापणयोः । ८४० । अटच्छति । आर । आरतुः । अर्त्ता ।
अरिष्यति । आरत् । अर्षयति । (95) "अरित्तं क्लिप्पातकः ।"

अट्ट सेवने । ८४१।८४२ । गरति । जगार । घरति । जघार । छतम् ।
छृणा । घर्मः । अन्यत्रानभिधानमित्येके । घारयतीति चोरादिकस्य ।

धृ हर्षने । ८४३ । धरति । धर्यते । दध्वार । दध्वारतुः । धृपीष्ट
ध्वरियोष्ट ध्वारियोष्ट । यडि दाध्वर्यते ।

(94) अत्र दृ इति मापवादिदमे नास्ति ।

(95) मापवादिदमे तु आर्षेण । अत्रकं संज्ञम् ।

पु सु गतो । ८४४ । ८४५ । सवति । सुपावयिषति । स्रवति । सुस्त्राव ।
असुस्तुवत् । सिस्त्रावयिषति सुस्त्रावयिषति । अमिस्रवत् असुस्त्रवत् । प्रस्त्रावः ।
पु प्रसवैस्त्रय्योः । ८४६ । सवति । सुपाव । सोता । असोपीत् । सुतः ।
उसवः ।

यु यवणे । ८४७ । शृणोति । संशृणुते । शृश्रूपते । विश्रावः । प्रति-
श्रवः । श्रुतिः ।

धु स्थैर्ये । ८४८ । ध्रवति । दुध्राव । ध्रुवः ।

दु द्रु गतो । ८४९ । ८५० । द्रवति । द्रवति । अद्रुद्रवत् ।

जि जि अभिभवे । ८५१ । ८५२ । जयविजेषोऽभिभव इति विजेषार्थोऽयं
पुनर्जयतिः ष्यते । जयति । जिगाय । ज्यति । जिजाय । इति परसौभाषा
अनुदात्ता उदात्तेतः । एते धेडादयः परसौपदिनः । अनिटः ।

पिड् ईषदसने । ८५३ । ऋयते । विसिषिये । ऋता । विष्माषयते
विष्माषयति । सिष्मयिषते । ऋरम् । विष्मयः । ऋयः ।

गुड् अव्यक्ते शब्दे । ८५४ । गवते । जुगुवे । गुवाकः । पिनाकादप्र-
येत्याकः (उण्, ४।४५४) ।

गाड् गतो । ८५५ । गाते । त्रिव्यपि वचनेषु रूपनेतरा । गायते । अगे ।
जगाते । अगास्त ।

घुड् कुड् उड् डुड् शब्दे । ८५६-८५८ । षयते । जुघुषे । कयते ।
पुकुषे । कौक्यते । न कवतेर्यङीति (७।४।६३) चुत्वमिषेधः । षयते । कयते ।
कपिषते । डवते । जुहुषे । जोडूयते ।

श्रुड् छ्रुड् ऋड् भ्रुड् मुड् भ्रुड् गतो । ८६०-८६५ । षयते ।
पुश्रुषे । विश्रावयिषति । पुश्रावयिषति । श्रुतः । ऋयते । षयते ।
जुश्रुषे । भ्रुवते । प्रवते । आप्राप्यो देवदशः । आप्राप्यं देवदशेण ।
प्रवते । पुश्रुषे ।

कुरु इत्येके । ८६६ । कृतवते । विस्रवः ।

रुड् गतिरेपणयोः । ८६७ । रयते । रुयते । रुमम् ।

धुड् पवध्वंसने । ८६८ । धरते । दधे ।

मैङ् प्रणिदानि । ८६८ । अपमयते । अपमित्य याचते अपमाय याचते ।
अपमयीयते । मितिः । मितम् ।

देङ् रक्षणे । ८७० । दयते । प्रणिदयते । दीयते । दयतेर्दिङि लिटीति
(७।४।८) दिव्यादेशेन द्विर्वचनवाधेष्यते । दिग्ये । दत्तम् ।

श्लेङ् गतौ । ८७१ । श्लायते । अवश्लायः । शीनं घृतम् ।
शीतो वायुः ।

प्यैङ् हुद्दौ । ८७२ । प्यायते । प्ये । प्यायते । प्यानम् ।

वैङ् पालने । ८७३ । व्रायते । तत्रे । व्राणः व्रातः । इति एते अनु-
दात्ताः स्मयतिप्रभृतयः ।

पूङ् पवने । ८७४ । पवते । पुपुवे । पविता । पूङ्घेति (७।२।५२)
वेङ् । पवितः पूतः । पवित्वा पूत्वा । पिपविप्रते । पुनातीति पूञो रूपं
क्रेयादिकास्य ।

मूङ् बन्धने । ८७५ । मवते । मविता । मूतः । मूत्वा ।

डोङ् विहायसा गतौ । ८७६ । डयते । डिडेः । डयिता । डयिष्यते ।
दिण्वद्भाषपचे डायिष्यते । डिडयिषते । डयितः । डयितवान् । डयतेः
परस्य निष्ठाप्रत्ययस्य सेटः किञ्चप्रतिषेधो धातुपारायणे उपसंख्यातः । इति
आत्मनेभाषाः ।

तृ इवन्तरणयोः । ८७७ । तरति । ततार । तेरतुः । तेरुः । तरिता
तरिता । अतारोत् । तितरिषति तितरीषति तितरीषति । तीर्षः ।
तीर्षवान् । तीर्त्वा । तरः । आतरः । आतरिकः । इति परस्मैभाष उदात्तः ।
मेङ्त्वादस्य प्राङ्निर्देशो न कृतः ।

शुप गोपनकुत्सणयोः । ८७८ । जुगुप्सते । निन्दासमाख्याधिप्रतीकारेषु
सन्निवृत्त इति वचनादिन्दायां सन् । जुगुप्साश्चक्रे । निन्दाया अन्यत्राप्यर्थे-
ऽप्रात् केवलादात्मनेपदं न भवति । अनभिधानात् । तदुक्तं “नैतेभ्यः सन्ः
प्रागात्मनेपदं परस्मैपदं वा पश्याम इति” (१६) तत् केवलादात्मनेपदार्थम-

स्यानुदात्तेष्वं न भवतीति सामर्प्यात् सन्नन्तादात्मनेपठं भवति । उत्तरत्राप्येवं
वेदितव्यम् । निन्दाया अन्यत्र (७७) गोपिता । गोपित्वा । गोपनम्
गुपितम् । गोपः ।

तिज निगाने । क्षमायाश्च । ८७८ । तितिचते । क्षमाया अन्यत्र तेजनम्
असुन् तेजः ।

मान पूजायाम् । ८८० । मीमांसते । मानयति । मानः । मानित इति
चौरादिकस्य धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वेति (३।१।७) वाग्रहणं
पूर्वयोग्यापि (३।१।६) शेष इत्यन्ये मानयतीति व्युत्पादयन्ति ।

वध बन्धने । ८८१ । वीभसते । वीभसं विकृतम् । पूर्ववहाप्रथमाद्
वधको वध इति च भवति । इति एते पूङ्गुप्रभृतय उदात्ताः ।

रभ रामश्चे । ८८२ । आरभते । आरभे । रब्धा । रभ्यम् । आरभः ।
रब्धिः । रभ्यम् । रभ्यः । रब्ध्या ।

नुभभप् प्राप्ते । ८८३ । नभते । नभे । नभ्या । नभयति । नभ्यम् ।
उपनभः । नाभः । सुतभः । नभ्युमम् । प्रनभा । उपनभ्यिः ।

प्वन्ज परिष्वजे । ८८४ । प्वजते । परिष्वजते । परिष्वज्जे परिष्वज्जे ।
परिष्वङ्गा । पर्यम्बजत पर्यम्बजत । अभियिष्वङ्गते । तिष्वञ्चविपति ।

हृद पुरीषोत्सर्गे । ८८५ । हृदते । जहृदे । हृत्ता । हृदम् । हृत्ता ।
हृदनम् । हृत् । हृदं डिपति घिपतीति हृदिडपः । डिप घेप इति भून-
विभुजादित्वात् कः । इति प्रात्मनेभाया प्रमुदात्ता प्रमुदात्तेतः ।

विल्पिदा अश्ले गन्धे । ८८६ । व्लेदति । विल्पेद । व्लेदिता । विल्पः ।
विल्पमनेन व्लेदितमनेन । व्लियतीति विल्पिदा खेहनमोचनयोर्विल्य
टेषादिकस्य ।

क्वस्तिर् गतिभोपशयोः । ८८७ । क्वस्ति । विल्पस्ति विल्पस्ति ।

(७७) देवदमो एतेषु तिवायवका । तेन ह्यन एव उदात्तत्वात् । तस्य चोपस-—“एव अन्विताये
न ह्येतेषु उदात्तत्वात् अथैव तिवा अन्विता इति ह्येतेषु इति तिवादिभ्यश्च ह्यन उदात्तत्वात्” इति । “एते
तिवा इति ह्येतेषु अन्विता इति अन्विता । तेन ह्येतेषु इति तिवादिभ्यश्च इति ।

चस्कन्द । स्कन्ता । अस्कन्दत् । अस्कान्सीत् अस्कन्दत् । चनीस्कन्दते ।
चिस्कन्तुमति । स्कन्त्वा प्रस्कन्द्य । स्कन्दः । स्कन्दवान् । (१८)

यम विपरीते मेघुने । ६८८ । विपरीतार्थपूर्वक इत्यर्थः । (१९) यमति ।
ययाम । येमत्तुः । यथा । अयाप्सीत् । यथा । यथ्यम् । जम इत्येके ।
जमति । जन्मिता । जम्यम् । जम्यति ।

यम प्रह्वले शब्दे च । ६८९ । नमति । प्रणमति । नमते स्वयमेव ।
नन्ता । अनंसीत् । अनंस्त दण्डः स्वयम् । नतः । नमः ।

गन्तुं सृष्टुं गतौ । ६९० ६९१ । गच्छति । संगच्छते । जगाम । गन्तां ।
गमिष्यति । संगंश्यते । अगमत् । समगत समगंस्त । जिगमिषति । हृदयद्रमः ।
आगामी । गामुकः । गमः । सर्पति । ससर्पे । स्रसा सर्सा । अमृपत् । सर्पः ।
उपसर्पेः । सृष्ट्वा । सृष्टः । सर्पिः ।

यमु उपरमे । ६९२ । अदिष्वमय्य केषिचेश्छन्ति । यच्छति । आयच्छते ।
ययाम । यन्ता । अयंसीत् । आयामयते । यमित्वा यत्वा । संयमः संयामः ।
यमः ।

तप सन्तापि । ६९३ । तपति । उक्तपते । निश्पति । तप्ता । सन्तापः ।
सन्तापकः । तपः ।

त्यज हानी । ६९४ त्यजति । तत्याज । त्यक्ता । त्यज्यति । अत्याचीत् ।
त्यक्ता । त्यागः । त्याज्यम् । त्यागी । त्यक्तः ।

पनुज सङ्गे । ६९५ । सजति । अभिपजति । ससञ्ज । ससञ्जतुः ।
सङ्का । सङ्गरति । अभ्यपजत् । सिसङ्गति । अभिपिपङ्गति । सिपञ्जयिषति ।
अभिपङ्गः ।

द्रशिर् प्रेक्षणे । ६९६ । प्रक्षति । सम्प्रक्षते । दृक्ष्मि । दृक्ष्यते । दृष्टा ।
अदर्शत् । अद्राचीत् । परलोकदृष्ट्वा । सद्रक् । सद्रगी । सद्रशः । दृष्ट्वा ।
दृष्टम् । दृष्टिः ।

(१९) आचरतिमिते तु इत्येव य दिङ्मन् । विष्णुना विष्णवेति । मनु गिति । ३ कन्देर्निष्ठाकानिति
(१९/१०१) पठेत्तस्मात् ।

(१९) विपरीतार्थम् इत्येव इति पठ्यात्तम् ।

दन्म दंशते । ८८० । दशति । दश्रते । दंश । दंशतुः । दंष्टा ।
अदाङ्घीत् । दन्दश्रते । दष्टम् । दष्टा । दंष्ट्रा ।

क्षप विलेखने । ८८८ । कर्षति । चक्षपे । चक्षपतुः । षष्ठी कषा ।
अकाचीत् अकाचीत् अकचत् । क्षपते क्षपतीति तु तुदादिपाठात् ।

दह भस्मीकरणे । ८८९ । दहति । ददाह । धहति । अधाचीत् ।
दध्वा । दधुम् । काष्ठधक् ।

मिह सेवने । १००० । मेहति । मिमिह । मेडा । अमिचत् । मेदुम् ।
मेहनम् । मेदुम् ।

कित निवासे रोगापनयने च । १००१ । चिकित्सति । सहेतः । निकेत-
नम् । इति परस्मैभाषा अनुदात्ता उदात्तेतः । अयोभयपदिनः ।

दान अवखण्डने । १००२ । दीदांसति दीदांसते ।
शान तीजने । १००३ । शीशांसति । शीशांसते । दानयति शानयतीति
वायङ्ग्यात् ।

हुपचप् पक्ते । १००४ । पचति पचते । पक्ता । पक्लिमम् । पचा ।
पचः । मितम्पचः । पक्तिः । पकम् । पाकः । उत्पचिष्णुः । पाकिमा लता ।

पच समवाये । १००५ । सचति सचते । सिचचिपति । पूर्ववत्सन इत्यनेन
(१।३।६२) कर्त्तृभिप्राये सिचचिपते । सिपाद्यिपति । पच सेवन इत्यनुदात्तेत्
प्रागुक्तः क्रियाफलेऽकर्त्तृभिप्रायेऽप्यात्मनिपदार्थः ।

भज सेवायाम् । १००६ । भजति भजते । भक्ता । भक्तुम् । अर्थभाक् ।
भक्तम् । भगम् । (100)

रञ्ज रागे । १००७ । रजति रजते । रज्यति अथवा रज्यते वस्त्रं स्वयमेव ।
रङ्क्ता । रागी । रागः रङ्गः । रक्तः । रञ्जः । रञ्जकः । रक्ता रङ्क्ता ।
रजकः । रजकी । रजनम् । रजनी ।

शप आक्षेपे । १००८ । शपति शपते । तर्षे शपते । शप्ता । शपः ।

(100) खनी च घेति चम्प्यात् ष्। कुलम् । भगम् (१।३।१२५) इति माधवः । अकारलोपन
समुच्चयार्थेन द्रष्टव्यमित्यर्थः ।

शघनः । शघलः । शघली । शघलगुः । रञ्जिगपी दिवादावपि पठेते
उभयपदिनौ ।

त्विष दोषी । १००८ । त्वेषति त्वेषति । त्वेषा । त्विद् । अथपूर्वी दान-
निरसनयोः । अथत्वेपति अथत्वेपते ।

यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । १०१० । यजति यजते । इज्यते । इयाज
ईजि । ईजतुः ईजाते । यष्टा । अयाचीत् अयष्ट । यागः । इष्टिः । इज्या ।
अग्निष्टीमयाजी । यष्टः । ऋत्विक् । इष्टम् । इष्टा ।

जुवप शीजसन्तानि । १०११ । वपति वपते । उष्यते । उवाप ऊपे ।
ऊपतुः ऊपाते । वप्ता । उषम् । उप्तिमम् ।

वह प्रापणे । १०१२ । वहति वहते । पुरुषवाहं वहति । भारं वहति ।
प्रवहति । उह्यते । उवाह ऊहे । ऊहतुः ऊहाते । उवहिय उवोढ । तोढा ।
अवाचीत् अशोढ । वहः । प्रवाहः । वह प्रापण इति सकर्मकोऽयम् ।
अर्थान्तरे वृक्षे स्यन्दनेऽर्थे वर्त्तमानोऽकर्मकः नदी वहतीति । इह तु जीवति
प्राणान् धारयतीति षट्मिच्छति पटीयतीति धात्वर्थेन कर्मण उपसंश्ले-
ऽकर्मकत्वम् । इहास्ते शित इति मसिद्धितः । इह सङ्गच्छते संप्रग्यते आहत
इति कर्माविवक्षायाम् । तदुक्तम्—

“धातोरर्थान्तरे वृक्षे धात्वर्थेनोपसंश्लेसात् ।

प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया” ॥१॥ इति ।

इति उभयतोभाषाः स्वरितेतीऽनुदात्ताः । दाज्यान्सधयस्तूदात्ताः ।

वस निवासे । १०१३ । वसति । उष्यते । उवास । ऊपतुः । वस्ता ।
यत्स्यति । अवास्तीत् । अवात्ताम् । उषितः । उषितवान् । उषिवान् ।
उषित्वा । वसतेर्षीसिर्वर्धकभाण्डम् । अनिट्प्रकरणानुरोधेन यजादिकार्यानु-
रोधेन च एते वडिप्रभृतयो हलन्ता अपि यथायथं वर्गेषु पूर्वं नोपदिष्टाः ।
अथमुदात्तेदशुदात्तः परध्मेभावः ।

वेषु तन्तुषन्तानि । १०१४ । वयति वयते । वधो ववे उयाय जये ऊवे ।
वपुः वधाते ऊपतुः ऊपाते ऊरतुः ऊपाते । वधुः वधिर ऊधुः ऊधिर ऊधुः

कविरि । कयते । वाययति । उतः । निरुतम् । कृतिः । व्युतिः । प्रीतकम् ।
प्रीतिका । उत्वा प्रवाय ।

व्येञ् संवरणे । १०१५ । व्ययति व्ययते । विव्याय विव्ये । विव्यतुः
विव्याते । विव्युः विव्यिरे । विव्ययिय विव्यिपे । व्याता । वेवीयते । प्रव्याय
वीत्वा । परिवीय परिव्याय ।

ह्येञ् स्वर्हायां गन्धे च । १०१६ । ह्ययति ह्ययते । निह्ययते । ह्ययते । जुह्वत्
जुह्वे । जुह्वतुः जुह्वयाते । ह्याता । अह्यास्त अह्यत् अह्यत । जोह्यते । जुह्यति
जुह्यते । जुह्वययिपति । अजूह्वत् । प्रह्यः । ह्यतः । निह्वः । ह्वः । आह्वः ।
ह्यतिः । मित्रह्यायः । एने विभाषिता इत्युभयपदिनः । अनुदात्ता अनिटश्च ।

वद व्यङ्गायां वाचि । १०१७ । वदति । उदयते । उदाद । उदतुः ।
वदिता । उदित्वा । उदितम् । अवद्यम् । अनुद्यम् । अनुवाद्यम् । अपवाद्यम् ।
वद्ववादी । वदनम् । वावदूकी वाचालः । वदान्यः ।

टुभ्योश्चि गतिवृद्धयोः । १०१८ । श्वयति । शिश्वाय श्वाव । शिश्वयतुः
शश्वतुः । श्ययिता । श्यूयात् । अश्वत् अशिश्वयत् अश्वयीत् । शिश्वीयते
शोश्वते । शमावयिपति । शिश्वाययिपति । अश्यूवत् अशिश्चि यत् । श्वयधुः ।
शूनः । शूनयान् ।

इति परस्मैभाषाविति । परस्मैपदिनावितो उदात्तो च । वृद्धिति । यत्रादि
परिभ्रमातेः । न्यायविकरणा तु भ्यादयोऽपरिभ्रमाता एव । अह्यत्करणात् ।
तेनात्रान्येपि धातवो इषुत्तुन्मप्रभृतयो वृष्टव्याः । तेनेदमपि सिध्यति “कलां
नार्हन्ति पोटुगी” मिति । (101)

इति महामहोपाध्यायश्रीमेघेपरचित्तकृतो धातुप्रदीपे .

श्लाकीनां वृत्तिः ॥ १ ॥

(101) य पाठ्यशास्त्रापी विविधप्रसङ्गान्तराः ।

सुभेते मयवदन्त कलां नार्हन्ति शीघ्रगीम् ॥१॥

इति मानवभर्तृहरिणे । तत्रात्र धातुवर्गे पूजाप्रतिष्ठायाद् भिन्नत्वम् । एवञ्च कैवेयमतम् । अर्हन्ति प्राप्नुवन्ति ।
मदवदन्त वा इति शीघ्रं न कलां भवन्तीति कुतूहलम् । अर्हन्ति प्राप्नुवन्ति इत्यप्यत्र
इति शीघ्रं न कलां भवन्ति तु विधायति ।

दिङ् वृपतापे । ५ । दिग्धि दिग्धे । धिञ् धिञ्चे । दिग्धा । दिग्धात्
दिङ्हीत् । अदिग्ध अदिग्धत् अदिग्धत् । अदिग्धाः अदिग्धयाः अदिग्धः ।
अधिग्ध्वम् अधिग्ध्वम् अधिग्ध्व । अदिङ्घि अदिङ्घावहि अधिङ्घावः । दिङ्घः ।
दिङ्घी । दिग्धम् ।

लिङ् आस्वादने । ६ । लेङ् लीङ् । लिलेङ् लिलिङ् । लेङ् । अलेङ्
अलीङ् । अलिङ्घत् अलिङ्घत् अलीङ् । अलीङ्घाः अलिङ्घयाः अलिङ्घः ।
अलीङ्घम् अलिङ्घ्वम् अलिङ्घव । अलिङ्घि अलिङ्घावहि अलिङ्घावः । लीङ्घः ।
अलिङ्घ । इति उभयतो मापाः स्वरितेतोऽनुदात्ताः । पतेऽदिप्रभृतयो-
ऽनुदात्ताः ।

चच्चिद् व्यक्तायां वाचि । ७ । इकारोऽनुदासेतश्च हलादेरिति (३।२।१४८)
विशेषणार्थं युज्यर्थश्च । यद्येषं तत एवात्मनेपदं वेत्स्यति । किं ङित्कारणेन ?
अन्तेदिच्चाद्गुम् स्यात् । तुम् मा मूदित्यर्थः । एवं तर्ह्यकारोऽनु । तत
एवात्मनेपदं युजपि भविष्यति । वैचित्त्यर्थमनुबन्धद्वयस्योपादानमित्येके ।
आत्मनेपदानित्यत्वज्ञापनार्थमित्यन्ये । आचष्टे । आचघाते । आचक्षते । वा
लिटोति (२।४।५५) (४) स्याज्जादेशविकल्पः । आचक्ष्यो आचक्ष्ये आचक्ष्ते ।
अस्यतिवक्तव्यातिभ्योऽङ् (३।१।५२) अस्यत् अस्यत । प्रियास्यः । मून-
विभुजादिकः (३।२।५, वा) । गौरसंख्यः । पशसंख्यः । विचक्षणः । वृचक्षाः ।
असुन् । सञ्चक्षा दुर्जनाः । वर्जनीया इत्यर्थः ।

इर गतौ कम्पने च । ८ । ईरं । ईराते । ईरते । ईराक्षणे । ईरं
लेघिदामभावमिच्छन्ति । ईरे (५) । ईरयति । समीरितम् । समीरणः ।
निस्रमीर्ष इति नीरम् । इगुपधकः (३।१।१३५) । स्त्रैरम् । स्त्रैरी ।

ईङ् सुतौ । ९ । ईङ् । ईङ्गते । ईङ्गते । ईङ्गाक्षणे । ईङ्गिषे । ईङ्गिष्वे ।
ईङ्गिष्य । ईङ्गिष्वन् । ईङ्ग्य । ईङ्गा ।

(४) स्याज्जादेशवत् क्त्वादिषु । अता मिति आचक्ष्ते । आचक्ष्ते । सुङ् अक्ष्णोत् अक्ष्ण
इति रूपम् ।

(५) रदधरदिभिरीरिरेङ्गुतीर इति च मया । अयत्रापि एव । आचक्षन्ति च विशेषात् ।

इंश ईश्वर्यं । १० । इंष्टे । ईंशति । इंशति । ईंशाञ्चक्रे । इंशिषे ।
 इंशिष्वे । इंशानः । इंश्ररः । इंश्ररा । “विन्द्यस्तमङ्गलमहोपधिरीश्वरायाः ।”
 इंश्ररीतिश्रौणादिको वरट् । (6)

आस उपवेशने । ११ । आस्ते । आसाते । आसते । आसाञ्चक्रे ।
 आसीनः । आसा । (7) आसना ।

आङ् शासु इच्छायाम् । १२ । उकारोऽस्य नाग्लोपिशासृदितामित्यत
 (७।४।२) सामान्यग्रहणाविधातार्थः । उदितो वेति (७।२।५६) विशेषणार्थश्च ।
 क्ताप्रत्ययस्य च प्रयोगश्चन्दस्वेव सम्भवति । तत्र स्वपोऽभावः फलम् । क्तापि
 च्छन्दसीति (७।१।३८) अनादेशः । प्रयोजनान्तरमिङ्ङ्विकल्पश्च । आशासित्वा
 आशास्वेति । आशास्ते । आशासाते । आशासते । आशास्से । आशासासे ।
 आशासिष्ट । आशाशासत् । आशास्तः । आशास्तवान् । आशासयति ।
 आशासा (8) । आङ्सहितस्य शासेरिह ग्रहणाच् शासु अनुशिष्टौ प्रत्यस्य
 ग्रहणं नैष्यत इति शास इदङ् हलोरित्तीत्वं (६।४।३४) न भवति ।
 आशीरिति तु घ्रापकात् सिद्धम् । (9)

वस आच्छादने । १३ । वस्ते । वसाते । वसते । ववसे । वसिता ।
 वसितम् । वसित्वा । वसनम् । वासः । वर्मवः ।

कसि गतिनिगानयोः । १४ । कंस्ते । कंसाते । कंसते । ककंसे । कंसः
 सुरारिभेदः । कंस्वम् ।

णिसि चुम्बने च । १५ । निंस्ते । निंस्ते । निंसे । प्रणिंस्ते प्रनिंस्ते ।
 निनिंसे । निंसिता ।

णिजि शब्दे । १६ । निङ्ङ्क्ते । प्रणिङ्ङ्क्ते । निनिङ्ङ्क्ते ।

गिजि अप्यक्ते शब्दे । १७ । गिङ्ङ्क्ते । गिङ्ङ्क्ते । गिङ्ङ्क्ते । गिङ्ङ्क्ते ।
 गिङ्ङ्क्ते । गिङ्ङ्क्ते । गिङ्ङ्क्ते ।

(6) मघोद निचेनरि पाणि विचनिति ईशोमाहात्म्ये ।

(7) वासवपरिविष्णु शतम् ।

(8) शरीर इव (६।१।३३) इत्यम् ।

(9) विदानी ईष्यु निजासाहिति (८।१।३३) निरेणम् ।

पिञ्जि वर्णे । १८ । पिङ्क्ते । पिञ्जाते । पिपिञ्जे । पिञ्जरः । पिङ्गलः ।
पङ्कली ।

पृजि इत्येके । १९ । पृङ्क्ते ।

पृजी वर्जने । २० । पृक्ते । पृजाते । पृजते । पृज्जे । वर्जिता । पृक्तम् । (10)

पृची सम्पर्के । २१ । पृक्ते । पृच्ये । पृक्तः । सम्पर्कः । पृणक्तीति रुधादि-
पाठात् ।

पूङ् प्राणिगर्भविमोचने । २२ । सूते । सुवाते । सुवते । सुपुवे । सुपुवाते ।
सविता सोता । सूताम् । सुवाताम् । सूव । सूध्वम् । सुधै । सुसुपते । सूतः ।
सूतवान् । सूत्वा । सूतिः । अद्गदस्यः । सूतका सूतिका ।

शीङ् स्वप्ने । २३ । श्रिते । श्रयाते । श्ररते । श्रयते । श्रिश्ये । श्रिष्याते ।
श्रिश्यरे । श्राश्रयते । श्रयनम् । श्रयाणुः । श्रया ।

इति घातनेभाषा इति । आत्मनेपदिन इत्यर्थः ।

यु मिश्रणे । २४ । यीति । युयाव । यविता । ययावीत् । यियविपति
युयूपति । यूतिः । योचम् । युतः ।

रु शब्दे । २५ । रीति । रुराव । रविता । संरावः । रवः रावः । रुतम् ।

णु सुतो । २६ । नीति । प्रणोति । प्रणुनाव । नविता । नुतः ।

टुक्तु शब्दे । २७ । क्षीति । क्षुचाव । क्षविता । क्षवः । क्षवथुः । क्षुतम् ।

उत्तरसंयोगवत्प्रकरणानुरोधेन रु शब्द इत्यनेन सङ्ग न निर्दिश्यतेऽयम् ।

णु तेजने । २८ । क्षोति । संक्षुते शस्त्रम् । क्षुष्णाव । क्षविता ।

णु प्रस्त्रवणे । २९ । क्षीति । क्षूयते । प्रक्षुते गोः स्वयमेव । प्राक्षोट

स्वयमेव । क्षुष्णाव । क्षविता । सुक्षुपति । क्षुपा । इति एते परस्मैभाषाः ।

यीतिप्रभृतयः परस्मैपदिन इत्यर्थः ।

कर्णुष् आच्छादने । ३० । कर्णीति कर्णीति कर्णुते । प्रोर्णुनाय प्रोर्णुनुवे ।

प्रोर्णोत् प्रोर्णुत । प्रोर्णावीत् प्रोर्णवीत् प्रोर्णुवीत् प्रोर्णुविट प्रोर्णविट ।

(10) अथनिदिदिदि मेमेव इति केषुं माधवीयथातुगो हि इत्यने । कत्वयाभिः संवृतीतेषु-
क्षिप्रवि पुलक । इदिस्ते वरुने । वरुणे । वरुणा । अरुष् । अरुचिट । विरु प्रस्ते । वरीगजति ।
वृषवति । अरुगज्ज् इति वपाणि ।

कर्णुनूपति कर्णुनविपति कर्णुनुविपति । कर्णानूयते । कर्णावयति । शोर्णु-
नवत् । (११) कर्णुत्वा प्रोर्णुत्व । प्रोर्णुतः । कर्णा । कर्णायुः । इति उभयतोभाष
इत्युभयपदी अयम् । उदात्ताय चञिङ् प्रभृतयः ।

द्यु अभिगमने । ३१ । द्यौति । द्युतः । द्युवन्ति । द्युद्याव । द्योता । द्यौतु ।

यु प्रसवेख्ययोः । ३२ । सौति । सुपाव । सोता । सवतीति भ्वादिपाठात् ।

कु शब्दे । ३३ । कौति । कुकाव । कोता । कोकूयते । कुवतेरपि
कोकूयत इति । कवतिरव्यक्ते शब्दे । कुवतिरार्सस्वरे । कौतिः शब्दमात्र
एवेत्याभिधानव्यवस्था । (१२) कोकूयत इति भीषादिकस्य कवतेरेवाभ्यासस्य
चुत्वप्रतिषेध इत्यते । अनिङ्गय मिति रीतिना सङ् नोपदिश्यते । इति
परचेभाषा इति । द्युप्रभृतयः परस्मैपदिनः ।

दृष् सुती । ३४ । स्तीति सुते । तुष्टाव तुष्टुवे । स्तीता । अस्तावीत्
अस्तीष्ट । तुष्टूपति तुष्टूपते । सुख्यम् । सुतः । स्तावः । प्रस्तावः । संस्ताप-
ञ्छन्दोगानाम् । तु इति सौत्रो धातुर् इद्वयः । हिंसार्थ इत्येके । तीति
तवीति । छान्दसो ऽयमित्यापिगलिः ।

ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । ३५ । ब्रवीति ब्रूते आह । ब्रूतः ब्रुवते आहृतुः ।
ब्रुवन्ति ब्रुवते आहृतुः । ब्रवीपि ब्रूधे आत्य । ब्रूयः ब्रुवाधे आहृतुः । उच्यते । उवाच
जचे । जचतुः जचाते । जचुः जचिरे । अचोचत् अचोचत । अवाचि ब्रूते कथा
व्ययनेष । “स्वयमचोचतु कथा स्वतः । (१३)” उक्तः । उक्ता । उक्तिः । इति
एतो उभयतो भाषो इति । उभयपदिनो इत्यर्थः ।

इष् रीते । ३६ । एति । इतः । यस्ति । इयाय । ईयतुः । ईयुः । अगात् ।
गमयति । आययति । जिगमिपति । इपिपति । इत्यः । इति अयं परस्मै
भाषः । परस्मैपदी इकारान्तोऽयम् । इकः पूर्वेषु वा परेषु वा निर्हेद्ये
पृथगस्य परस्मैपदिनो निर्हेग इडिकीर्भेदार्यः । तौ ह्यधिपूर्वकावेष प्रयुञ्चते ।
अयन्तु कियन्तोऽन्वीपमगीपूर्वांसिप ।

(११) भोर्णुवते तु शोर्णुवति इति अभासदीर्घत्वम् ।

(१२) अत्रने कवति शब्दे कौति काशब्दमात्रम् ।

अचोचते तु कुवतिरित्याह अचोचिष्ट ३१ इति ।

(१३) इहे इर्भेपि इकचिषी । उच्यते । अचि । इति । अर्भकस्यैव तस्ये भवि ।

इङ् अध्ययने । ३७ । अधीते । अधीयाते । अधीयते । अधिजगे । अधि-
जगते । अध्यगोष्ट अध्यष्ट । अध्येष्यत अध्यगीष्यत । अध्यापयति ।
अध्यापिषत् अध्यजीगपत् । अधिजिगापयिषति अध्यापिषयिषति ।
अधिजिगांसते । अधीयानः । अधीयन् पारायणम् । अधीतः । अधीत
इति अध्यापकः । अध्यापयतीति अध्यापकः । श्वन्ताण्डुल् । कठघामा-
यध्यापकथेति कठाध्यापकः । ग्राह्यणाध्यापक इति याजकादिभिचेति
(२।२।८) कारकपठोसमासः । अयमात्मनेभादः । आत्मनेपदोत्थः ।

इक् स्वरणे । ३८ । ककारोऽधीगर्धदयेगां कर्मणीति (२।३।५२) विगेष-
णार्थः । अध्येति । अधीतः । अधीयन्ति । केचित्तु इणो यञिति (६।४।८१)
यथादेशमिच्छन्ति । अधियन्ति । (14) अधीयाय । अध्यगात् ।

वी गतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । ३९ । वेति । वीतः । वियन्ति ।
विवाय । विव्यतुः । विव्युः । वेता ।

या मापणे । ४० । याति । प्रणियाति । ययो । याती यास्ती ।
यायावरः ।

वा गतिगमनयोः । ४१ । वाति । ववौ । वाजयति वापयति । निर्वाणः
निर्वातः ।

भा दीप्तौ । ४२ । भाति । बभौ ।

ष्या शोचे । ४३ । स्याति । सस्रौ । सिष्यासति । सिष्यापयिषति ।
निष्यातः । प्रतिष्यातं सूत्रम् । नदीष्णः ।

श्या पाके । ४४ । श्याति । शश्रौ । शृतं क्षीरम् । श्याया यवागूः ।

द्रा कुम्भ्यायां गतौ । ४५ । द्राति । प्रथिद्राति । दद्रौ । निद्रा ।
निद्राणः । निद्रातुः ।

(14) इणो यञित्त्व (६।४।८१) एकारोच्चारणमिडिकोर्निर्वाणार्थमिति व्यासकारः । दे तु इण्प्रदिक् इति
(२।३।५५, वा) सार्वधातुकार्थधातुकयोः सामान्येणातिदिशतिच्छन्ति तेषां क्ते इह एव निर्वाण्यम् । इकस्य
भक्तिव्यत्येव वषा । अधियन्ति । अधियन् । सवाचरे साधेधातुक एव यण् । अधीयाय । मत्तु साधेधातुके
अधीयन्ति । 'अधीतयोः साधयोरधीयन्तिभिः । अधिभ्रमयति । अधिजिगमिषति ।

ष्ठा भक्षणे । ४६ । ष्ठाति । प्रष्ठाति । पष्ठी । अष्ठासीत् । अष्ठा-
सिष्टाम् । ष्ठातः । द्रष्टः । (15)

पा रचणे । ४७ । पाति । पायते राज्ञा लोकः । पपौ । अपासीत् ।
पालयति । पायः । पायकः ।

रा दाने । ४८ । राति । व्यतिराते । व्यतिरासे । व्यतिरै । ररौ ।
ला आदाने । ४९ । लाति । व्यतिलाते । ललौ । लाता । अलासीत् ।
दाप् लवने । ५० । दाति । प्रणिदाति प्रनिदाति । दायते हृद्यस्तव्या ।
ददौ । अदासीत् । दापयति । दातं वर्हिः । दात्रम् ।

ख्या प्रकथने । ५१ । ख्याति । चख्यौ । अख्यत् । चच्छिडः ख्याजिति
(२ ४।५४) ख्याजादेगे आचख्ये आचख्यो । इत्यच्चाकर्त्तृभिप्राये क्रियाफले
धातुनेपदं मा भुदिति । कर्त्तृभिप्राये तद्ध यथा स्यात् ।

प्रा पूरणे । ५२ । प्राति । पप्रौ । प्रायः ।

मा माने । ५३ । माति । मीयते । ममौ । मितम् ।

वच भाषणे । ५४ । वक्ति । वक्तुः । वक्षि । वक्षिम् । अस्तवचनस्थानभि-
धानमाचक्षते । उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवक्थ उवचिय । वक्ता । अवोचत्
अवोचताम् । अवोचन् । नृषो वचिरित्वादेगे (२।४।५३) उनि अवोचत्
अवोचत । प्रवचनीयो देवदत्तः प्रवचनीयं देवदत्तेन । वाक् । वाचो । इति
अनुदात्ता इति । व्योतिप्रभृतयः ।

विद ज्ञाने । ५५ । वेत्ति वेद । विवेद विदाश्चकार । संविद्रते संविदते ।
वेदिता । वेत्तु विदाहरोत् । (16) विदितम् । ब्राह्मणवेदं भोजयति ।

अस भुवि । ५६ । अस्ति । स्तः । सन्ति । अस्ति । स्यः । स्य । स्मः ।
व्यतिसे । व्यतिहे । व्यतिसहे । व्यतिस्महे । इह निव्यत्वादित ऐ इति (३।४।८३)
ऐकारादेगे छ एतीति (०।४।५२) न भयति । व्यत्यसे । व्यत्यसावहे । व्यत्य-
सामहे । अस्तु एधि । अस्मानि । असाय । असाम । आसीत् । आप्ताम् ।

(15) द्रवणेन कानीयो द्रवः । चत्रये क । इतीदपदिताद इतिः ।

(16) वक्तु संज्ञकं माचक्षेन अपमे पदेरहस्तात् वा तत्र रीत्य विदाहरोत् भवशागर्भेतिनीरक्तं
इति ।

आसन् । बभूव । अभूत् । सन् । कारयामासविदामासेल्लनुप्रयोगे भूभावो
नेष्यते । (17) केचिदनुप्रयोगादन्यत्रापि नेच्छन्ति । (18)

सृजू शुद्धौ । ५७ । मार्षि । सृष्टः । सृजन्ति मार्षन्ति । समार्ज ।
समार्जतुः समसृजतुः । समार्जुः समसृजुः । मार्षिता मार्षी । मार्षि ।
सृष्टाम् । सृष्टि । अमार्षि । असृष्टाम् । असमार्जित् असमार्शित् । मिमार्जि-
पति मिमृक्षति । सृज्यः मार्ष्यः । सृजा । तुन्दपरिसृजः तुन्दपरिमार्जः ।
अपामार्गः । अहिमार्गः ।

रुदिर् अयुविमोचने । ५८ । रोदिति । रुदितः । रुदन्ति । रुरोद ।
रुदतुः । रुदतुः । रोदिता । अरोदीत् अरोदत् । अरुदत् अरोदीत् ।
रुदिता । रुदिपति । रुद्रः । रुद्राणी ।

इति उदात्ता इति विदिप्रभृतयः ।

विश्वप् शये । ५९ । स्वपिति । सुष्याप सुषुपतुः । स्वप्ता । सुस्वप्ता ।
सुममस्य । सुषुप्सति । सोषुष्यते । असुषुपत् । सुष्यापयिपति । सुषुप् ।
सुषुक् । अनुदात्तोऽप्ययं रुदादिकार्याहुरोधेन चात्र पठ्यते ।

श्वस प्राणने । ६० । श्वसिति । श्वसास । श्वसिता । अश्वसीत् ।
विश्वसासः । श्वस्रः श्वसितः । श्वसनः । चमूष् सहन इति घटादिपाठेनैव
सिद्धे पितृव' ज्ञापकमन्त्रित्वं गणकार्यमिति । तेन न विश्वसेत् पूर्वविरोधि-
तस्येति शपो सुङ् न भवतीति व्याचक्षते । भट्टिनाथे च प्रयोगो दृश्यते
“श्वसेशुर्निशाचरा” इति ।

अन च । ६१ । प्राणन इत्यपेक्षते । प्राणिति । प्राण । प्राणित् ।
प्राणिषिपति । अपानः । प्राणितः ।

जक्ष मस्यहसनयोः । ६२ । जक्षिति । जक्षितः । जक्षति । जक्षत् ।
जक्षतो । जक्षः । जक्ष । इति । रुदादिः समाप्त इत्यर्थः ।

जागृ निद्राक्षये । ६३ । जागर्षि । जागृतः । जाग्रति । जागर्ष्यते ।

(17) अनुदात्तौ तु सुशान्दापन अरिनि अर्जुर्वचनान् समीपिप इति दि अत उन् (शाशास्त्रे)

५७ इति चम् ।

(18) प्रापुराण वृषपदवाच्यविरिषादी वशा । कर्मभयमन्ते गतिद्वय ।

जागृथात् । जागरूथात् । जजाभार जामराञ्चकार । जजागरतुः जागराञ्च-
कतुः । जागरिता । अजागरीत् । अजागः । जागरयति । जाग्रत् । जायती ।
जागरितः । जागरः जागरूकः । जागर्थ्या जागरा ।

दरिद्रा दुर्गती । ६४ । दरिद्राति । दरिद्रितः । दरिद्रति । “कसौ सर्वे
दरिद्रति ।” दरिद्रिता । दिदरिद्रासति दिदरिद्रिपति । दरिद्रत् । दरिद्रती ।
दरिद्रापम् । दरिद्रायकः । दरिद्रः । दरिद्रो ।

चकास दीती । ६५ । चकास्ति । चकासाः । चकासति । चकासाञ्चकार ।
अचकासीत् । अचीचकासत् अचचकासत् । चकासत् । चकासती । चकासति
कुलानि चकासन्ति कुलानि ।

शासु अनुश्रिष्टौ । ६६ । शास्ति । श्रिष्टः । शासति । शासिता ।
शासु । शाधि । शासानि । अश्रिपत् । अश्रशासत् । शासित्वा श्रिष्टा ।
शासनम् । श्रिष्टिः । श्रिष्टः । शास्तिरित्यौणादिकम् । वसेस्तिरिति (उष्, ४।६१८)
उषादौ योगविभागात् तिप्रत्ययः । इति परधेभाषा इति । इष्
स्तरण इत्यादयः ।

दीधीङ् दीतिदेवनयोः । ६७ । दीधीते । दीधीः । दीधितिः । दीधिता ।
दीधितम् ।

वेवीङ् वेतिना सुत्वे । ६८ । वेवीते । वेविता । एतौ छान्दसाविति
मायकदिच्छति । इति आत्मनेभाषावित्यात्मनेपदिनी । उदिति जघित्वादि
परिसमाप्तेः ।

सस पस्ति स्वप्ने । ६९।७० । सस्ति । ससास । ससतुः । ससुः ।
सस्यम् । सस्यको मणिः । संस्ति । संस्रः । स्कोरिति (दा३।२८) संयोगादि-
लोपोऽत्र नैवते । सङ्गनां समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा न । संस्रन्ति ।
संस्तिता ।

वय कासौ । ७१ । वष्टि । वष्टः । वशन्ति । वधि । वश्यते । वावश्यते ।
वशितः । वगः । वग्यः । वशोरम् । इति उदात्ता इति श्वसप्रभृतयः ।

(1) चर्षरीतश्च (19) । यङ् लुगन्मध्येयं पूर्वाचार्यसंज्ञा । यङ् लुगन्ता

खादादिकाः परस्मैपदिनो विज्ञेया इत्यर्थः । तेभ्योऽपि शपो लुक् परस्मैपदश्च ।

बोभवीति । वावदीति । इति परसप्रभृतयः परस्मैभाषाः ।

ऋ, ड्, अणयने । ७२ । ऋ, ते । ऋ, वाते । ऋ, वते । पुत्रायापङ्गुते वणिक् ।
देवदत्तायापङ्गुते । देवदत्तमपङ्गुते । निरुङ्गुवे । ऋता । निरुङ्गुपते ।
ऋतः । अपङ्गुतिः । इति आत्मनेभाषोऽनुदात्तः । अयमात्मनेपदीति
पूर्वसुकारान्तमध्येऽजन्तवर्गे नोपदिश्यते । इदित्यदादिपरिसमाप्तेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकौ

धातुप्रदीपेऽदादीनां वृत्तिः ॥२॥

अथ जुहोत्याद्य उच्यन्ते ।

इ दाने । आदानेऽप्येके । १ । जुहोति । जुहुतः । जुहति । अत्राद्विर्वचन-
निमित्तेऽपि यथादेशः कृत इति द्विर्वचनेऽचीति (१।१।५८) स्थानिवद्भावो न
प्राप्नोति । ततश्चानच्क्त्वाद्द्विर्वचनं भवितुं नार्हतीति न शङ्कनीयम् । कते हि
द्विर्वचने एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येत्यनुहतेः (६।४।८२) इत्युच्यते । सार्वधातुक
इति (६।४।८०) यथादेशविधानात् । जुहाव जुहवाञ्कार । जुहुवतु' ।

जुहुयुः । जुहोतु । जुहुधि । जुह्वानि । अजुहोत् । अजुहुतां । अजुहुवुः ।
अहोयीत् । अहोष्टाम् । अहोपुः । जुह्वत् । जुह्वती । ह्योता । हुतम् । ह्विः ।

जिभी भवे । २ । विभिति । विभीतः विभितः । विभ्यति । विभाय
विभयाञ्कार । अभोयीत् । भीषयते सुण्डो मापयते वा शरैर्भाषयति ।
भीतमस्य । भयम् । भीतिः । भीः । भियो । (१)

(१) गतिव्यापवाभ्यां चित् परस्मैपदविवक्षया (२।१।८०) द्विविध विभेतिर्भेती निर्वाह इत्याह । तत्र
परनेकाच इति (६।४।८२) यत् । तत्राह कृत्वि अर्भेदित्यदीति च वदन्ति । अतएव सा हि मगाद
नमे शोभुनि मासि राश्ररिति । अन्ये त्वेवम सङ्गो । यथाव भग्निं काच शैवीश्वशाठेन तत्रार्थो दत्तय
पतिरिति । सा भैवो पुनि ह्येति तत्रति मम पुत्रो जेव दूर दृष्टयेति च मदाभाटके । अमुतएव सा भैति
त्यादि पदं शामादिकमेवेति वदन् । एतान्ततः अन्वयगापठ्ये सावमगाचनमृत्तिभिति दया कारचित्
धमायेयम् ।

ञी लज्जायाम् । ३ । जिज्ञेति । जिज्ञीतः । जिज्ञियति । जिज्ञाय
जिज्ञयाञ्चकार । ज्ञेता । अज्ञेयीत् । ज्ञयः । ज्ञीणः ज्ञीतः । ज्ञीः । *

घृ पालनपूरणयोः । ४ । पिपसिं । पिपृतः । पिपति । पपार । पपतुः ।
पपुः । पप्ता । पृणाति पूर्वमिति क्रादिपाठात् । दीर्घान्तं केऽपि पठन्ति ।
पिपसिं । पिपूसिः । पिपूरति । एते परस्मैभाषा इति परस्मैपदिनः ।

डुभृञ् धारणपोषणयोः । ५ । विभर्त्सि । विभृते । विभृतः विभ्रते ।
विभ्रति विभ्रते । बभार विभरान्वभूय विभरामास विभराञ्चकार बभे
विभराञ्चक्रे । विभ्रत् । विभ्रती । अबिभः अबिभृत । अबिभृताम् अबि-
भ्रताम् । अबिभरुः अबिभ्रत । भर्त्ता । भरिष्यति । भृत्यः । भार्या ।
भारः । भरणम् । भृत्या । भृतिः । भृविमन् । भरयुरित्यन्ते (३) । इति
उभयतोभाष इत्युभयपदी । भृवामिदिति (७।४।७६) कार्यानुरोधेनायमन्तेषु-
भयपदिषु न पठ्यते ।

माङ्गानि शब्दे च । ६ । मिसीते । प्रणिमिसीते । मिसाते । मिसते ।
मीयते । प्रणिमीयते । ममे । ममाते । माता । मित्रा । मितः । धान्यमायः ।
व्योममायः ।

ओहाङ् गती । ७ । जिहीते । जिहाते । जिहते । उहायते रविषा ।
हाता । हात्वा । हानः । हानवान् । इति पाठनेमापी ।

ओहाङ् त्यागि । ८ । ककारो ह्य ओङिकालयोरिति (३।१।१४८)
सामान्यसङ्घाविघातार्थः । (३) जहाति । जहीतः जहितः । जहति । हीयते ।
जहौ । जहतुः । जहुः । जहिहि जहाहि जहीहि । जहात् । जहाताम् ।
अहासीत् । अहासिष्टम् । सार्थावीनः । हानिः । हित्वा विहाय । इति
परस्मैभाषः । आकारान्तप्रकरणानुरोधेन पूर्वं न निर्दिश्यते ।

डुदाब् दाने । ९ । ददाति दत्ते । दीयते । ददो ददे । ददतुः ददाते ।
ददतात् ददत्त । ददताम् दददाताम् । ददतुः दददत्त । देहि दत्स्व ।

(२) आन्ता इमं टुभर्मिति पठन्ति ।

(३) अन्यथा एकानुबन्धत्वात्तदेव पदसंज्ञान् । जहाति मांशान् जिहीते प्राणानि चः हावने वपम् ।
जहाति जिहीते वीदक हावना जीदिव ।

दद्यात् दद्येत । दद्यात् दासोऽट । अदात् अदित । अदाताम् अदिपाताम् ।
 षदुः अदिषत् । ददत् ददानः । दद्विमम् । दद्व्या । प्रदाय । दत्तम् । प्रत्तम् ।
 प्रदत्तम् । प्रदः । प्रदा ।

हुधाब् धारण्यपोषणयोः । १० । दधाति धत्ते । धत्तः दधाते । दधति
 दधते । दधामि धत्से । धीयते । विहितम् । संविधानम् । हित्वा विधाय ।
 द्वित्रिमम् । धान्यम् । (4) दानेऽप्येके “द्विपता विहित”मिति ।

निजिर् शौचपोषणयोः । ११ । नेनेत्ति नेनेत्ते । नेनेत्तः नेनेजाते ।
 नेनेजति नेनेजते । प्रणेनेत्ति । नेत्ता । अनेनेक् अनेनेत्त । अनेनेत्तान् अने-
 नेजाताम् । अनेनेजुः अनेनेजत । अनेनेचोत् अनेनेजत् अनेनेत्त । नेजयति ।
 अनीनेजत् । प्रणिनेजति निनेजते । नेनेजत् नेनेजानः । नेनेजती
 नेनेजानी । नेनेत्तम् । निनेजकः । नेनेजम् ।

विजिर् पृथग्भावे । १२ । वेवेत्ति वेवेत्ते । वेवेज विवेजि । वेत्ता ।
 अविजत् अवेचोत् अवेत्त ।

विप्ल व्याप्तौ । १३ । वेवेष्टि वेवेष्टे । वेवेष्टः वेवेष्टाते । वेवेष्टति
 वेवेष्टते । वेवेष्टु वेवेष्टाम् । वेवेष्टायि वेवेष्टे । वेष्टा । अविचत् अविषत् ।
 विषम् । वेयः । वेव्यो नटः । परिवेपः । विष्णुः । इति उभयतो भाषाः ।
 विभाषिता इत्युभयपदिनो हुदाब्वादयः । वृदिति निजादिपरिसमाहेः ।
 हृक्करणमिदं वैचित्र्यार्थम् । णिजां त्रयाणामित्यत्र (७।४।७५) त्रयाणामित्य-
 स्तोपादानादिति न्यासः ।

गृष्ट चरणदीप्त्योः । १४ । १५-१ जगर्त्ति । जिघर्त्ति । (5) घर्त्ति
 घारयतीति गणान्तरपाठात् ।

हृ प्रसङ्गकरणे । १६ । जिघर्त्ति । हतम् । यश्चतोऽहृः । (6)

(4) दधाति संम् सुन्दरि यत् (८५, ५।०२६) ।

(5) अङ्गुल्यदसीतीत्यम् । (७४ ७८) गृष्ट इति माप्रानुसङ्गस्ये गार्त्ति । न च माचरणस्योऽङ्गि-
 प्रत्यये । अत्रार्त्ति च अङ्गुल्यदसीत्ये कर्त्तु इत्यङ्गीगः पाठः । एवं परत च ।

(6) अत्रापिचम् । अर्त्तं सुभोऽभिजिघर्त्ति सोमादिति प्रयोगात् ।

ऋ स्र गतौ । १७।१८ । इयर्त्ति । इयृतः । इयुति । समियृते । समियृते ।
 आर । आरतुः । आरुः । आरत् । आरताम् । आरन् । (7) समारत्त ।
 इयृयात् । ऐयः । ऐयृताम् । ऐयरुः । ससर्त्ति । ससृतः । ऋच्छति सरतीति
 आदिपाठात् ।

भस भर्त्सनदीप्त्योः । १८ । बभस्ति । बभस्तः । बभसति । भसितम् ।
 भस्य । भसः । (8)

कि कित्त घ्नानि । २०।२१ । चिकेति । चिकितः । चिक्यति । चिकेत्ति ।
 चिकित्तः । चिकितति ।

तुर त्वरणे । २२ । तुरोत्ति । तूर्त्तः । सुरः । तुरगः । तुरङ्गः । तुरङ्गमः ।
 तुरितम् । तुरुरति ।

धिय शब्दे । २३ । दिधेष्टि । दिधिष्टः । धिपितम् ।

धन धान्ये । २४ । दधन्ति । धनितम् ।

जम जनने । २५ । जजन्ति ।

गा भुतौ । २६ । जिगाति ।

(1) हृन्दसीति (9) । इमौ जनगाधात्च्छान्दसा वित्यर्थः । हृदस्यतयो-
 ऽपिच्छन्दसीत्यनेन सम्बध्यन्त इति केचित् । इदिति जुष्टोत्यादिपरिणामातेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमेतैयरचितकृतौ धातुप्रदीपे

जुष्टोत्यादीनां सप्तः ॥ ३ ॥

(7) समारत्त सप्तभिटा सप्तस्वस्त्युदात्त इति भट्टिः । बहुषस्त्वर्थेण (७।१।७८) षिडे
 चर्त्तिदिपत्यर्थेति (७।१।७७) इत्यभिधानादयं भाषायामधीति हर्षेणोक्तम् ।

(8) बभस्तः बभसतेति पाठयेत् तर्हि भाषायामधीति यथा लक्षित्युक्तम् । अत्रापि सप्तभिषो
 र्हेति चेति (१।१।१००) अत्रापि बभस्तः बभसतीति स्थाताम् । अनुत्तनुनायं भाषायामधीत्यने ।

(9) इदमिदम् इति नक्षत्रनिष्ठम् ।

अथ दिवाद्य उच्यन्ते ।

दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिसुतिकान्तिमोदमदस्रप्रगतिषु । १ ।
दीव्यति । दिदेव । दिदिषतुः । दिदेविपति दुदूरपति । देषयति । देवः ।
अक्षद्रुः । दीव्यन्ती । देवित्वा दूरत्वा । दूरतम् । आदूरनः । क्षिप् । द्यूः ।
द्यूी । देवा । (1)

पिपु तन्तुसन्ताने । २ । सोष्यति । सिषेव । सिषेविपति सिष्पति ।
सीवनं (2) सेवनम् । सूरतः । सूरतिः । सेवित्वा स्युत्वा । स्योतिकः ।
स्योनः ।

स्त्रिवु गतिशीपणयोः । ३ । स्त्रीव्यति । सूः । सुवौ । सुवः । (3)
ष्ठिवु निरसने । ४ । ष्ठीव्यति । तिष्ठेव । तुष्टूपति तिष्ठेविपति । तिष्ठी-
व्यते । ष्ठीवतीति भ्वादिपाठात् ।

णुस षदने । ५ । सुस्यति । सुणोस । सुषा । (4)
णुस निरसन इत्येके । ६ । सिष । सुस्यति । सुसयति । असुणुसत् ।
ससुसिपति । सुणुसयिपति ।

क्लसु क्षरणदीप्तयोः । ७ । क्लस्यति । चक्लस । क्लसयति । चक्षयं कः
(३।३।५८, वा) । क्लजानीनां के द्वे (३।३।१२, वा) चक्लसः । क्लसित्वा क्लस्वा ।
क्लस्तः ।

वुप दाहे । ८ । वुप्यति । वुप्योष । वुपित्वा व्योपित्वा । व्युपितः ।
वुप च । ९ । वुप्यति । वुपित्वा व्योपित्वा ।
वृती गात्रविज्ञेपे । १० । वृत्यति । नर्नर्त्सि । नर्त्स्यति नर्त्सिष्यति ।
वृत्यम् । वृतम् । नरीवृत्यते । नर्नर्त्सि नर्नृतीति नरिवृतीति नरीवृतीति
नरिनर्त्सि नरीनर्त्सि । निवृत्सति निनर्त्सिपति । इदित्त्वफनमुक्तमिव ।

(1) दिवेभ्यः (उभ्, १।२।५६) । 'स्त्रागिमी शब्देनौ' इति ।

(2) प्रसीदरादित्वाद्यो दोषे इति माधवः ।

(3) षो उक्ता अत्रादावुपच ।

(4) वृपपच । सुपसादिनात् पलम् ।

वसती वसेति । ११ । वसति वसति । तवास । तवसतुः वसतुः ।
वस्तः । वस्तवान् ।

कुथ्य पूतीभावे । १२ । कुथ्यति । कुथ्योय । कुथः । कुथितमनेन ।
प्रकुथितः । कुथित्वा । नोपधात् तफान्ताइति (१।२।२३) नोपधप्रथम-
सामर्थ्यान्नित्यमकिञ्चमिच्छन्ति ।

पुथ हिंसायाम् । १३ । पुथ्यति । पुथोय ।

गुथ परिवेष्टने । १४ । गुथ्यति । गुथित्वा । जुगोध ।

चिप प्रेरणे । १५ । चिप्यति । चिपेप । चिप्ता । अचैप्सीत् । चिपः ।
चिपकः । चिपका । परिचिपी । चिपने चिपतीति तुदादिपाठात् ।

पुष्य विकसने । १६ । पुष्यति । पुष्य । पुष्यम् ।

तिम टिम ठीम आर्द्धीभावे । १७ १८ । तिम्यति । तितिम ।
तेमयति । स्तिम्यति । तिष्टेम । स्तीम्यति । तिष्टीम ।

व्रीड चोदने । २० । व्रीजायाश्चाभिधीयते । व्रीचति । विव्रीड । व्रीडा
व्रीसा ।

इष गती । २१ । इष्यति । इषेप । प्रेषिता । प्रेषिष्यति । (५) इषितम् ।
अन्वेषणा । पथ्येषणा परीष्टिः । इषित्वा । इषु इच्छायाम् । इष आभीक्ष्ण्ये
इति गणान्तरे । इच्छति । इष्याति ।

प्रह पुष्ट शक्यार्थे (६) । २२।२३ । सद्यति । विपद्यति । ससाह । सेहतुः ।
सिषाहयिपति । सद्यति । सुपोह । अधेः प्रसहन इत्यत्र (१।३।३३) सद्यतेः
सद्यते वा निर्देश इति शक्त्यापेक्षयाह उदाहृतं तमधिवक्त्रे इति । (७)

जृप् भृप् ययोद्यानौ । २४।२५ । जीर्यति । जजार । जजरतुः जेरतुः ।
जरिता जरीता । अजरत् अजारीत् । जिजरिपति जिजरीपति जिजीर्यति ।
जरा । जीर्यम् । जरित्वा जरीत्वा जजरः । भीर्यति । भरः । निभरः ।
भभरः । भर ।

(५) इष्टिरेषेति (२।१।८८) इष्टि वाहित्वा एङि परस्परमिति (२।१।२४) इषुः ।

(६) अन्वेषे इति साधुशब्देषु पाठः । अन्वेषे इति । प्रजापतौ मुद्रितः ।

(७) तमधिवक्त्रे इति शक्तिवार्योदाहृतम् । अन्वेषे अन्वेषणाय इति वा तन्वेषे इति भावः ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता एते । सिपिस्त्रनुदात्तः । अनिट्प्रकरणेऽजन्तप्रकरणे च तादृगाः परस्मैपदिनो भविष्यन्ति ।

पूङ् प्राणिप्रसवे । २६ । सूयते । अष्टे अष्टे वा प्रसूयते । प्राणिग्रहण-
मतन्त्रम् । अप्राणिप्रसवेऽपि वर्तते । सून् धान्यम् । सुपुवे । सविता सीता ।
प्रसून् । प्रसून्वान् । सूते सुवतीति धात्वन्तरयोः ।

दूङ् परितापे । २७ । दूयते । दुदुवे । दूनः ।

दीङ् चये । २८ । दीयते । उपदिदीवे । उपदाता । दास्यते । अदास्त ।

दीनः । दिदीपत इति दाघाघृदाबिल्वत्र (१।१।२०) भाष्ये उदाहृतम् ।
कालापालु दीङ्ः सनीत्यात्वमिच्छन्तो दिदासत इत्युदाहरन्ति (४) । देदीयते ।

दीत्वा उपदाय ।

डीङ् विहायसा गतौ । २९ । डीयते । डिङ्घे । उड्डीनः । डयतेः
परस्य निष्ठाप्रत्ययस्य क्तिञ्चपतिषेध इडागमश्चेत्यत इति डयितो उयितवानिति
भादौ व्याहृतम् ।

धीङ् अनादरे । ३० । धीयते । दिङ्घे । धेता । धीत्वा । धीनः ।
दिधीपते ।

मीङ् हिंसायाम् । ३१ । मीयते । मिस्ये । मेता । मीनः । मीनवान् ।
मीत्वा । मेतुम् । मित्सते । (७) निमाता प्रमातेति मिस्रमीवो रूपम् ।

रीङ् यवणे । ३२ । रीयते । रिर्ये । रीणः ।

लीङ् श्लेषे । ३३ । लीयते । लिथे । विलीता विनाता । विलिच्यते
विलास्यते । जटाभिरान्नापयते । घृतं विलीनयति विनाययति विनापयति
विनाशयति । लिनीयते । लीनः । विलयः । विनाय विनीय लीत्वा ।
मीनातीति क्राटिपाठात् ।

वीङ् हृणोत्वर्थे । ३४ । वीयते । विव्रिवे । व्रयः । व्रीणः । (१) स्वादय
षोदितः (१०) । षोदिध्वस्य फलमोदितयेति (पा२।४५) निष्ठानत्वम् ।

(५) दिदासत इति ह्रस्व इति उग्रहके पाठः । तत्राप्राणिप्रसवे । इति अन्ति (१।१।२०)
व्याख्यानार्थेऽपि भाषायात् ७ ८ ९ । परस्मैपदिनस्य इत्यपि न दीधी १५ १६ । स्वरात्मिकभाषावित्तिपात् ।

(७) अन्ते तु मिस्रपते इत्येव मित्सयत् इत्यन्वयः मीनन्ति मीनोतीत्येवम् ।

(१०) इदमन्वयः स्वयं मत्स्यमिति ।

पीङ् पानि । ३५ । पीयते । पिथे । पिता । पीतम् । पेयम् ।
आपीय ।

माङ् मानि । ३६ । मायते । मीयते । मने । मिळते । मितम् ।

ईङ् गती । ३७ । ईयते । अयाञ्चक्रे । केचिद्वरपदेशिवद्भावमनाद्व्या-
मोऽभावमाहुः । ईये । ईयाते । ऐष्ट । ऐपाताम् । अपेयम् । यत् । इणञ्
उपेल्यम् ।

प्रीङ् प्रीती । ३८ । प्रीयते । पिप्रिये । प्रियः । प्रीणातोति क्लैयादिकस्य
प्रीणो रूपम् । इति आत्मनेमाया एते । दीडादय आत्मनेपदिनो डीङ् वर्ज
मनुदासाः । (11)

शो तनूकरणे । ३९ । श्यति । श्यतः । शशी । शशतुः । अशात्
अशासीत् । शाययति । निशासं निशितम् । शात्वा शित्वा ।

छो छेदने । ४० । छति । छतः । चच्छी । अपचाच्छायते । चिच्छासति ।
छाया । छात्वा छित्वा । अवच्छितम् अवच्छातम् ।

यो अन्तकर्मणि । ४१ । स्यति । अभिष्यति । मणिस्यति । सीयते । स्यतु ।
स्यताम् । स्य । सती हेरिति (६।४।१०५) हेर्लुक् । स्यानि । स्येत् । पवसितम् ।
सित्वा अवसाय ।

दो अवखण्डने । ४२ । द्यति । प्रणिस्यति । ददी । देयात् । अदात् ।
देदीयते । दित्सति । दित्वा अवदाय । दितम् । परीसम् । निर्दितम् । इति
परस्मैभाषाः । एते परस्मैपदिनः ।

जनी प्रादुर्भावे । ४३ । जायते । जजे । जनिता । अजनि अजनिष्ट ।
जाजायते जज्जन्यते । जिजनिपते । जनयति । जातः । जातिः । जनः ।
जकता । जक्यो अटः । जक्यं अटेन । जक्या । जन्तुः । मजनः । मजनिष्णुः ।
मर्जा । सुमजाः । सुमजसी । बीजम् ।

दीपो दीप्ती । ४४ । दीप्यते । दिदीपि । दीपिता । अदीपि अदीपिष्ट ।
अदीपिपत् अदिदीपत् । दीप्तः । दीप्तिः । प्रदीपः । दीप्रः ।

पूरो प्राप्यायने । ४५ । पूर्यते । पुपूरे । पूरणम् । पूरः । पूः । पूर्णम्
पूरितम् । पूरिः । पूर्णिमा ।

पूरी त्वरणहिंसयोः । ४६ । तूर्यते । तुतूरे । अतूरिष्ट । तूर्णः । तूर्यम् ।

धूरी गूरी हिंसागत्योः । ४७।४८ । धूर्यते । दुधूरे । धूर्णः । गूर्यते ।

जुगूरे । गूर्णः ।

जूरी जूरी हिंसावयहान्योः । ४९।५० । जूर्यते । जुजूरे । जूर्णम् ।
जूर्यते । जुजूरे । जूर्णः ।

गूरी हिंसास्तम्भनयोः । ५१ । गूर्यते । शुशूरे । शूर्णः ।

पूरी दाहे । ५२ । पूर्यते । चुपूरे । चूरिता । चूर्णम् ।

तप ऐश्वर्यं वा । ५३ । तप्यते । तपे । तपा । तपतेऽश्वर्यार्थं

देवादिकत्वम् । आत्मनेपदित्वात् । वायव्येऽपि तपतीत्येके । पत

इति चैके । पत्यति पतति । (१२) अपरे तु वाहतु वरण इति परस्मिन्

वायव्यं सम्बध्य धातुमेकार्थमनेकार्थं मन्यन्ते वाहतु वरण इति वाहत्वते ।

“ततो वाहत्वमानासौ रामगालां न्यविचर्त”ति । (१३)

हतु वरणे । ५४ । हत्वते । वहते । वर्त्तित्वा हत्त्वा । हतम् ।

क्लिय उपतापे । ५५ । क्लियते । चिक्लिये । क्लेगिता । क्लिष्टः क्लिगितः ।

क्लेगम् । क्लेगः । क्लिशित्वा क्लिष्टा । क्लियातीति क्लिगू विवाधन इति

क्रादिपठितस्य ।

काश्ट दीप्ती । ५६ । काश्टते । चकाशे । चचकाशत् । काशत इति

भादावुक्तः ।

वाश्ट शब्दे । ५७ । वाश्टते । चवाशे पक्षी । चववाशत् । वाशितम् ।

इति आत्मनेभाषा अनुदासत्त इति । एते जनीप्रभृतयः ।

सृप तितिक्षावाम् । ५८ । सृप्यते सृप्यति । परिसृप्यति । समर्प्य मसृपे ।

मर्पितः । अपसृपितम् । दुर्मर्पणः । समर्पणः ।

(१२) चरपि ऐश्वर्यं तद्गुणमी वा । एते ऋप् परस्मैपदस्य ।

(१३) चमेकावुक्तादि आत् । वाजगाधक ।

दंशुचिर् पूतीभावे । ५८ । शुच्यति शुच्यते । शुशुच शुशुचे । अशुचत्
अशुचीत् अशुचिष्ट । शुचित्वा शोचित्वा । शुशुचिपति शुशुचिपति ।
शुक्तम् । शुक्तिः । शोचतीति शुच शोक इत्यस्य रूपम् ।

णञ् वत्यने । ६० । नह्यति नह्यते । प्रणह्यति । ननाह नेह ।-नेहतुः
नेहति । नहा । नत्स्यति नत्स्यते । समनात्सीत् समनह । समनाहाम्
समनात्साताम् । समनात्सुः समनत्सत । निनत्सति निनत्सते ।
नानह्यते । नह्नी । उपानत् उपानह्यौ । सन्नह्यतेऽनेनेति सन्नाहः । नहम् ।
नहम् । नहा प्रणह्य ।

रञ् रगि । ६१ । रज्यति रज्यते । ररञ्ज ररञ्जे । रक्तम् । रङ्क्तम् ।
रङ्क्ता रक्ता । रजति रजत इति भ्वादिपाठात् ।

शप आक्रीषे । ६२ । शप्यति शप्यते । शपति शपत इति भ्वादिपाठात् ।
इति उभयतीभाषाः । उभयपदिन एते मृषप्रभृतयः । णहादयस्वनुदात्ताः ।

पद गतो । ६३ । पद्यते । पदे । पता । पदनः । पादुका (14) । पादः ।
सम्पत् । सम्पत्तिः । विपादिका । पदम् । उपपादक । उपपादुकः । उत्पन्नः ।

खिद दैन्ये । ६४ । खिद्यते । चिखिदे । खिप्ता । खित्वा । खिप्तः ।
खेदः । खिप्ते इति रीधादिकस्य ।

लिश अल्पीभावे । ६५ । लिश्यते । लिप्तिगि । लीष्टा । लीष्यते ।
अलिष्यत । लीयो मात्वा । नियतीति तीदादिकस्य ।

विद सत्तायाम् । ६६ । विद्यते । विपिदे । वेत्ता । विद्यः । निर्विद्यः ।
बुध प्रवगमने । ६७ । बुध्यते । बुबुधे । बोहा । भीष्यते । अशोधि
अशुद्ध । अभुक्ताताम् । अभुत्सत । माणवकं धर्मं बोधयति । बोधति बोधत
इति भोषादिकस्य ।

युध संप्रहारे । ६८ । युध्यते । युयुधे । योहा । युयुत्सते । योधः ।
अनौ रुध कामे । ६९ । अनौ उपसर्गे रुधेः कामहृत्ते दिंथादित्वमात्मने-
पदित्वश्च । अंनुरुध्यते । अंनुरुधे । अनुरोहा । अनुरोधः ।

(14) चिद्विदवचनेति (उच् १७३) पद्यते ५; पाद । तत सत्तायामेति (११२६७) कम् ।
यत । ११५ इति ३७ । (२१११२) पादुका ।

अन प्राणने । ७० । अन्यते । अनि । अनिता । अनतीति भादौ रूपम् । (15)

मन ज्ञाने । ७१ । मन्यते । मने । मन्ता । मत्वा । मतमस्य । मतिः । दर्शनीयमानी भार्यायाः । शूरान्धः शूरमानी । मनः ।

युज समाधौ । ७२ । युज्यते । युयुजे । योक्ता ।

सृज विसर्गे । ७३ । सृज्यते । समृजे । स्रष्टा । असृष्ट । (16) इति

धातुनेभाषाः ।

राधोऽकर्मकादृशहावेव । ७४ । इदियक्षणमकर्मकक्रियोपनक्षयम् । अतएव सकर्मकक्रियाव्यावृत्तयेऽकर्मकादित्युक्तम् । एवकारेण च सकर्मकक्रियाव्यावृत्तिसीत्यते । राध्यति तरुणता । राध्यत्योदनः स्वयमेव (17) । देवदत्ताय राध्यति । “यश्चाद्यमपराध्यति” (18) । राधा । रात्स्यति । अरात्सीत् । सकर्मकत्वे इद्वेदन्यत्र राधोति ।

व्यध ताडने । ७५ । विध्यति । विव्याध । विविधतुः । व्यधा । व्यत्स्यति । अय्यात्सीत् । अय्याहाम् । विव्यत्सति । वेविध्यति । व्याधः । विहा । सगायित् । व्यधः । उपव्याधः ।

पुप पुटी । ७६ । पुष्यति । पुषोप । पोटा । पोष्यति । अपुषत् । अपुषताम् । अपोषि । अपुषानाम् । व्यत्यपुषत । अपूपुषत् । पुपुषति । पीपुषते । स्वपोषम् । पुष्यः ।

शुप शोषणे । ७७ । श्यति । शगीप । शोटा । शीष्यति । अशपत् । शुष्कम् ।

तुप तुटौ । ७८ । तुष्यति । तुतोप । तुतुषतुः । तोटा । तोष्यति । अतुषत् । तुटः ।

(15) अर्धं सूत्रं यद्वा पत्यने । तत्र तत्र तौ वागकाणानुसरणं न भवति । अपुषति अथ दृश्यते । अत्रिजितमात्रानुसारेण तत्र । अनिजितमात्रानुसारेण तु सूत्रं यद्वा ।

(16) शेषजने वरसिद्धेराध्यामिषेरिति रपुष्यान्वये भवति ।

(17) अर्धं यद्वा तौ वागकाणानुसरणं । अथ हि विष्णोर्ध्वः ।

(18) न ह्येवमात्रेण च संसृज्यते अपराध्यति । विद्यासमिधारेण विद्यासमिधारेण अर्धं च इति । अथवा व्यति इति । विद्यासमिधारेण इति ।

दुप वैज्जत्वे । ७८ । दुप्यति । दुदोष । दोषा । अदुपत् । दोषयति
दूपयति । दोषी । दोषणं दूपणम् । दोषः ।

श्लिष आलिङ्गने । ८० । श्लिष्यति । श्लिष्येय । श्लेषा । श्लेष्यति । अश्लिष्यत्
कन्याम् । समाश्लिष्यन्तु काष्ठम् । व्यत्यञ्चिचत । विश्लेषः । (19)

शक्त विभाषितो मर्षणे । ८१ । शक्यति शक्यते । शशाक शैके । शक्ता ।
शक्यति शक्यते । अशकत् अशक्त । शक्ता । शक्तः । शक्तिः । मर्षणं चमा ।
तप्तोऽन्यत्र शक्नोतीति । विभाषितेष्वयं न पठ्यते । अशकदिति मर्षणे
पुपादिकार्यार्थम् । शक्यर्थस्य तु कर्त्तृभिर्प्रायेऽकर्त्तृभिर्प्रायेऽप्यशकदिति ।

जिष्विदा गात्रप्रचरणे । ८२ । स्त्रियति । सिष्वेद । स्वेत्ता । र
अस्त्रिदत् । स्त्रिन्नम् । स्त्रिन्नवान् । स्त्रिन्नमस्य । प्रस्त्रेदित ।
स्त्रेदत इति जिष्विदा स्नेहनमोचनयोरित्यस्य ऋपम् ।

क्रुध कौपे । ८३ । क्रुध्यति । चुक्रोध । क्रोहा ।
क्रोधनः । क्रुद्धा । क्रुद्धः । क्रोधः ।

क्रुध चुभुजायाम् । ८४ । क्रुध्यति । चुक्रोध । घोसा
अक्रुधत् । क्रुत् । क्रुधा । क्रुधितः ।

शुध शौचे । ८५ । शुध्यति । शुशोध । शोहा ।
विशुद्धः । विशुद्धिः ।

पिधु संराष्टी । ८६ । सिध्यति । अभिसिध्यति ।
अपिधत् । मेधित्वा सिधित्वा सिद्धा । सिद्धम् । सिध्यः ।
साध्यति । इति नहिप्रभृतयोऽनुदात्ताः अन्यतिवर्जम् ।

रध हिंसासंराद्धो । ८७ । रध्यति । ररन्ध । ररन्धतुः ।
नित्यत्वात् परत्वाच्च नुमि छने संयोगान्तत्वात् किञ्चं नाप्तेः ।

(19) कर्त्तृभि आलिङ्गने कृष । समाश्लिङ्गने तु श्लिषेय । एकत्रधने
अश्लिषि । अश्लिषाणाम् । अश्लिष्यन् । अश्ल्यत् अश्लिषि । अश्लिषाम् । अश्लिष्यत ।

(20) शक्ताणि परस्मैपदानाम् । अदित्यात् मत्स्यापि मुञ्चि कर्त्तृ
मर्षण इति । मत्स्य मर्षणार्थं दिवादिमर्षति । विभाषित इत्यभयप्रदीपटी ।
इत्योच्यते । अर्थं यत् प्रायसि न प्रकृत्य इति मृष्यचट्टिकेण कर्त्तृदि प्रयोगः ।

अरधत् । लभा । उपनम्यत इत्यादी नलोपो भवत्येव । निमित्तस्यानुपधा-
तात् । रधिता रधा । रत्स्यति रधिष्यति । अरन्धि । रस्यकः । रस्यतम् ।
रहः ।

अथ अदर्शने । ८८ । नश्यति । प्रणश्यति । ननाय । निगतुः । नंटा
नगिता । नद्मति नगिष्यति । अनयत् । नद्वा नंद्वा नगित्वा प्रणश्यत् ।
नम्वरः । जीयनाशं नश्यति । प्रनष्टः ।

अथ प्रीणने । ८९ । छप्यति । अतार्षीत् अत्राप्सीत् अतर्षीत् अटपत् ।
तपित्वा छप्ता । छतः । छसिः । आदिपाटात् छप्रीति छपितः । न्यासकृता तु
स्त्रादापठितत्वात् छप्रीतीति सुम्नादिपाठप्रापकात् साधितम् ।

अथ हर्षणमोचनयोः । ९० । हप्यति । अटपत् अतार्षीत् अत्राप्सीत्
अटर्षीत् । हसः । दर्पणः । दर्पकः ।

अथ जिघांसायाम् । ९१ । दृहति । द्रोहिता द्रोटा द्रोधा । धीष्यति
द्रोहिष्यति । अट्टहत् । द्रोहित्वा दृहित्वा दृध्वा दृद्धा । दृध्वं दृष्टम् । मित्त-
धुद् मित्तधुक् । द्रोही ।

अथ धेचिच्ये । ९२ । मुहति । मोधा मोढा मोहिता । मोहिष्यति
मोह्यति । अमुहत् । मुग्धः । मुक् मुद् । मोहकः ।

अथ उट्टगिरथे । ९३ । मुहति । मुग्धोह । मोधा मोटा मोहिता ।
अमुहत् । मुग्धोहति मुधुषति मुधुषति ।

अथ प्रीतो । ९४ । चिहति । “न च चिहति कल्पवित्” । मिणेह ।
चेहिता चेधा चेटा । अचिहत् । चिध्वं चीटम् । चिक् चिट् ।
चिष्णक् ।

इदिति रधादिपरिसमाप्ते । रधादयोऽटो गताः । तेषु रधादिभ्ये-
तीङ्शिकम्, (०।२।४५) । अन्तर्गं गमादयः । तेषां दीर्घत्वं धिनुप् च ।
दिवाद्यन्तगेष्व्य पुषादेरिमावन्तगेषो । ध्वविधायि (२) वा दृहादीना-
मिति ग्वनिर्देशो न क्रियते । धेविधायिभ्येरे । यन्नुगनिर्देशमिच्छते ।
ग्वनिर्देशे हि व्याप्तिकल्पते । तथाहि—

दुष वैकृत्ये । ७९ । दुष्यति । दुष्टोष । दोष्टा । अदुषत् । दापयात्
दूषयति । दोषी । दोषणं दूषणम् । दोषः ।

श्लिष आशिङ्गने । ८० । श्लिष्यति । श्लिष्येय । श्लेषा । श्लेष्यति । अश्लिषत्
कन्याम् । समाश्लिषज्जतु काष्ठम् । अत्यश्लिषत् । विश्लेषः । (19)

शक् विभाषितो मर्षणे । ८१ । शक्यति शक्यते । शशाक शक्ने । शक्ता ।
शक्यति शक्यते । अशकत् अशक्त । शक्ता । शक्तः । शक्तिः । मर्षणं क्षमा ।
ततोऽन्यत्र शक्नोतीति । विभाषितेष्वयं न पठ्यते । अशकदिति मर्षणे
पुषादिकार्यार्थम् । शक्त्यर्थस्य तु कर्त्तृभिप्रायेऽकर्त्तृभिप्रायेऽप्यशकदिति (20)

श्लिषिदा गात्रप्रचरणे । ८२ । श्लिष्यति । श्लिषेद । श्लेत्ता । श्लेत्स्यति ।
अश्लिदत् । श्लिषम् । श्लिषयान् । श्लिषमस्य । प्रश्लेदितः प्रश्लिषः । श्लेदः ।
श्लेदत इति श्लिषिदा श्लेहनमोचनयोरित्यस्य रूपम् ।

क्रुध कोपे । ८३ । क्रुध्यति । चुक्रोध । क्रोधा । क्रोत्स्यति । अक्रुधत् ।
क्रोधनः । क्रुद्धा । क्रुद्धः । क्रोधः ।

क्षुध क्षुभजायान् । ८४ । क्षुध्यति । क्षुद्योष । क्षोत्ता । क्षोत्स्यति ।
अक्षुधत् । क्षुत् । क्षुधा । क्षुधितः ।

शुध शौचे । ८५ । शुष्यति । शुशोष । शोधा । शोत्स्यति । अशुधत् ।
विशुद्धः । विशुद्धिः ।

पिधु संराष्टौ । ८६ । सिध्यति । असिध्यति । सिषेय । सिधा ।
असिधत् । सिधित्वा सिधित्वा सिद्धा । सिद्धम् । सिध्यः । सिद्धिः । अर्थं
साधयति । इति नहिप्रश्नयोऽनुदात्ताः अन्यतिवर्जम् ।

रध हिंसासंराष्टौः । ८७ । रध्यति । ररभ्य । ररन्धतुः । ररन्धिव । ररन्धिम ।
नित्यत्वात् परत्वाच्च नुमि छति संयोगान्तत्वात् किञ्च न्नास्तीति ननोपाभायः ।

(19) कर्मणि आशिङ्गने क्त् । अश्लिषिङ्गने तु लिङ्गेषु । एष्वप्यने तत्रत्ये पिप् । परत्वात् ।
अश्लिषि । अश्लिषात् । अश्लिषत् । अश्लिष्यते । अश्लिष्यते । अश्लिषाम् । अश्लिषत ।

(20) शक्नोति परस्मैपदिनात् । अशकत् तत्रापि कृत् कर्त्तृरि अशकदिति भवति । विभाषितो
मर्षण इति । मर्ष मर्षणं दिवादिभवंति । विभाषित इत्युपपत्तौ । तत्राभ्युपगच्छति विभाषित
इत्युपपत्तौ । अर्थं एतः साधयति न शक्यत इति शक्यत्वादिहेतुः कर्त्तृरि मर्षणः ।

अरधत् । लभा । उपसभ्यत इत्यादौ ननोपो भवत्येव । निमित्तस्थानुषघा-
तात् । रघिता रघा । रत्स्यति रक्षिष्यति । अरन्धि । रन्धकः । रन्धनम् ।
रहः ।

अग अदर्गने । ८८ । नग्यति । प्रणग्यति । ननागं । नेगतुः । नंटा
नगिता । नद्गति नगिष्यति । अनयत् । नद्वा नंद्वा नगित्वा प्रणग्य ।
नग्वरः । जीवनागं नग्यति । प्रनटः ।

अष प्रीणने । ८९ । अष्यति । अताशीत् अताषीत् अतपीत् अषपत् ।
तपित्वा अष्ठा । अतः । अमिः । स्वादिपाठात् अप्नोति अपितः । न्यासकृता तु
स्वादावपठितत्वात् अप्नोतीति शुभ्रादिपाठज्ञापकात् साधितम् ।

अप अर्पणमोचनयोः । ९० । अष्यति । अटपत् अदर्शीत् अट्राषीत्
अदपीत् । अतः । अर्पणः । अर्पकः ।

अड निष्ठासायाम् । ९१ । अड्यति । अ्रोहिता अ्रोडा अ्रोधा । अ्रोष्यति
अ्रोषिष्यति । अडुहत् । अ्रोहित्वा अ्रोहित्वा अडुधा अडुद्धा । अडुधं अडुद्धम् । मित्र-
धुद् मित्रधुक् । अ्रोधी ।

अड येचित्थे । ९२ । अड्यति । अोग्धा अोग्धा अोहिता । अोहिष्यति
अोष्यति । अमुहत् । अग्धः । अूटः । अूक् अूट् । अोहकः ।

अड उद्गिरये । ९३ । अड्यति । अणोड । अोग्धा अोडा अोहिता ।
अडुहत् । अणोडिष्यति अणुष्यति अणुष्यति ।

अड प्रीतो । ९४ । अड्यति । “न च अड्यति कल्पवित्” । अणोड ।
अोहिता अोग्धा अोडा । अडिहत् । अडिधं अोटम् । अडिक् अिट् ।
अडिक् ।

अडिति रधादिवरिसनासेः । रधादयोऽटो गताः । तेभ्यो रधादिभ्यये-
तीङ्क्विकल्पः (०।२।४५) । अनन्तरं गमादयः । तेषां दीर्घत्वं चित्तुन् च ।
दिवादाक्तमेष्य सुपादेरिमावस्तमेषो । अन्वविधावपि (२१) वा दृष्टादीना-
मिति गणनिर्देशो न क्षिप्रने । येषिवाप्यमित्येके । यत्तु गनिहरार्थमित्यपरे ।
गणनिर्देशे हि व्याहसिकव्यति । तथाहि—

“श्रुतिषा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद् गण्येन च ।

यच्चैकाज्ग्रहणं किञ्चित् पञ्चेतानि न यद्भुक्ति ॥१॥” इति । (22)

शमु उपशमे । ८५ । शाम्यति रोगः । शशाम । शमिता । अशमत् ।
शमी । शमित्वा शान्त्वा । शान्तः । शान्तिः । उपशमः । शमनः । प्रशान्
तरति । स्त्रादिपाठादव्ययम् प्रशान्ति ।

तमु काङ्क्षायाम् । ८६ । ताम्यति । अतमत् । प्रतान् । प्रतामी ।
प्रतामः । तमी । तमिता ।

दमु उपशमे । ८७ । दाम्यति । अदमत् । अरिं दाम्यतीति अरिन्दमः ।
“दमित्वाप्यरिसंघातान्” इति भट्टिः । दान्त्वा दमित्वा । दमितः दान्तः ।
दमी । सकर्मकोऽयमिति शाम्यतिना सह नोपदिश्यते । अस्यार्थनिर्देशे हि
एतन्नष्ट उपशम इति रूपम् ।

अमु तपसि खेदे च । ८८ । याम्यति । अयमत् । यमी । अमणः ।
कुमारअमणा । आयमः । विअमः । विआम इति चान्द्राः ।

अमु अनवस्थाने । ८९ । भ्राम्यति भ्रमति । अभ्रमत् । भ्रमी । भ्रमः ।
भ्रान्तिः । भ्रमरः । भ्रम्यति अभ्रमीदिति भ्रादिपाठात् ।

चमु सहने । ९० । चाम्यति । चमिता चन्ता । अचमत् । चमित्वा
चान्त्वा । चान्तिः । चमूष् सहन इति भौवादिकस्य । दीपं चमते । अचमिष्ट
अचंसत् । चमेति । (23)

कमु ग्लानौ । ९१ । काम्यति । चकाम । कमित्वा । अकमत् । कमी ।
कमः ।

मदी हर्षे । ९२ । मायति । ममाद् । मदित्वा । मदिष्यति । अमदत् ।
मत्तः । मदनः । मदित्वा । मदः । प्रमदः । प्रमादः । उन्मादी ।
उन्मदिष्युः । वृदिति ममादिपरिसमाप्तेः ।

अमु चिपणे । ९३ । अस्यति । निरस्यति निरस्यते । आस । आसतुः ।

(22) तेमेवा यद्भुक्ति लोकोन्नि लोकोर्हीति दीर्घदि, लोमोर्हीति लोमोर्ण्य लोमोर्दि, लोचोर्हीति
लोचोर्ण्य लोचोर्दि लोचोर्हीति लोचोर्ण्य, लोचोर्दि । यदि च द्रोण्यने । कोण्यते । कण्यते इति ।

(23) अर्धं दिवादावपिन् । “अरितः कावनेः जानिः चतुर्ः चमते चत्ता ।”

आसुः । असिता । आस्यत् । निरास्यत् निरास्यत । असित्वा अस्त्वा ।
अस्तम् । प्रासः । प्रासनी ।

यसु प्रयत्ने । १०४ । यस्यति यसति । संयस्यति संयसति । प्रयस्यति ।
यस्यतु यसतु । यस्यात् । यस्य । यस्यानि । अयसत् । यसित्वा यस्त्वा ।
यस्युतः । आयासयते । आयासी ।

जसु भोजने । १०५ । जस्यति । अजसत् ।

तसु प्रक्षेपे । १०६ । तस्यति । तस्यतु । तस्य । तस्यानि । अतसत् ।

दसु च । १०७ । दस्यति । अदसत् । दस्युतः दासितः । दस्युः ।

वसु स्तम्भे । १०८ । वस्यति । वसित्वा वस्त्वा । वस्यम् । उपितमिति
निवासार्थस्य । वसितमिति गणान्तरपाठात् ।

दुस्य विभागे । १०९ । व्युष्यति । अदुस्यत् । दाहार्थस्य न पुपादित्वम् ।
अव्योधीत् ।

मुस दाहे । ११० । मुष्यति । अमुस्यत् । भ्रूपते; भ्रुंप्तातेषु अद्भोषोदिति ।

विस प्रेरणे । १११ । विस्यति । अविसत् । विसम् ।

कुस ह्येपणे । ११२ । कुस्यति । अकुसत् । कुसितः । कुसितापी ।

वुस छद्मर्गे । ११३ । वुस्यति । अवुसत् । वुसम् ।

सुस खण्डने । ११४ । सुस्यति । असुसत् । सुसनम् । सुप इत्येके । (24)

मसी परिसाणे । ११५ । मस्यति । अमसत् । मस्यः । मासः ।
मस्यरम् ।

सुट विलोडने । ११६ । सुट्यति । असुटत् । लोटतीति भोवादिकस्य ।
लोट्यतीति धात्वन्तरे दर्शितम् । (25)

उच समवाये । ११७ । उच्यति । उचोच । उच्यतुः । उचोचत् । मा
भवानुचत् । उचोचिचत् । मा भवानुचिचत् । उचिचिपति । उचित्वा ।
उचितम् । उच्यः । (26)

(24) आनेषी इतरेषु मूढेभ्यश्च यथा । "शब्दसंग्रहः कानाम्" इति भरिप्रवीणवार्तेषु लोदाहृत ।

(25) लोट्यतीति कृष्णादिभ्यश्चानुदात्तम् ।

(26) उच्यते इति (उच्यते १।३।१४) इत्य उच्यत् गुणाभावात् । उ-ने गमांश्च ।

भृशु भृशु अधःपतने । ११८ । ११९ । भृश्यति । अभ्रगत् । अभ्रगत् ।
भर्षित्वा भ्रष्टा । भ्रष्टः । भ्रष्टम् । भ्रश्यति । अभ्रगत् । बाभ्रश्यते । भ्रंगः ।
भ्रंशित्वा भ्रष्टा । भ्रष्टम् । भ्रंगतेषु अभ्रंशित अभ्रगत् वनीभ्रश्यत इति
रूपम् ।

कृग्य तनूकरणे । १२० । कृश्यति । अकृगत् । कृशित्वा कर्षित्वा ।
कृगः । कृशिसा । कृशोयान् । कृशितः । कार्ष्यम् । कृशानुः ।
कृगासुरिताः ।

हृग्य वरणे । १२१ । हृश्यति । अहृगत् ।

हृदित्वा पिपासायाम् । १२२ । हृश्यति । अहृपत् । हृषित्वा तर्षित्वा ।
हृषितमस्य । हृष्यक् । तर्षः । हृष्या । हृद् ।

हृप तुष्टौ । १२३ । हृष्यति । अहृपत् । हृष्ट' लोम हृषितं लोम । हृपु
अलीक इत्यस्य तु हृषति अहृषीदिति ।

रुप रोपे । १२४ । रुष्यति । अरुपत् । रोष्टा रोषिता । रुषित्वा रोषित्वा
रुष्टा (२७) । रुषितः रुष्टः । रुद् ।

डिप चेपे । १२५ । डिप्यति । अडिपत् । डिडेप । डेपः । डिपतीडि
तुदादिपाठात् ।

कुप क्रोधे । १२६ । कुप्यति । अकुपत् । कुपितः । कोपः ।

गुप व्याकुलत्वे । १२७ । गुप्यति । अगुपत् । गोपिता ।

युप हृष लुप विमोहने । १२८-१३० । युप्यति अयुपत् । रुप्यति ।
अरुपत् । लुप्यति अलुपत् ।

लुभ गार्ध्धे । १३१ । लुभ्यति । लुलोभ । लोभिता लोभ्या । अलुभत् ।
लोभित्वा लुभित्वा लुम्भा । लुब्धः । लोभः ।

लुभ घञ्जने । १३२ । लुभ्यति । अलुभत् । लोभः । लोभने लुभ्रातीति
तु गणान्तरपाठात् । उपदिः पूर्वमस्य पाठेऽपि न दोषः । अलुभदिति
द्युतादिपाठेनैव सिद्धेः । न चाद्योमीदिति सिद्धनिवृत्त्यर्थम् । लुभ्रातेः सिद्धो-
ऽवश्यभावात् । भकारान्ताप्रकरणानुरोधेन चेहोपदिश्यते ।

णभ तुभ हिंसायाम् । १३२ । १३४ । नभ्यति । प्राणभत् । नभः ।
नभते नभ्रातीति गणान्तरपाठात् । टुभ्यति । अतुभत् ।

क्लिद्रु आर्द्राभावे । १३५ । क्लियति । चिक्लेद । क्लेदिता क्लेसा ।
अक्लिदत् । क्लिबम् । चिक्लिदम् । क्लेदित्वा क्लिदित्वा क्लित्वा ।

बिमिदा स्नेहने । १३६ । मेद्यति । अमिदत् । मित्रम् । मिदित्वा
मेदित्वा । मित्रमस्य मेदितमस्य । प्रमिबः प्रमेदितः । मित्रम् । मेदते
अमेदिष्ट इति भ्यादिपाठात् ।

बिच्छिदा स्नेहनमोचनयोः । १३७ । च्छियति । चिच्छेद । च्छेदिता ।
अच्छिदत् । च्छिष्यमस्य च्छेदितमस्य । प्रच्छिणः प्रच्छेदितः । च्छेदितुम् ।
च्छिदित्वा च्छेदित्वा ।

ऋधु ष्ठी । १३८ । ऋध्यति । आनर्द । आरुधत्तुः । अर्धिता । षार्दत् ।
अर्दिधिपति ईत्सति । अर्धित्वा ऋहा । ऋहम् । सृष्टिः । ऋधोतीति
सोवादिक्कस्य ।

गृधु अमिकाङ्गायाम् । १३९ । गृध्यति । जगर्ध । गर्धिता । अगृधत् ।
गर्धित्वा गृहा । गृहः । गृध्रः । गृधुः । गर्दनः । इति परस्मैभाषा उदासेत
इति । राध्यतिप्रभृतयः परस्मैपदिनः । शमादयस्तूदासाः ।

हृदिति दिवादेः पुषादेय परिसमाप्तेः । अन्ये तु पुषादिपरिसमाख्ये
हृत्करणम् । दिवादयस्त्वपरिसमाप्ता इति षीयते मृग्वतीत्यादि सिद्धमित्या-
चक्षते । (28)

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ

धातुप्रदीपे दिवादीना हृत्तिः ॥४॥

9852

अथ स्वादय उच्यन्ते ।

पुञ् अभिषवे । १ । अभिषवः सुरासन्धानं स्वपनं पीडनं स्नानं मन्थनं तेजसं वा । सुनोति सुनुते । सुन्वे सुनोमि । परत्वाद् गुणे कृते उतद्य-
प्रत्ययादित्यनुवृत्ती (६।४।१०६) लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोरितुकारलोपी
(६।४।१०७) न भवति । इह तु गुणाभावाद् भवतुप्रकारलोपः । सुन्वः
सुनुवः सुनुवहे सुन्वहेइत्यादि । अभिषुणोति । सुपाव सुषुवे । सीता ।
अभिसोष्यति । अभ्यषुणोत् । असावीत् असोष्ट । अभिसुसुषति । अभिसुस्रः
(१) । सुत्वा । सुत्वानौ । सोमसुत् । राजसूयम् ।

षिञ् वन्धने । २ । सिनोति सिनुते । सिषाय सिष्ये । सेषीयते । सिषीपति
सिषीपते । विषयः । सितम् । सिनो प्रापः स्वयमेव । सिता पाशेन शूकरी ।

शिञ् निशाने । ३ । शिनोति शिनुते । शिषाय शिष्ये । शिता ।
शितम् ।

डुमिञ् प्रक्षेपणे । । मिनोति मिनुते । ममी मिस्ये । मिस्यतुः मिस्याति ।
माता । मास्यति मास्यते । मिनुयात् मिन्वीत् । मीयात् मासीष्ट ।
अमासीत् अमास्र । मित्सति मित्सते । मेमीयते । प्रमाय । प्रमयः ।
मित्सितम् । प्रमाता ।

चिञ् चयने । ५ । चिनोति चिनुते । चिकाय चिचाय चिक्ये चिच्ये ।
चिकीपति चिचीपति । चिचीयते । चाययति चापयति । चिन्वन् चिन्वानः ।
कायः । निचयः । सञ्चयः । निकायः । निकाय्यम् । अग्निचित् । चिधम् ।
चित्रा । चित्रगुः ।

सृञ् आच्छादने । ६ । सृणोति सृणुते । सृणुतः सृण्वाने । निस्तर्ता ।
तिस्तीरपति । तासृर्यति । सृृतम् । सृृत्वा ।

कञ् हिंसायाम् । ७ । कणोति कणुते । चकार चक्रे । चिकीर्यति ।
चेक्रीयते । कारा वन्धनालयः ।

(१) अभिषुणोति सुनोति इत्यत्रात् शिप् । अभिसुसुषतीत्यत्र तु लौटिस्वीरित्यनेनेव (५।१।२१) वल्-
त्कारणि' श्वात् ।

धृञ् वरणे । ८ । धृणोति धृणुते । 'ववार वव्रे । वरिता वरीता । विवरि-
पति विवरीपति वुवृषति । वेवीयते । धृतम् । 'वृत्तिः । ह्यम् ।

धुञ् कम्पने । ९ । धुनोति धुनुते । अधुनोत् अधुनुत । धोता ।
अधोपीत् अधोष्ट । धृतम् । "विधुतविपिनराजिः" । न्यासकारणु स्वरति-
सूतीति सूत्रे (७।२।४४) दीर्घान्तमेतमुक्तवान् । तन्मते धूनोति धुनुते ।
अधावीत् अधोष्ट अधविष्ट । धूत्वा । धूतः । (२) इति विभाषिता एते ।

दुद् उपहासे । १० । दुनोति । दुदाव । दोता । दुत्वा । दुतः (३) ।
दवयुः । दवः दावः ।

द्वि गतौ द्वौ च । ११ । प्रद्विषोति । प्रद्विष्वः प्रद्विषुवः । प्रद्विष्यः
प्रद्विषुमः । प्रजिघाय । प्रद्विषयात् । प्राज्जीहयत् । जिघीषति । जेषीयते ।
हेतुः । ह्यैः ।

पृ प्रीतौ । १२ । पृणोति । पपार । पर्सा । अपार्सीत् ।
सृ प्रीतिपानमयोः । १३ । प्रीतिचलनयोरित्येके । सृणोति । पप्सार ।
सृ इत्येके । १४ । सृणोति । सकार ।

आप् व्य्याप्तौ । १५ । आप्नोति । आप । आप्ता । आपत् । व्याप्य ।
प्राप्य प्रापय्य । आप्यम् । आपः (४) ।

शक् शक्ती । १६ । शक्नोति । शगाक । शकतुः । शक्ता । अशकत् ।
शक्तः । शक्यम् । शकः ।

राध साध संसिद्धौ । १७।१८ । राधोति । रराध । आरराधतुः ।
आरराधुः । अपरिधतुः । अपरिधुः । राधा । रातुस्यति । अपात्सीत् ।
राध्यतीति ह्यौ दिवादिः । साधोति । साद्धा । सिधात्सति । सिधाधयिपति ।
साधुः । (५) इति परश्वेभाषाः । एते दुप्रसृतयः परस्मैपदिनः । अनुदासाः
खादयः वृञ्धूञ्चञ्जम् ।

(२) ऊर्ध्वे धूनीति धातुविभक्तमरसिन् । सेविङ्घोषे इति सासनीसाधवे सप्तमृतिपयोग ।

(३) दून् इति दीर्घं लुट् इत्युक्तमित्यस्य । सातुषभकत्वात् । अप् नु इत्यमिति । तथाहि प्रापः
"सृदुतया दुप्रसाधरसिङ्घे"ति ।

(४) आप्नोतिशब्देति (उप० ४।२।६) श्रीणादिक् क्विप् ।

(५) केचिदिदमपीपदीगभाङ् । तदसत् । पीपदीगभचर्वादीनाम् ।

अशू व्याप्ती । १९ । संघाते च । अश्रुते । व्याजये । अगिता अष्ट ।
आशिष्ट आष्ट । अष्टम् । अशाश्रते इति धातुपरायणे अस्मैव यद्बुदाहृतः ।
न्यासकारस्तु अथ भोजन द्रव्यस्य यद्बुविधौ अहणमिच्छति ।

टिघ आस्कन्दने । २० । स्त्रिघ्नते । तिष्टिधे । तिस्त्रेघिपते, तिस्त्रिघिपते ।
तिष्टेघयिपति । स्त्रेघित्वा स्त्रिघित्वा । आत्मनेभाषाबुदात्तो । एतौ आत्मने-
पदिनौ । अथ सेट्प्रकरणपरस्मैपदिनौ दर्शयन्ते ।

तिक तिग च । २१।२२ । चकारिणास्कन्दन इत्यपेचते । तिक्रोति ।
तितिक । तिक्रितम् । तिकः । तैकायनिः । तिग्नोति । तिग्मम् ।

पघ हिंसायाम् । २३ । सघ्नोति । ससाघ । सिघयिपति । सिपा-
घयिपति ।

जिष्टपा प्रागल्भ्ये । २४ । घृच्छोति । दधर्ष । धर्विता । घृष्टमस्य । धर्षि-
तं घृष्टः ।

दध्नु दध्ने । २५ । दध्नोति । ददध्नु । देभतुः । देभुः । ददध्नुतु र्ददध्नु-
रिति केचिदिच्छन्ति । दधिता । दिदध्निपति धीष्मति धिष्मति । दधित्वा
दध्नु । दध्वः ।

ऋध्नु ऋध्ने । २६ । ऋध्नोति । आनर्ह । आनृधतुः ।
वृप प्रीणने । २७ । वृध्नोति । ततर्ष । वृधितम् । ऋध्वति वृष्यतीति
देवादिपाठात् ।

(1) ऊन्दसि । (6) ऊन्दसीतीदमधिकृतमागणपरिसमाप्तेः ।

अश व्याप्ती । २८ । अश्रोति ।

दघ घातने । २९ । दध्नोति ।

चमु भक्षणे । ३० । चन्नोति ।

रि चि चिरि जिरि दाग इ हिंसायाम् । ३१-३६ । रिणोति । चिणोति ।
चिणोतीति भाषायामप्यस्य प्रयोजनं केचिदिच्छन्ति । पञ्चवाणः चिणोतीति(?)

(6) इदमव रूपवृत्तिकम् ।

(7) इतीर्णं प्रवृत्तमपि मां पञ्चवाण चिणोतीति मेषूते । न तद यत्र; गच्छतां चिणोतीति इमां
कदि व्यायतपावर्षाचोदिति च कालिदास ।

काञ्चिदासुः । चिरिशोति । जिरिशोति । दान्त्रोति । दृषोति । इति परस्मैभाषाः । एते तिकप्रभृन्नयः परस्मैपदिनः । हृदिति । स्वादीनां परिसमाप्तेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ धातुप्रदीपे

स्वादीनां हृत्तिः ॥ ५ ॥

अथ तुदादय उच्यन्ते ।

तुद व्ययने । १ । तुदति तुदते । तोत्ता । तुदन् तुदमानः । तुदती तुदन्ती । तोत्तम् । प्रतोदः । अदन्तुदः ।

तुद प्रेरणे । २ । तुदति । तुदते । प्रणुदते । तुत्तोद । तोत्ता । तुत्तं तुत्तम् । पुनः परस्मैपदिष्वयं पठिष्यते । कर्त्तमित्राये क्रियाकालेऽपि परस्मैपदार्थम् ।

दिग् अतिसर्जने । ३ । दिगति दिगते । दिग्गु दिग्गताम् । अदिगत् अदिगत । दिग्धात् दिगीष्ट । अदिचत् अदिचत । आदिगन् आदिगमानः । दिक् । देगः ।

भ्रञ्ज पक्षे । ४ । भ्रञ्जति भ्रञ्जते । वभर्ज वभ्रञ्ज वभ्रञ्जे वभर्जे । वभर्जतुः वभर्जति वभ्रञ्जतुः वभ्रञ्जति । वभ्रञ्जुः वभ्रञ्जिरे वभ्रञ्जुः वभर्जिरे । भ्रष्टा भर्ता । विभ्रञ्चति विभ्रञ्चति विभर्जिपति विभ्रञ्जिपति विभ्रञ्चते विभर्जिपते विभ्रञ्चते विभ्रञ्जिपते । वरोभ्रञ्चते । भ्रग्यं भ्रदृष्यन् । भ्रगः - भ्रद्गः । भ्रष्टम् ।

क्षिप्र प्रेरणे । ५ । क्षिप्रति क्षिप्रते । अभिञ्जिपति । क्षिप्रा । अक्षेप्सोत् अक्षिप्रा । परिक्षेपी । परिक्षेपकः । क्षेपः । क्षिप्यतीति दिवादिषु पाठात् ।

कृप विलेखने । ६ । कृपति कृपते । कृष्टा कर्ता । अकार्षीत् अकार्षीत् अकृषत् अकृषत अकृष्ट । कर्षतीति भीवादिकम् । इति उभयतोभाषाः भ्ररितेतः अतुटात्ताः ।

ऋषी गतो । ७ । पूर्वोत्तरधातुसाहचर्यानुसारेण (१) वृथग्यं परस्मैपदी निर्दिश्यते । ऋषति । ऋषतः । आनर्थं । आनृत्यतुः । अर्षिता । अर्षि-
प्रियति । ऋष्टः । ऋषिः । इति परस्मैभाषोऽयमुदात्तः ।

जुषी प्रीतिसेवनयोः । ८ । जुषते । जुषुषे । जोषिता । जोषुष्यते ।
जुषुषिषते जुषोषिषते । जुष्टः । जुष्यः । सजुः । सजुषो । सजुषः ।

ओषिजी मयचलनयोः । ९ । उषिजते । उषिजिता । उषुषिविजिषते ।
विजित्वा । विग्नः । विग्नवान् (२) । उषिजितुम् । करणे घञ् वेगः । वेगितः ।

ओलजी ओलसुजी प्रोङ्गे । १०।११ । लजते । लेजे । लग्नः । लग्नते ।
ललज्जे । लग्नः । लज्जा । लग्नोऽवासा इति पुषोदरादित्वाद् वर्णविकारेण
तद्वर्गपञ्चम्यादिः । लजिलज्जरी भ्रादिपाठालजते लज्जत इति मध्योदात्तत्वं
न स्यात् (३) । इति आत्मनेभाषा अनुदात्तेत उदात्ताः ।

ओत्रश्चू छेदने । १२ । व्रथति । व्रथथ । व्रथथतुः । व्रथिता व्रथा ।
वरीव्रथरते । विव्रथिषति विव्रथति । व्रथित्वा । व्रथ्क्वः । व्रथः ।
मूलपरिहृट् ।

व्यच व्याजीकरणे । १३ । विचति । विथाच । विविचतुः । विव्यचिय ।
विविचियेति केचिद् । व्यचिता । व्याचप्रति । विव्यचिप्रति । विव्यच्यते ।
विचितः । विचित्वा । व्याचकः । उरुव्यचाः ।

उच्छि उच्छे । १४ । उच्छति । उच्छाश्चकार । उच्छिच्छिषति । उच्छती
उच्छन्ती । उच्छा । भ्रादौ चास्य पाठः स्वरभेदात् (४) ।

(१) पूर्वोत्तरधातुसाहचर्यानुसारेणोपलक्ष्येणैव उच्यते पाठः ।

(२) प्रथेनाथसुपूर्णे । तथाच अकन्द विश्वा कररीव भूय इति कालिदास । उषेजिता उषिभिषयत
इति न चिञ्जान्तु ऋ ।

(३) लजते लज्जत इति यद्वा तुदादिचारा प्रत्यये प्रत्ययसरेण (१।१।१३) मध्योदात्तः । यदा तु भ्रादि
सदा चन्द्रादी सुप्रथितानि (१।१।४) प्रथीऽनुदात्तलाभाय मध्योदात्तः । अथ ए तास्यपदानेर्लुक्त्विदुपदिमा-
त्रासंभ्रातुकमनुदात्तमन्त्रिजोरि (१।१।१८) इत्येव चकार्यधातुकप्रत्ययस्यानुदात्तत्वेनानुदात्तोऽयम् ।

(४) ऋषीवादिषदेकयो धान्यादिपरिषद् उच्छ । उच्छ कथञ्च वादाने कश्चिमाधर्जन मिलनिति
यादौ । मीदा दिकसीच्छन्तीत्यस्य प्रत्ययसरेण मध्योदात्तत्वम् । धातुसरेण भौवादिकस्य तादुदात्तत्वम् । एव
मुच्छतीत्यस्यापि ।

उक्षी विवामे । १५ । उच्छति । व्युष्टिः । “व्युष्टं कथ्ये विपागिते” ।
अयमपि भ्वादी पठितः । स्वरभेदाय ।

ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभाविषु । १६ । ऋच्छति । आनच्छ ।
आनच्छतुः । ऋच्छिता । मश्च्छिद्यते । ऋच्छिष्यति ।

मिच्छ उक्लेगे । १७ । मिच्छति । “मिमिच्छ रोगिणं तदा” ।
मिमिच्छिष्यति । (५)

जर्च चर्च भर्च परिभाषणमन्तर्जनयोः । १८।२० । जर्चति । चर्चति ।
चर्चितम् । विचर्चिका । भर्चति । जभर्च । जर्च भर्च इत्येके । जर्चति ।
जर्चरः । भर्चति । भर्चरः ।

त्वच संवरणे । २१ । त्वचति । त्वचः । त्वक् ।

ऋच श्रुती । २२ । ऋचति । आनर्च । आनृचतुः । अर्चिता । अर्चम् ।
ऋक् । अर्चरचः अर्चर्चम् । अर्चा ।

उञ्ज आर्जवे । २३ । उञ्जति । उञ्जाञ्जकार । उञ्जिजिष्यति । अनुञ्जः ।
समुदगः । न्युजः ।

उञ्ज उत्सर्गे । २४ । उञ्जति । औञ्जीत् । उञ्जिष्यति । उञ्जरः ।
दोषधोऽयम् ।

लुभ विमोचने । २५ । लुभति । लुभोभ । लोभिता लोभ्या । लुभित्वा
लोभित्वा । विलुभितः । (६) लुभ्यतीति तु लुभ गार्थे इत्यस्य ।

रिफ कत्थनयुद्धिंसादानेषु । २६ । रिफति । रिरेफ । नोपधात्
तफान्तादेति (१।२।२३) नोपधप्रहणसामर्थ्यादित्यमकित्वमिच्छन्ति । रिफित्वा ।
रिफः ।

रफ रनूफ रसौ । २७।२८ । रफति । रफिता । रफित्वा । रफ्यति ।
तरफम् । रफ्यता । रफित्वा रफ्यित्वा ।

तुप तुम्प तुफ तुम्फ हिंसायाम् । २९।३२ । तुपति । तुम्पति । तुफति ।
तुम्फति । तुपतुम्पग्रहणं भ्वादी स्वरार्थम् ।

(५) उक्लेगः दीप्तः ।

(६) लुभो विमोचन इति (५।१।३३) कानिदधोर्निष्पत्तिम् ।

दृफ दृम्फ उत्क्षेपे । ३६।३४ । दृफति । दृम्फति । वामनस्तु दृषिदृषी
पान्ताविच्छति । यदुक्तं तुदादौ यो दृषिदृषी तावुदात्तावेवेति ।

ऋफ ऋन्फ हिंसायाम् । ३५।३६ । ऋफति । आनर्फे । आऋफतुः ।
ऋम्फति । ऋम्फाञ्चकार । ऋम्मिफिपति । ऋम्फिवा अर्फिवा ।

गुफ गुन्फ पन्थे । ७७।३८ । गुफति । गुम्फति । गुम्फः ।

उभ उन्भ पूरणे । ३८।४० । उभति । उवोभ । ऊभतुः । उभौ ।
उभयम् । उभति । उन्भाञ्चकार । उभिता । उभिवा । उभः । कुम्भः ।
कुम्भी । अयस्कुम्भः ।

शुभ शुन्भ गोभार्थे । ४१।४२ । शुभति । शुवोभ । शुशुभतुः ।
अशोभीत् । शौभी । शोभत इति भौषादिकस्य । शुभति । शुशुभ ।

दृदित्यतो शुम्विधौ दृम्फादयः समाप्ता इत्यर्थः ।

दृभी पन्थे । ४३ । दृभति । ददर्भ । ददृभतुः । दर्भिता । दर्भः । दृष्यः ।

चृती हिंसायन्त्ययोः । ४४ । चृतति । चर्त्त । चर्त्तिता । चर्त्तिष्यति
चर्त्स्यति । अचर्त्सीत् । चिचर्त्सिषति चिचृत्सति । चरोचृत्यते । चृत्तम् ।
चर्त्तम् । यस्य विभाषेत्यनिट्त्वे (७।२।१५) सिद्धेऽस्येदित्त्वेन तस्यानित्यत्व-
ज्ञापनादुभावित इति सिद्धम् । (7)

विध विधाने । ४५ । विभति । विवेध । विविधतुः । विधिता । विधिवा
विधित्वा । विधः । विधिः । (8)

जुड़ गतौ । ४६ । जुड़ति । जुजोड़ ।

मृड़ सुखने । ४७ । मृड़ति । ममर्ड । ममृड़तुः । मर्डिता । मृड़ितः ।
मृड़ित्वा । मृड़ः । मृड़ानी । मृड़्नातीति क्रैयादिकस्य रूपम् ।

पृड़ च । ४८ । पृड़ति । पपर्ड ।

पृण प्रीणने । ४९ । पृणति । लोकात्मृणः ।

(7) ईदित्त वद्लुक्त्वाविधायानिदित्त्वार्थम् । निट् परं चृत चरीचृतवानित्यर्थे ।

(8) भाष्येत्त्यथा । तदाहि समर्धन्वे (२।१।१) भाष्यम्—“विधिविति कोठं शब्द १ त्रिभूतं
धातुः परंसाधन इकार’ इति । अरे मित् । उन्वययानस्य हित्त्वान् “अन्विधादिनिव’मिति (६।१।८७)
आमुदात्तत्वम् । किवन्त्ययानस्य तु प्रत्ययस्वरानोदात्तत्वम् ।

मृण हिंसायाम् । ५० । मृणति । मृणितम् । मृणानम् ।

तृण कौटिल्ये । ५१ । तृणति । तृतोण । -

पुण कर्मणि शभे । ५२ । पुणति । निपुणः । पुख्यम् ।

सुण प्रतिघ्नानि । ५३ । सुणति । सुणितम् ।

कुण शब्दोपकरणयोः । ५४ । कुणति । चुकोण । कोणः । कोणित्वा
कुणित्वा । कोणिका ।

शुन गतौ । ५५ । शुनति । शुनकः ।

दृण हिंसागतिकौटिल्येषु । ५६ । दृणति । दुद्रोण । द्रोणः । द्रोणी ।
दृणः । दृणी । कुद्रोणी । द्विद्रोणम् ।

घृण घूर्ण भ्रमणे । ५७ । ५८ । घृणति । जुघीण । घृणती घृणन्ती ।
घूर्णति । जुघूर्ण । घूर्णती घूर्णन्ती । घोणते घूर्णत इति भौवादिकयो रूपम् ।

पुर ऐख्यदीप्तयोः । ५९ । पुरति । सुपोर । सोरिता । सुव्यात् ।
असोरीत् । पुरः । सुरा ।

कुर शब्दे । ६० । कुरति । कूर्यते । चुकोर । कूर्यात् (९) । अकोरीत् ।
खुर च्छेदने । खण्डने च । ६१ । खुरति । चुखोर । खोरिता ।
न्यखोरीत् । खुरः ।

मुर संवेष्टने । ६२ । मुरति । मुरः । मुरारिः ।

चुर विलेखने । ६३ । चुरति । चुचोर । चुर ।

धुर भीमार्थशब्दयोः । ६४ । धुरति । जुधोर । धोरः । सुधुरः । (१०)

पुर अयगमने । ६५ । पुरति । पुरम् । पुरीः ।

वृहू लक्ष्मि । ६६ । वृहति । वर्हिता वर्टा । वर्हिष्यति वर्ह्यति । अवर्हिषि
अवहत् । वरीवृहति । विवर्हिषति विवृहति । वर्हितुम् वर्हम् । वृहः ।
वर्हित्वा वृह ।

वृह स्तृह वृह हिंसायाः । ६७ ६८ । वृहति । तर्हिता तर्टा । अतर्हि

(९) इति धिति (८२००) द्वैवं । न भङ्गद्वारामिति (८२१०८) तु न प्रकृतम् । अथ करोतिरप
वपयात् ।

(१०) कृपादीनां कृ षे भवत इति (६११।१२ वा) इति । एतौदरादित्वाच्च न चत्तदिनेषु (७३६०) ।

अलृचत् । तरीलृचते । तर्हिन्त्वा लृट् । लृटः । स्तृइति । तस्तृह । स्तृहता
स्तृटा । स्तृहियति स्तृह्यति । अस्तृहीत् अस्तृचत् । तिस्तृहियति तिस्तृचति ।
तिस्तृहियति । तरीलृचते । तर्हिन्त्वा स्तृट् । स्तृट् । लृहति । तलृह ।
तर्हिन्ता लृण्य । लृहियति लृह्यति । लृह्यात् । अलृहीत् अलृचीत् ।
अलृहिष्टाम् अलृष्टाम् । तिलृहियति तिलृचति । (11) तरीलृचते ।
लृह्यत्वा लृण्य । लृट् । लृहणम् ।

इषु इच्छायाम् । ७० । उकार स्त्रिषुगमीति (७३।७७) विशेषणार्थः ।
(12) इच्छति । इषेप । इषतुः । इषुः । एष्टा एषिता । इच्छेत् (13) ।
इष्टम् । इष्टिः । एषण् । एषणी । “नाराची मेपणीमाहुः ।” एषित्वा इष्टा ।
मिष सदायाम् । ७१ । मिषति । मिषेप । मेषिता । निमेषः ।
मेप । मिषः ।

किल श्वेत्यङ्गीलनयोः । ७२ । किलति । चिकिल । केलिता । केलिः ।
तिल श्वेचने । ७३ । तिलति । तितेल । तिलः ।
चिल वसने । ७४ । चिलति । चिलम् । चेलम् । ब्राह्मणचेली ।
चल विकसने । ७५ । चलति । चलती चलन्ती । ज्वलादिकस्य तु चल
यास्य चलन्तीति ।

इल स्वप्नोपणयोः । ७६ । इलति । इयेल । ईलतुः । एलिता । इला ।
विल भेदने । ७७ । विलति । विलम् ।
विल गहने । ७८ । विलति । प्रणिलति । निनिल ।
हिल हावकरणे । ७९ । हिलति । हिलः ।
शिल पिल उच्छे । ८० । ८१ । शिलति । शिशेल । शिलम् । सिलति ।
सिपेल । सिपेलियति ।

विल संवरणे । ८२ । विलति । विलम् । आविलम् ।
मिल श्लेषणे । ८३ । इति परस्मैपदिविद् केचित् पठन्ति । तेषा

(11) लृचन्तीति (११।१०) सति इत्प्राद्वस्य जातिवाचिन्त्वात् किल्ले बलोप ।

(12) साङ्गानुशङ्के तु लीपसहस्रमन्वयिष इति (७२।४८) विशेषणार्थे इति पाठः ।

(13) इच्छादंभ्यो विभाषा वर्धनात् इति (१।१।१८०) वर्धनात् लिङ् । लृट् च

कर्त्तृभिर्भावे क्रियाफलेऽपि परस्मैपदं फलम् । मिनति । मिमेन । मिल्तिता ।
मिलितम् । मिनः । (14)

लिख अक्षरविन्यासे । ८४ । लिखति । निलिख । लेखिता । अलेखीत् ।
लिखित्वा लेखित्वा । (15) छलेखः । लेखनं । लेखनी । प्रायेण लेखकः ।
लिखनं लिखिष्यति लिखितव्यमिति तु संज्ञापूर्वकविधिरनित्य इति (प, ८४) ।
गुणाभावं मन्यन्ते ।

कुट कौटिल्ये । ८५ । कुटति । चुकोट । कुटिता । अकुटीत् । चुकुटि-
पति । कोट्यम् । कुटित्वा ।

पुट संश्लेषे । ८६ । पुटति । पुपोट । पुटिता । पुटित्वा । पुटम् ।
कुच सहोपे । ८७ । कुचति । कुचिता । कुचोचः ।
गुज गच्छे । ८८ । गुजति । गुजिता । अगुजीत् । गोजयति । गुजः ।
गोजः ।

गुह रक्षायाम् । ८९ । गुहति । गुहिता । गुहः । गुहितः ।
डिप छेपे । ९० । डिपति । डिपिता । डेष्यम् । डिप्यतीति दिवादि
पाठात् ।

कुर च्छेदने । ९१ । कुरति । कुर्यात् । कुरथम् । कुरितम् । कुरिका ।
स्फुट विकसने । ९२ । स्फुटति । पुस्फोट । स्फुटिता । अस्फुटीत् ।
भादिषु पाठात् स्फोटति । अस्फुटत् अस्फोटीत् । स्फोटत इति ।

(14) कर्त्तृ "न दृष्टेः शैथिल्ये मिलनमिति चेती देहति न" इत्यमरमते ततोर्ध्वस्थानः परिमिलन
समास इतिमिति स्वावस्थां आत्मनिर्गमिलनेन परस्मिन् कालदति मध्यसुबोधमिति शीतशोदिन्ते ?
गति दन्तुप्रकाशरेण मिल टोपये लिख अक्षरविन्यास इति कुट्टे) । अपाङ्गुपाङ्कनिष्ठासिद्ध इति
(१।१।१७२) निर्देशात् । अन्ते तु मिलनशब्दस्थाने भावे आत् निलितशब्द पठन्ति यथा केचिद् विद्यामन्त्र
स्थाने दिवालिशब्द पठन्ति ।

(15) अपेक्ष केषाञ्चित् समाधानम् । दाङ् कुटादिभ्य इव (१।२।१) कुट्स्वादि कुट् अदिदेश
निष्क्रेपेपठ्याः बहुव्रीहितानुपुसुबोधोर्वीर्याशययत्वात् "लिखितुं विष्णुशोऽपि मतिशानि" इति "स्वप्नेन
लिखितम्" इति सिद्ध भवतीति । अन्ते लेखित्वा लिखित्वा लिखिष्यति लिखित्वादि उचिकार
(१।१।२।१।७।१७) प्रयोगदर्शनादालेखन इति (१।१।१७२) निर्देशात् दन्तुप्रकाशयत्पच दृष्ट एवेति मन्त्रमाणा
समापूर्वको विधिरनित्य इति (प, ८४) परिभाषया केवल लिखितं लिखिष्यत इत्यभिप्रायवोधाय कथञ्चिद्
समर्पणे । मिलिनिष्ठासु कुटादिषु शान्तमात्र एवेति शब्दार्थवन्ति च ।

सुट आक्षेपप्रमर्दनयो । ८३ । सुटति । सुटिता । मोटक । गयान्तरि
मोटति । मोटयति ।

तुट च्छेदने । ८४ । तुटति । तुट्यति । तुचोट । तुटिता ।

तुट कलहकर्मणि । ८५ । तुटति । तुटिता । तुट ।

चुट कुट च्छेदने । ८६।८७ । चुटति । चुटिता । कुटति । कुटिता ।

जुड बन्धने । ८८ । जुडति । जुडिता । जोडितेति गत्वर्थस्य ।

कड मदे । ८९ । कडति । कडहर (16) । कड । कडे. कुटादि-
कार्यभावादन्वतापि पाठे न दोष । एव कुटादिपाठबन्नादकडोदित्यत्रापि
अतो हलादेशघोरि (७।२।७) त्वनिग्लक्षणाया ह्रस्वरूप्यभाव इति केचित् ।
अपरे तु टवर्गान्तासुरोधेनेह निर्दिश्यत इति ब्रुवते । भादिव्यस्य पाठस्य
स्वरमेदार्थ (17) ।

सुठ मङ्गेषु । १०० । सुठति । सुठिता । असुठीत् ।

सुड इत्येके । १०१ । सुडति । सुडिता ।

हुड मङ्गणे । १०२ । हुडति । हुडिता (18) ।

कुड वास्ये । १०३ । कुडति । कुडिता । कोडम् । कोड ।

पुड उत्सर्गे । १०४ । पुडति । पुडिता ।

घुट प्रतिघाते । १०५ । घुटति । घुटिता । घोटक ।

तुड तोडने । १०६ । तुडति । तुडिता ।

थुड हुड सवरणे । १०७।१०८ । थुडति । थुडिता । थुडति । थुडिता ।

खुड कुड इत्येके । १०९।११० । खुडति । खुडिता । “खीड खञ्जे
त्रिषु धृत ।” कुडति । कुडिता ।

हुड संघाते । १११ । हुडति । हुडिता ।

(16) मतान्तरि कडहरशब्दोऽयम् स्यात् चरन्त --- कड मर्द । कडतोति कड । कड करोती
मय एव निपातभाव् खञ् । कडहरी लघुशुभ्रादि कारकृत्तय इति । कडहरी ह्रस्व लोच इत्यन्तर ।
कडहरदक्षिणात् पति (५।१।६) उपसर्गे कडङ्गे इति कडहरीयो ष्य । नौतारपे क्वादिक्कडहरीधरिति
रघुकाल्ये ।

(17) चञ्जतिपत् । उडि उञ्ज इत्यत्र टीका दृश्यते ।

(18) भाष्यमसंज्ञितम् मय न दत्त ।

बुद्ध् बुद्ध् इत्येके । ११२।११३ । बुडति । बुडिता । भुडति । भुडिता ।
स्फुर स्फुरणे सञ्चलने दीप्तौ च । ११४ । स्फुरति । स्फुरिता । निष्फुरति
निस्फुरति । स्फोरयति स्फारयति । अगुस्फुरत् अगुस्फुरत् । पुस्फोरयिषति ।
पुस्फारयिषति ।

स्फर इत्येके । ११५ । अदुपधः । स्फरति । पस्फार ।

स्फुड् बुड् संवरणे । ११६।११७ । स्फुडति । स्फुडिता । बुडति । (19) ।

क्रुड् निमज्जने । ११८ । क्रुडति । क्रोडः । क्रोडा ।

भृड् इत्यप्येके । ११९ । भृडति । वभर्ड । भृडिता ।

धुड् इत्यपरे । १२० । धुडति ।

स्फुञ्च सञ्चलने । १२१ । स्फुञ्चति । पुस्फोञ्च । स्फुञ्चिता । निष्फुञ्चति
निःस्फुञ्चति । इति परस्मैभाषा उदात्ताः ।

गुरी च्यने । १२२ । गुरते । जुगुरे । गुरिता । उद्गूर्णः । उद्गूर्णवान् ।
इति आत्मनेभाषः । अयमगुदात्तेत् ।

गू स्तवने । १२३ । गुवति । प्रगुविता । न्यगुवोत् । नूत्वा । नूतः ।

धू विधूनने । १२४ । धुवति । धुविता । धुवित्रम् । केचिदत्र गुण-
-मिच्छन्ति । धुवित्रम् । धूतम् ।

गु पुरीषोक्तर्गे । १२५ । गुवति । जुगाव । जुगुवतुः । गुता । गुप्यति ।
अगुपीत् । अगुताम् । अगुतम् । गूनः । गूणवान् ।

धु गतिस्वैर्ययोः । १२६ । धुवति । धुविता । अधुवोत् । धुवः ।
इति कुटादिव्यञ्जन्ता-एते परस्मैपदिनः ।

कुड् शब्दे । १२७ । कुवते । कुता । अकुत । चोक्तयने । कूडिति
दीर्घान्तोऽयमित्येके इच्छन्ति । कुवते । कुविता । आकूतम् । विकूतमिति ।

हदिति । कुटादि परिसमाप्तेः ।

पृड् व्यापामे । १२८ । व्यापियते । व्यापमे । व्यापतां । व्यापरिष्यते ।
व्यापुपूर्पते । व्यापारयति । व्यापीपरत् । व्यापृत्व । व्यापृतः । व्यापारः ।
संपारः ।

(19) "नेवे रेवेने न पश्यने ।" इति मात्पथ । अकृतमप्यङितरथकडपडेषु पु नै कर्त्त ।

मृड् प्राणव्याने । १२८ । म्रियते । ममार । मर्त्ता । मरिष्यति ।
 म्रियत । मृषीष्ट । अमृत । सुमूर्पति । मरोन्नीयते । मारयति । अमीम-
 रत् । मृत्वा । मृतः । मृत्युः । मरः । अमरः । इति आत्मनेभाषी ।
 अजन्तादिमावात्मनेपदिनी ।

रि यि गतौ । १३० । १३१ । रियति । रिराय । रिर्यंतुः । रिता ।
 रीयात् । अरैषीत् । रिरिपति । रीर्यते । पियति । पिपाय । पीता ।

धि विधारणे । १३२ । धियति । द्विधाय । द्विध्यतुः । धेता ।

चि निवासगत्योः । १३३ । चियति । चिचाय । चयः । प्रच्यीय । च्यीणं
 चितम् । चयी ।

पू प्रेरणे । १३४ । सुवति । अभिपुवति । सविता । सूर्यः । सूतः ।

कृ विक्षेपे । १३५ । किरति । अवकिरते इत्सी स्रयमेव (२०) ।
 अपस्किरते ह्यमः । चकार । चकरतुः । चकरुः । करिता करीता ।
 अकारोत् । चिकरिपति (२१) । चेकीर्यते । विकिरः विष्किरः । उत्कारो
 धान्यानाम् । उत्करो रजसाम् । कीर्यः । कीर्यिः ।

गृ निगरणे । १३६ । गिरति गिलति । अवगिरते । संगिरते । विजि-
 गरिपति । निजेगिल्यते । उद्गीर्णम् । उद्गारः । तिभिद्गिलः । गरः ।
 गलः । इति परस्मैभाषाः । परस्मैपदिन इत्वर्यः । पूप्रभृतय उदात्ताः ।

हृद् आदरे । १३७ । आद्वियते । आदर्त्ता । आदिदरिपते । देह्रीयते ।
 आहृत्यः । आदरी । आदृतः ।

• धृड् अवस्थाने । १३८ । धियते (२२) । दध्ने । धर्त्ता । दिधरिपते ।
 धर्मः । आधारः । इति आत्मनेभाषी । किरादिकाव्याप्तुरोधेन धृड्मृडोर-
 नन्तरं नोपदिष्टौ एतौ ।

(२०) मूलकर्मकिरादिप्राधान्यात्परदादिति (२।१।८० वा) कर्मकर्त्तरि यच्चित्तोर्निर्देशः । अत्र
 कोष्टे अत्राकिरिष्ट अत्राकरीष्ट वा इत्सी स्रयमेव । अदेष्ट प्राणादिनावकिरति च आठणोति कोत्यर्थे ।

(२१) किरय पचभ्य इति (०।२।०५) सति द्विकर्मिद् । अत्र वृत्ते वेति (०।२।१८) अत्रवेने वामनहरदत्त
 गते । भागवतविकारवर्णन दोषविकल्पसाह । सायनाप्रसक्तं चिकरीवतीति श्रीचंदाहरचमपि उक्तम् ।
 उपसर्गैः तु केवलमस्तीदादरचमेव ।

(२२) 'धियते जेदलवीदमनोऽपि वे इति रघुकान्ये । 'धियते कुसुमप्रसाधनम्' इति कुमारि ।

प्रच्छ जीष्वायाम् । १३८ । पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छत् । पप्रच्छुः । पप्रच्छुः ।
प्रटा । प्रच्यति । अप्राचीत् । अप्राटात् । पिपृच्छिषति । पपीपृच्छते ।
पृष्ठा । पृष्टः । प्रयः । पृच्छा । गृध्माट् । गृध्मागौ । गृध्मागः । इति पच
येने किरादयः । हृदिति किरादिपरिसमाप्तेः । (23)

रुज विसर्गे । १४० । रुजति । रसर्ज । सरुजत् । रुजटा । रुज्यति ।
अस्त्राचीत् । सिरुचति । सरुच्यते । रुच्यते अहया मार्ता धार्मिकः (24) ।
असर्जि मार्ता अहया धार्मिकः । सर्गः । रुटिः । रुक् । रुशो । रुथी ।
टुमरुजो शुद्धी । १४१ । मज्जति । ममज्ज । मह्जा । मह्ज्यति ।
अमाहीत् । अमाह्जात् । मिमज्जति । मामज्जते । मज्जः । मज्जनम् ।
साधुमक् । मज्ज्युः । मह्जा मधा । मज्जुः । मह्जुरः ।

रुजो मज्जे । १४२ । रुजति । रीजा । रुग्णः । रुक् । रुजा । रोगः ।
रुजा । कूलसुद्रुजः ।
मुजो कौटिल्ये । १४३ । मुजति । भोजा । मुभुजति । भोभुज्यते ।
मुजा । मुजः ।

हुप सर्गे । १४४ । हुपति । हुच्छोप । ह्योता । ह्योसति । अह्योप्तीत् ।
हुच्छुप्सति । चोच्छुप्यते । हुप्सा । हुसः ।

रुग रिग हिंसायाम् । १४५ । १४६ । रुगति । रीटा । रिगति । १४७ ।
रिग गतो । १४७ । रिगति । रिग्रेग । प्ररिटा । अरिगत् । रिगः ।
मृग संसर्गे । १४८ । मृगति । यग्रगं । अटा अर्ता । अर्यति
अर्यति । अस्त्राचीत् अस्त्रार्जिन् अमृलत् । अस्त्राटात् अस्त्रार्ताम् अमृलताम् ।
पिस्सति । परीमृग्रते । मृडा । मृष्टः । मृगः । मय्यमृक् । अहयमृगः ।
इति परस्रोभाया अनुदासाः । एते प्रच्छदभृगयः ।

विक्र गतो । १४८ । विच्छायति । विच्छेसुदादियाठसामर्थ्यादाय-
प्रत्ययान्तादपि णी (25) भवति यथा जुगुप्सत् इत्यत्रात्कनेपदम् । एकदेश-
पाठात् । अन्वे तु अत्र पाठसामर्थ्येन सार्वधातुकेऽप्यायप्रत्ययस्य विकल्प-
विधानमाचक्षते । तथाच च्छोः शृङ्गुनामिके चेल्यत्र (६।४।१८) गां
विच्छतीति गोविद्धिति न्यासे दृश्यते । एवञ्च विच्छति विच्छायति । विधिच्छ
विच्छायाञ्चकार । विच्छिता विच्छायिता । विच्छायन्ती विच्छायती ।
विच्छयति । विच्छाययति । अविच्छत् अविच्छायत् । विच्छित्वा
विच्छायित्वा । विच्छितः विच्छायितः । विघ्नः । इति परस्मैभाष्य उदात्तः ।

विश प्रविशने । १५० । विशति । निविशते । वेष्टा । अविचत् । विष्टम् ।
विशः । विगनम् ।

सृग् धामर्शने । १५१ । सृगति । स्रष्टा मर्ष्टा । स्रक्षति मर्क्षति ।
अस्राचीत् अमार्चीत् असृचत् । अस्त्राष्टाम् अमार्ष्टाम् असृचताम् ।

नुद प्रेरणे । १५२ । नुदति । नुनोद । नीत्ता ।

पद्ल विगरणे । १५३ । सीदति । ससाद । सप्ता । असदत् ।
सिपत्सति । सीदती सीदन्ती । सादः सद् इति ज्वनादिपाठात् । (26)

यदृष्ट धातने । १५४ । शीयते । शयाद । शप्ता । शत्स्यति । शिगत्-
सति । श्वादिष्यं पठितः । स्वार्थं पुनरत्र पठ्यते (27) । इति परस्मैभाष्या
अनुदात्ताः । एते विशिप्रभृतयः । इलक्ता अध्येतेऽनिट्प्रकरणे पुनः
परस्मैपदिन उक्ताः ।

मिल सङ्गमे । १५५ । मिलति मिलते । न्यमेनीत् न्यमेलिष्ट (28) ।
पथमुदात्तः ।

(25) तुदादिभ्य ऋ इदमेत (१।१।००) उभयव उच्यतेः ।

(26) च्छ पाठे प्रयोगेण सीदन्तो सीदन्ति तुम्बिकम् । भूदो पाठे ज्वनादिपाठात् सादः सद् इति वा अण्यपठेः । अस्मेष्टाष्टेः । भूदो सीदन्तेत्यस्य सम्प्रसारणुदात्तत्वाद् धातो (६।३।१९) दिवापुदात्तम् । तुदादी तु प्रत्ययस्यैव मध्येऽप्युदात्तम् ।

(27) ऋदि जित इति (१।३।६) तुम्बिकम्पठेः । अस्मेष्टाष्टेः । अस्मेष्टाष्टेः प्रयोगेणम् । तदप्युदात्तम् तुदादी च्छ मध्येऽप्युदात्तम् ।

(28) पुन पाठे अनेमिगत मर्ष्टेः ।

पिग अवयवे । १६३ । पिंगति । पिपेय । पेयिता । पिपितम् । पिशी ।
इति परस्मैभाषाः । एते कृतिप्रभृतयः परस्मैपदिनः । उदात्ताय खिदिवर्जम् ।
इदिति । मुचादेस्तुदादेश परिसमाप्तेः । मुचादयस्तुदादयश्च वृत्ताः
समाप्ता इत्यर्थः ।

इति महामहोपाध्याय (३२) श्रीमेलेयरचितकृतौ

धातुप्रदीपे तुदादीनां वृत्तिः ॥ ६ ॥

अथ रुधादय उच्यन्ते ।

रुधिर् आवरणे । १ । रुणञि । नित्यत्वाद् विकरणेन शुष्णे बाध्यते ।
रुन्धे । रुरोध रुरुधे । रोषा । रोष्यति रोष्यते । अरुधत् अरौक्षीत् अरुह ।
समरुह विक्रमः स्वयमेव ।

भिदिर् विदारणे । २ । भिनक्ति भिन्ते । अभिदत् अभेत्क्षीत् अभिप्त ।
भिदा । भेदः । भिन्तिः ।

श्चिदिर् द्वैधीकरणे । ३ । चिनक्ति चिन्ते । चिच्छेद चिच्छिदे । अच्छिदत्
अच्छेक्षीत् अच्छिप्त । दधि निच्छिष्यति । रज्जुच्छिष्यत् ।

रिचिर विरचने । ४ । रिणक्ति रिङ्क्ते । अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त ।
रिरिचति रिरिचते । रेरिचते । विरेकः । रिक्त्यं द्रव्यम् ।

विचिर् पृथग्भावे । ५ । विनक्ति विङ्क्ते । अविचत् अवैक्षीत् अविक्त ।
विविक्तः । विवेकः पृथगात्मता । विवेकी ।

क्षुदिर् सम्पेषे । ६ । क्षुणक्ति क्षुन्ते । अक्षुदत् अक्षीक्षीत् अक्षुत् ।
क्षुण्म् । क्षुद्रः ।

युजिर् योगे । ७ । युनक्ति युङ्क्ते । प्रयुङ्क्ते । नियुङ्क्ते । संयुनक्ति ।
अयुजत् अयौक्षीत् अयुक्त । युङ् । युञ्जो । योगः । अयुक् । युग्मम् । युगम् ।
युज्यत इति युज समाधाविति देवादिकस्य । (१)

(३२) अमुस्तु शेषाकारदण्डपदान्त इत्यवधिः दात ।

(१) दण्ड इति यमदण्ड वेदितुमिति अदिनेषान् नङ् ।

उद्धृदिर् दीमिदेवनयोः । ८ । कृषति कृन्ते । पच्छर्दं चच्छृदे । कर्दिता ।
कर्दिष्यति कर्ष्यति कर्दिष्यते कर्त्स्यते । कृद्यात् कर्दिषीष्ट कृत्सीष्ट ।
पच्छृदत् पच्छर्दीत् पच्छर्दिष्ट । विच्छर्दिषति विच्छृत्सति । चरीच्छृद्यते ।
कर्दिला कृत्वा । कृषम् । कर्दिः ।

उद्वदिर् हिंसानादरयोः । ९ । दृषति दृन्ते । ततर्दं तद्वदे । तर्दिता ।
तर्दिष्यति नर्त्स्यति तर्दिष्यते तर्त्स्यते । दृद्यात् तर्दिषीष्ट दृत्सीष्ट । उद्वदत्
अतर्दीत् अतर्दिष्ट । तितर्दिषति तितृत्सति । तरीद्वद्यते । तर्दिता दृत्वा ।
दृषम् । दृष्वान् ।

इति उभयतो भाषाः स्वरितेतः । कृद्विद्विद्वर्जमनुदात्ताः ।

कृती वेदने । १० । कृषति । कर्त्सिता । कर्त्सिष्यति कर्त्स्यति ।
अकृत्सीत् । चिकर्त्सिषति चिकृत्सति । चरीकृत्सते । कृषम् । इति परस्मैभाष
उदात्तः । ऋदुपधठकारान्तानुरोधेन पृथग्यं परस्मैपदी निर्दिश्यते ।

विद्विन्वि दीप्ती । ११ । इन्वे । इन्वाते । इन्वते । इन्वात्सके । इन्विता ।
इन्दिष्यते । इन्वमस्य । इन्वित्वा । समित् । इन्वानः ।

खिद दैन्ये । १२ । खिन्ते । खिन्द्यते । खेत्ता । अखिषा । खिन्दानः ।
खिद्यत इति दैधादिकस्य । खिन्दतीति खिद परिधात इत्यस्य ।

विद विधारणे । १३ । विन्ते । विन्द्यते । वेत्ता । विन्नम् । वित्तम् ।

इति आत्मनेभाषा अनुदात्तेतः । इन्विद्वर्जमनुदात्ती ।

शिप्ल विगरणे । १४ । विशिनष्टि । शेषा । शिष्यति । शिनष्टु । शिषिट् ।
शिनपाणि । अशिनर् । अशिपत् । तडि व्यत्यशिचत । शिशिषति । शिष्टः ।
विशेषः । विशिष्यते । चोरादिकस्य तु विशिष्यत इति ।

पिप्लु मञ्जूषने । १५ । पिनष्टि । चोरस्य पिमष्टि । धानाः पिनष्टि ।
पिष्टः । पेटा । पिनष्टु । पिण्डि । अपिनष्टु । अपिपत् । व्यत्यपिचत ।
पिपिचति । चूर्णपेधं पिनष्टि । उदपेयं पिष्टम् ।

भञ्जो आसर्दने । १६ । भनक्ति । बभञ्ज । भङ्क्ता । भङ्क्यति । अभनक् ।
अभाङ्चीत् । अभाजि अभञ्जि । विभङ्कति । वभञ्ज्यते । भक्ता भङ्क्ता ।
भङ्गुरम् । भग्नः । भङ्गः । भङ्गम् । भङ्गा कुसुम्भम् । भाङ्गीनम् । भङ्गाकटम् ।

भुज घालनाभ्यवहारयोः । १७ । भुनक्ति पृथिवीम् । अन्नं भुङ्क्ते । सुख-
मनुभुङ्क्ते । भोक्ता । भोक्षति भोक्षते । भुनजानि भुनजे । भुनजाय भुनजावहे ।
भुनजाम भुनजामहे । अभुनक् अभुङ्क्त । अभौचोत् अभुक्त । वुभुक्षति
वुभुक्षते । वोभुज्यते । भोज्यम् । भोग्या लक्ष्मोः । भुक्ता । भुक्तम् । भोगः ।
इति अनुदात्ताः । एते शिथिलप्रभृतयः ।

ढह हिंसि हिंसायाम् । १८ । १९ । ढणेटि । ढण्टः । ततर्हं । तर्हिंता ।
ढणेटु । ढण्टि । ढण्टानि । अढणेट् । अतर्हीत् । हिंनस्ति । विहिंस ।
हिंसिता । हिंनस्यु । हिंन्धि । हिंसानि । अहिंनत् । अहिंनस्त्वम् अहिंनतु
त्वम् । अहिंसम् । अहिंसीत् । जिहिंसिपति । जिहिंस्यते । हिंसकः ।
हिंस्रः । हिंसा ।

उन्दी लोदने । २० । उनक्ति । उन्दाश्चकार । औन्दीत् । उन्दिदिपति ।
ससुन्नं ससुत्सम् । समुद्रः । इति उदात्ताः । ढङ्गिप्रभृतयः ।

अन्ञू व्यक्तिस्रवणकान्तिगतिषु । २१ । अनक्ति । अङ्क्तः । अञ्जन्ति ।
आनञ्ज । अङ्क्ता अञ्जित्यु । अञ्जियति अञ्जति । आनक् । आञ्चोत् ।
अञ्जिपति । अञ्जयति । आञ्जित् । अञ्जित्वा अङ्क्ता अञ्जा । अक्तः ।
अक्तवान् । आज्यम् । व्यञ्जनम् । व्यक्तिः । व्यङ्गम् । अङ्गम् । अञ्जिका ।

तन्ञू संकोचने । २२ । तनक्ति । ततञ्च । तञ्चिता तङ्क्ता । तञ्चि-
यति तङ्क्षति । अतनक् अतङ्क्त । अताङ्चोत् अतञ्चोत् । तितञ्चिपति ।
तितङ्क्षति । तातञ्चते । तञ्चित्वा तञ्जा । तक्तः । तक्तवान् । आतङ्गः ।
तक्तम् ।

ओविञी भयचलनयोः । २३ । विनक्ति । विङ्क्तः । विञ्जन्ति । विवेज ।
विजिता । विजियति । अविञीत् । विविञिपति । विजित्वा । उदविग्मम् ।
उद्विजितमिति पूर्यकस्य रूपम् । (२)

(२) इत्यन्तु उद्विजितमिति उद्विप्रांस्यने न । ओवीयादिकस्य विङ्क्त् इत्यन्तु इत्यन्तु
सात् । ओवीया भयचलनस्यैवितौदादिकस्य रौदादिकस्य च ओवीया निष्ठायादिकस्यैव (० २ १४) निष्ठाया
नदित्वात् ।

हृजी वर्जने । २४ । हृणक्ति । ववर्जं वहजतुः । वर्जिता । वर्जिष्यति ।
अहृणक् । वर्जित्वा । हृक्तम् ।

पृचो सम्पर्के । २५ । पृणक्ति । पपचं । पर्चिता । अपृणक् । सम्पृक्तम् ।
मधुपर्कः । मधुपर्कमर्चति मधुपर्क्यः । पृक्त इत्यदादिपाठात् । हृक्त इति च ।
इति परस्मैभाषा उदाहृतः । हृजिप्रभृतय उदाहृताः ।

हृदिति रुधादिगणपरिसमाप्तेः । धातुपारायणे तु गणसमाम्पिनेष्यते ।
तेन लुनति पुनति लुनती पुनतीति सिध्यति

इति महामहोपाध्यायश्रीसैत्रेयरचितकृतो

धातुप्रदीपे रुधादीना हृत्तिः ॥ ७ ॥

अथ तनादय उच्यन्ते ।

तनु विस्तारे । १ । तनोति तनुते । तायते तन्यते । ततान् तेने ।
तनिता । तनोतु तनुताम् । तनु तनुष्व । तनवानि तनवैः । व्यतामीत्
व्यतनोत् व्यतनिष्ट व्यतत । तितनिपति तितांसति तितंसति तितनिषते
तितासते तितंसते । संतन्यते । तन्वन् तन्वान् । तनिन्वा तन्वा । ततम् ।
सतसं सन्ततम् । सातत्यम् । वितत्य । ततिः । तन्तिः । परोतत् । वितानः ।
प्रतानः । तिततः ।

पशु दाने । २ । सनोति सनुते । सायते सन्यते । सनिष्यति सनिष्यते ।
सायात् सन्यात् । असनीत् अशानीत् असनिष्ट अशात । असनीः अशानीः
असनिष्ठाः असाथाः । सिपासति सिपासते सिंसनिपते सिंसनिपति ।
सासायते संसन्यते । सनिन्वा सात्वा । सातम् । सातिः सतिः सन्तिः ।

चक्षु हिंसायाम् । ३ । चक्षोति चक्षुते । चक्षाण चक्षणे । चक्षिता ।
अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट । चिचणिपति । चक्षुष्यते । चाक्षयति । अचि-
चणत् । चत्वा चक्षित्वा । चतम् । चति । अक्षोपदेशे दक्ष्यनकार इति
धातुपारायणे व्याख्यातम् । तेन यङ्लुकि चङ्लन्ति । चङ्लान्तः ।

क्षिणु च । ४ । हिंसायामित्यपेक्षते । क्षिणोति क्षिणुते । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति विकरणापेक्षः लघूपधगुणो न भवति (१) । क्षिण्वे चिक्षिण्वे । क्षेणियति क्षेणियते । अक्षेणीत् अक्षेणिष्ट अक्षित । क्षिचिणियति । क्षेणयति । क्षेचिण्यते । क्षेक्षन्ति (२) । क्षितः । क्षितिः । क्षिण्वित्वा क्षेणित्वा क्षित्वा ।

ऋणु दीप्तौ गमने च । ५ । अर्णोति अर्णुते । आनर्ण आनृण्ये । आनृण्यतुः आनृणाते । अर्णियति अर्णियते । अर्णोतु अर्णुताम् । अर्णुङि अर्णुञ्च । अर्णीत् अर्णिष्ट अर्त्त । णत्वस्याभिद्धत्वादकृतणत्वस्य द्विर्धनं धातुपारायणे दर्शितम् । अर्णिनिपति अर्णिनिपते । अर्णयति । अर्णिनत् । अर्णित्वा ऋत्वा । ऋतम् । ऋतवान् । स्वर्णं सुवर्णम् (३) । सर्वत्र विकरणापेक्षो गुणः । अन्ये तु संज्ञापूर्वकनिधेरनित्यत्वाद् गुणाभावं मन्यमाना ऋणोति ऋणुत इत्यादि रूपमाहुः । एवं मतान्तरेणैव क्षेणोति क्षेणुत इत्यादि ।

ऌणु अदने । ६ । तर्णोति तर्णुते । मतान्तरे ऌणोति ऌणुते । तर्णं तर्ण्ये । तर्णियति तर्णियते । तरीऌण्यते । केचिदस्योपदेशं मूर्धन्यान्तमाहुः । तन्वते तरीऌण्यति । अन्येयां तरीऌन्ति । तरीऌणीति । तर्णित्वा ऌत्वा । ऌतः । ऌणम् । कर्त्तृणम् । (१)

ष्टणु दीप्तौ । ७ । ष्टर्णोति ष्टर्णुते घर्णोति घर्णुते । जघर्णं जष्टर्ण्ये । घर्णियति घर्णियते । घर्णोतु ष्टर्णुताम् । ष्टर्णुङि ष्टर्णुञ्च । जरीष्टर्ण्यते । इति विभाषिताः । एते तनादयः स्वरितेः । उदात्ताः ।

घृणु याचने । ८ । घर्णुते । यन्वाते । यन्वते । घवने । घर्णियते । अघ-

(१) मतान्तरे गुण इति पर्यायान् 'यावाहकम्' ।

(२) अघनस्युपदेशे तत्रर्णोत्वात् । अस्त णत्वञ्च आदर्शिकम् ।

(३) अर्णयति पञ्चादश । हरर्णमित्यत्र भाष्यतः—“तन्वादीनाञ्चन्दस्युपधम्याणमिति (४।३।००, वा) चपदर्णोत्वात् । संज्ञादत्त्वाद् भाषायांमव्यस्य मयोमः साधुत्वात्तदमेवैषी । श्रीमन्मो घर्णोत्सोक्तवि प्रकृति ष्टर्णुत्वाद्दिगुम् ।” इति ।

(४) ऌण्यमिति घञ्चोक्तं (१।१।३८, वा) । ऋणु, ष्टर्णुत इत्यत्रातिविशेषः । अलो ऊर्ध्वं कृदो ऌर्ध्वं; परिधमस्य ऋणुत्वात्तन्वते ।

निष्ट भवत । भवनिष्ठाः भवपाः । विवनिषते । वंबन्वते । वनित्वा वत्वा ।
वतः । वतवान् । वनोति ववान ववनतुः ववनुरिति चान्द्रा (५) उदाहरन्ति ।
दन्वोष्ठ्यादिरयम् ।

मनु बोधने । ८ । मनुते । मेने । मनियते । ममनिष्ट भमत । मनित्वा
मत्वा । इति आत्मनेभाषाबुदात्ती ।

डुकृञ् करणे । १० । करोति कुरुते । कुर्षः कुर्वहे । कुर्मः कुर्महे ।
क्रियते । चकार चक्रे । कर्षा । करिष्यति करिष्यते । करोतु कुरुताम् ।
कुरु कुरुष्व । करवाणि करवै । अकरोत् अकुरुत । कुर्व्यात् कुर्वीत ।
क्रियात् कृपीष्ट । अकार्षीत् अकृत । अकार्षाम् अकृपाताम् । अकारि ।
अकारिपाताम् अकृपाताम् । चिकीर्षति चिकीर्षते । चेक्रीयते । कृत्रिमम् ।
कारः । चक्रम् (६) । चक्रिः (७) । कारिमम् (८) । श्रुवः करः शूकरः ।
पृषोदरादिपाठात् (६।३।१०८) चकारलोपः । अन्येषामपि दृश्यत इति
(६।३।१३०) दीर्घश्चेति । उच्चारयिट्-शूकरः । इति विभाषितः । उभय-
पथयम् । अनुदात्तः । नकारान्तेभ्यो भिन्नं रूपमस्यानिट्त्वमकारस्योत्पद्येति
पृथग्निर्देशः (९) ।

तदिति । । तनादिगणपरिसमाप्तेः ;

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतो

धातुप्रदीपे तनादीना इतिः ॥१॥

अथ क्राद्य उच्यन्ते ।

डुक्रीष् द्रव्यविनिमये । १ । क्रीणाति क्रीणीते । परिक्रीणीते । विक्री-
णीते । चिक्राय चिक्रिये । क्रेता । क्रेष्यति क्रेष्यते । अक्रीणात् अक्रीणीत ।
अक्रीणीताम् अक्रीणाताम् । अक्रीणाम् अक्रीणि । अक्रीपीत् अक्रेष्ट ।
चिक्रीषति चिक्रीषते । चिक्रीयते । क्रापयति । अचिक्रपत् । क्रयः ।
क्रयम् क्रेपम् । क्रेता । क्रायकः । क्रीणन् क्रीणानः । क्रीत्वा । क्रीतः ।
क्रीत्रिमम् ।

प्रीञ् तर्पने । २ । प्रीणाति प्रीणीते । प्रिमाय प्रिमिये । प्रीणयति ।
अप्रिप्रीणत् । प्रिषः । छात्रप्रियोऽध्यायः ।

श्रीञ् पाके । ३ । श्रीयति श्रीयीते । श्रेता । अश्रेयीत् अश्रेष्ट ।
श्राययति । अशिश्रयत् ।

मीञ् हिंसायाम् । ४ । मीनाति मीनीते । प्रमीणाति । प्रमीणीतः ।
ममो मिम्ये । मिम्यतुः मिम्याते । माता । मास्यति मास्यते । मीयात्
मासीष्ट । अमासीत् अमासत् । मित्सति मित्सते । मेमीयते । मापयति ।
अमीमपत् । मीत्वा । मीतः । प्रमाथ । सुमयः । मयः ।

पिञ् बन्धने । ५ । सिनाति सिनीते । सिषाय सिष्ये । सेष्यति सेष्यते ।
सिसीपति सिसीपते । सितः । सिनीतीति सौवादिकस्य ।

स्कुञ् आप्नयने । ६ । स्कुनाति स्कुनीते स्कुनोति स्कुनुते । चुक्ताव
चुक्नुवे । स्कोता । स्कूयात् स्कोपीष्ट । अस्कोपीत् अस्कोष्ट । चुस्कूपति
चुस्कूपते । चोस्कूयते । स्काषयति । स्कुत्वा । स्कुतः ।

युञ् बन्धने । ७ । युनाति युनीते । युयाव युयुवे । योता । युयूपति
युयुपते । गिरनुबन्धकस्य योते “रथो युनुष्णव” इति (१) मेट पव सनी-
यस्तर्ह्यत्र (७।२।४६) ग्रहणम् । इति उभयतोभाषा अनुदाप्ताः ।

क्रुञ् शब्दे । ८ । स्कूनाति स्कूनीते । चुक्ताव चुक्नुवे । क्रुविता ।
अक्रावीत् । स्कृतः । सर्वस्वे तु क्रुञ् शब्द इति (२) ।

(५) चान्दास्त्रिर्म परश्वैपदिनम इ ।

(६) अकानति अकट्टे के (३।३।१८, वा) कजादीनां के (६।३।१२, वः) इति द्विवचनम् ।

(७) भाषायां भाञ्कृष्टमिभिनितिम्य इति (३।३।१७, वा) किकिर्ना ।

(८) भावयत्यानादिमद् वक्तव्य इति (३।३।२०, वा) कारमन्दिमम् ।

(९) सप्तृक्षत् न लजः सिति कृत्रोऽष्ट इति (७।३।१०, वः) अकृष्यादि । सप्तकार सप्तकारु
सप्तश्रिय सप्तश्रियेति । अतश्च मयोगादिति (७।३।१९) गुणः ।

(१) गवन्दगृहमनुताचदसुधी सुई तर्ह्योति मयो उग्रवृषव इति व्याघ्रभूतिकारिकाशेषम् ।

(२) उग्रवृषव च क्रुञ् शब्द इति प्रथमाव । तेनायमिति । अक्रोवीदिति च तत्र कुञ् उदाहरण
दत्तम् । क्राता । क्रोषति इत्यादि ।

द्रुञ् चिंसायाम् । ८ । द्रूणाति द्रूणीते । द्रविता । अद्रावीत् अद्रविष्ट ।
द्रुतः । द्रुत्वा । द्रुद्रूपति द्रुद्रूपते । द्रवितुम् ।

पूञ् पवने । १० । पुनाति पुनीते । पुपाव पुपुवे । पविता । पविष्यति
पविष्यते । अपावीत् अपविष्ट । पुपूयति पुपूयते । पोपूयते । पूत्वा । पूताः ।
विनागे पूना यवाः ।

लूञ् छेदने । ११ । लुनाति लुनीते । लविता । अलावीत् अलविष्ट ।
अलाविष्ट अलविध्वम् अलविष्टम् । लूत्वा । लूनः । लूनिः । लवितम् ।

सृञ् आच्छादने । १२ । स्तृणाति स्तृणीते । तस्तार तस्तरे । स्तरिता
स्तरीता । स्तीर्यात् स्तीरीष्ट स्तरिपीष्ट । अस्तारीत् अस्तीष्ट अस्तरिष्ट
अस्तरिष्ट । तिस्तीर्यति तिस्तरिपति तिस्तरीपति । स्तारयति । अतस्तरत् ।
अस्तारिष्ट । स्तीर्त्वा । विस्तीर्णम् । पुष्पप्रस्तारः । कीर्त्तिविस्तारः ।
वाग्विस्तारः । विष्टरः । विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः । विस्तृणोति विस्तृतमिति
स्तृजः शीघादिकस्य रूपम् ।

कृञ् चिंसायाम् । १३ । कृणाति कृणीते । कीर्णः । कीर्णिः ।

वृञ् वरणे । १४ । वृणाति वृणीते । ववार ववरे । वरिता वरीता ।
वूर्यात् वूर्वीष्ट वरिपीष्ट । अवारीत् अवरिष्ट अवरीष्ट अवूर्ष्ट । विवरिपति
विवरीपति वुवूर्पति । वीवूर्ध्यते । वूर्णः । वूर्णिः ।

धूञ् कम्मने । १५ । धुनाति धुनीते । धोता धविता । दुधाव दुधुवे ।
अधावीत् अधोष्ट अधविष्ट । दुधूपति दुधूपते । दीधूयते । धूनयति ।
अदूधुनत् । धूत्वा । धूनम् । धूनिः । धीतुं धवितुम् । धृतमिति धात्वन्तरस्य
रूपम् । इति उदात्ता विभाषिताः । एते कृञ्प्रभृतयः ।

शृञ् चिंसायाम् । १६ । शृणाति । शीर्यते । शशार । शशरतुः शशतुः ।
शरिष्यति शरीष्यति । शीर्यात् । अशारीत् । शिशरिपति शिशरीपति
शिशीर्यति । शीर्यते । शीर्णम् । शीर्णिः ।

पृञ् पालनपूरणयोः । १७ । पृणाति । पपाव । पपरतुः पप्रतुः । पूर्यात् ।
अपारीत् । पिपरिपति पिपरीपति पुपूर्यति । पीपूर्यते । पूर्णः । पूर्ण
व्याप्तमिति धात्वन्तरस्य रूपम् ।

स्रु हिंसायाम् । १८ । स्रुणाति । स्रूर्णः । स्रूर्णिः । पवर्गीयवकारात्
परो न ऋकारोऽयमिति तत्प्रकरणानुरोधेन अन्त्ये श्रु हिंसायामित्यत्रापि
नीपदिष्टः । (3)

वृ वरुणे । १९ । वृणाति । वृर्णम् । वृर्णिः । (४)

भृ भर्त्सने । २० । भृणाति । भृर्णम् । भृर्णिः । भरः । निर्भरः ।
भरिभम् (5) ।

दृ विदारणे । २१ । दृणाति । ददार । ददरतुः ददृतुः । दारयति ।
स्यन्ताल्लुङ् भददरत् । दीर्णम् । दरः । दरी । दीर्णिः । दाराः ।

जृ वयोहानौ । २२ । जृणाति । जजार । जजरतुः जेरतुः । जीर्णम् ।
जीर्णिः ।

चृ इत्येके । २३ । चृणाति । चीर्णम् । चीर्णिः । (6)

नृ नये । २४ । नृणाति । ननार । ननरतुः । नीर्णम् । नीर्णिः ।
नरः । नारी ।

न्वी इत्येके । २५ । न्विनाति । न्वीनः । न्वीनिः ।

ऋ गतौ । २६ । ऋणाति । अराखकार । अरिता अरीता । आर्णात् ।
ईर्णात् । आरीत् । अरिरीपति अरिरीपति ईर्षिपति । ईर्णा । समीर्णम् ।
समीर्णिः ।

गृ शब्दे । २७ । गृणाति । जिगरिपति जिगरीपति जिगोर्षति । गीर्णः ।
गीर्णिः । गीः । गिरौ । गिरः ।

कृ हिंसायाम् । २८ । कृणाति । कीर्णः । कीर्णिः । कृ जित्यनेमेव

(3) ५० धातुसंज्ञावरीयधातुसंज्ञा भर्त्सित्यमे वा न इत्येके ।

(4) अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् ।

(5) अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् ।

(6) अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् । अन्त्ये श्रुर्णम् इत्यम् ।

सिद्धे कृ इत्येतस्य स्वादिवद् द्विष्पाठफलं कर्त्तृभिप्राये क्रियाफलैऽपि परस्मै-
पदार्थम् । एवं वृ इत्यस्य च ।

मृ इत्येके । २८ । मृणाति । मूर्णम् । मूर्णिः । (7) इति उदात्ताः
परस्मैपदिनः शृप्रभृतयः ।

ज्या ययोहानो । ३० । जिनाति । जीयते । जिज्यो । ज्याता ।
ज्यास्यति । जीयात् । अज्यासीत् । जिज्यासति । जेजीयते । ज्यापयति ।
जीत्वा । जीनः । प्रज्याय । ज्यानि । ब्रह्मज्यः । (8)

घी वरणे । ३१ । विनाति । विवाय । वेता । अघीपीत् । विघीयति ।
वेघीशते । वेपयति । वीत्वा । वीनम् । वीनिः ।

री गतिरपणयोः । ३२ । रिणाति । रिराय । रिर्येतुः । अरीपीत् ।
रिपयति । रीणम् । रीणिः ।

ली श्लेषणे । ३३ । लिनाति । लिनाय सनी । लिन्येतुः । विनास्यते
विलेप्यते । लीनम् । लीनिः ।

घो च । ३४ । श्लेषण इत्यपेक्षते । श्लिनाति । श्लीनम् (9) ।
हृदिनि । स्वादिपरिसमासेः । प्रादयस्त्वागशान्ताः । तेषाम्पि समास्यर्थ-
मत्र हत्करणमित्येके । तेषां व्रीणाति श्रीणातीति दीर्घः । आगशान्तत्वेऽपि
श्रीपर्यन्ता एव चतुर्विंशतिरुपयुज्यन्ते । (10)

व्री वरणे । ३५ । व्रीणाति । व्रीतम् । व्रीतिः ।
श्री मंत्रणे । ३६ । श्रीणाति । श्रीतम् । श्रीतिः ।
श्रीप् हिंसायाम् । श्रीणाति । श्रिया । शीत्वा । शीतवान् । (11) शीतम्

(7) अत्र माधव — “मृ हिंसादासित्येके इति समेय । एव चरतोऽस्य पूर्वं मृणाने. पाठोऽसममत इति
प्रतीयते ।” इति ।

(8) ब्रह्म जिनातीति कर्त्तृवधौ सर्वत्र प्रसारयिष्यी कर्त्तृनि (३।१।१, वा) वज्रज्याद इत्यन्याः ।

(9) म च ङ-च पुसङ्केषु तु “ज्यो च । श्लेषण इत्यपेक्षते । श्लिनाति । श्लीनम्” इति पाठः ।

(10) “अगशान्तत्वेऽपि श्रीपर्यन्ता एव ते चतुर्विंशतिरैव ब्रह्मणे । अन्वेषणतुपयोरादिवि मन्द्राग-
पञ्चकारये पाठः ।

(11) वियो शीर्षादिति (८।१।४६) तुल्यतदोर्ध्व्य विपदिरेवियाङुः । व्रीधीधीधिति “एव। तदायां ब्रह्मः ।
केषाचिन्वने तु न ।” इति भीष्मिः ।

ज्ञा भ्रुवबोधने । ३० । जानाति । प्वादीनां ऋत् इति (०।३।८०) ऋत्वत्वमिह नास्ति । दीर्घास्तादेशविधानवलात् । ऋत्त्वे यातो दीर्घो यञीति (०।३।१०१) दीर्घत्वम् । सर्षिषो जानीते । मधुनो जानीते । जज्ञो । ज्ञाता । यज्ञासीत् । जिज्ञाभते । जाज्ञायते । जापयति । ज्ञातिः । ज्ञातम् । सर्षुञ्चः । प्रज्ञानम् । प्राज्ञः । संज्ञा । पथिप्रज्ञः । मनसाज्ञायी ।

वन्ध वन्धने । ३८ । वध्नाति । वधन्ध । वन्धा । भन्तृत्स्यति । वध्नातु । वधान । वध्यात् वधीत । अभान्त्सीत् । विभन्त्सति । वावधते । वन्धयति । वन्धः । वहा । उद्वध् । वदः । अजस्तपरस्मैपदिषु चास्योप-
देशोऽनिट्प्रकरणानुरोधात् । इति परस्मैभाषाः । ज्याप्रभृतय एते परस्मै-
पदिनः । अनुदात्ताः ।

वृड् सञ्चलौ । ३८ । वृणीते । वणे । वरिता वरीता । वरिष्यते वरी-
ष्यते । वरिषीष्ट वृषीष्ट । अष्टत अवरिष्ट अवरिष्ट । विवरिषते वुवृषते ।
वेधीयते । वर्या । वराकः । आत्तानेभाषः । उदात्तः ।

अन्य मोचनहर्षणयोः । ४० । अणुति । अणुते मेखला स्वयमेव ।
अन्यन्य । अन्यन्यतुः श्रेयतुः । अनूयिष्यति । अण्यात् । अण्ययीत् । अण्ययिष्ट
मेखना स्वयमेव । अण्ययिषति । अण्यय्यते । अन्यना । अन्यित्वा अयित्वा ।

मन्य विनोडने । ४१ । मय्नाति । मय्यते । ममन्य । अमन्यीत् । अमन्यि ।
मन्याः । मन्यानो । मन्यतीति भादिपाठात् ।

अन्य पत्य सन्दर्भे । ४२।४३ । पयुति । पयुते मान्ना स्वयमेव । अण्ययिष्ट
मान्ना स्वयमेव । अय्यिः । अण्यमेदाष् अन्येः पुनः पाठः । अयानि ।

कुन्य संश्लेषे । ४४ । कुण्णाति । कुकुन्य । कुणित्वा कुनित्वा ।
कुन्या । (12)

मृद सोदे । ४५ । मृडाति । ममदं । मदिंता । मृदित्वा । मदेनम् ।
मृत् ।

मृद् च । ४६ । मृडाति । ममदं । मृदित्वा । मृदतीति तुदादिपाठात् ।

गुध रोपे । ४० । गुध्राति । गुधित्वा । गुधितम् । गुध्यतीति गणान्तरे ।

कुप निष्कर्षे । ४८ । कुप्याति । कुकोप । निष्कोपिता निष्कोष्टा ।

निष्कोपिष्यति निष्कोच्यति । निरकोपीत् निरकुचत् । निचुकोपिपति

निचुकुचति । निष्कुपितम् । कुप्यति पादः स्वयमेव कुप्यते पादः स्वयमेव ।

सुभ सञ्जने । ४९ । सुभ्राति । सुभ्रीतः । सुभ्रातु । सुभाष ।

अचोभीत् । चोभते सुभ्यतीति गणान्तरपाठात् ।

नभ तुभ हिंसायाम् । ५०।५१ । नभ्राति । प्रणभ्राति । प्रणनाभ ।

प्रषिभतुः । प्राणभ्रात् । तुभ्राति । नभते नभ्यति तोभते तुभ्यतीति गणान्तर-

पाठात् ।

क्लिशू विवाचने । ५२ । क्लिश्राति । क्लेंगिता क्लेष्टा । चिक्लेशिपति

चिक्लिशिपति चिक्लिचति । क्लिशित्वा क्लिष्टा । क्लिशितं क्लिष्टम् । क्लेशः ।

क्लेश्यम् । क्लिश्यत इति देवादिकस्य ।

अग्र भोजने । ५३ । अग्राति । आग्र । अगिता । अगिष्यति । अग्रातु ।

अग्रान । अग्रात् । आगोत् । अगिशिपति । अग्राश्र्यते । अनाग्रान् (13) ।

अगितुम् । अग्रनम् । अग्रन् ।

वभ्रस लब्धे । ५४ । वभ्र्राति । दभ्रास । वभ्र्रिता । वभ्र्रित्वा वभ्र्रवा ।

वभ्र्रतः । उदितो वेति (७२।५६) विशेषणार्थमुदितत्वम् । केचिच्चूतपूर्वस्य वभ्र्रे

गणपाठमिच्छन्ति । तथाच वभ्र्रस्रातीति रूपम् । ननु वभ्र्रस्रातीति ।

इष चाभोक्ष्ये । ५५ । इष्याति । इषेप । इषिता ।

विष विप्रयोगे । ५६ । विष्याति । विषम् ।

मुप 'मुप स्रेडनमोचनपूरणेषु । ५७ । ५८ । मुप्याति । प्रोपिष्यति ।

प्रोपित्वा मुपित्वा । मुपितम् । मुप्याति । प्रोपिष्यति । प्रोपित्वा मुपित्वा ।

मुपितम् । दाडार्थे स्वादिगणे एतौ उदितादुक्ते ।

मुष पुष्टौ । ५९ । मुष्याति । अपोपीत् । पोपिता । पोपतीति भादौ ।

मुष्यतीति देवादिकस्य ।

सुप स्तौये । ६० । सुखाति । मोपिता । मुमुषिपति । सुपित्वा ।
सुपितम् (14) ।

खच भृतप्रादुभावे । ६१ । खच्नाति । चखाच । खचिता । खच्नातु ।
चखान । खच्यात् । अखचोत् अखाचोत् । खचितम् ।

खव इत्येके । ६२ । खौनाति । चखाव । खविता । खौनातु । खौनीहि ।
अखौनात् । खौनीयात् । (15) खवितम् । खु इति केचित् । खुनाति ।
इति परस्मैभाषा उदात्ताः । इलन्ता एते अन्यादयः परस्मैपदिनः सेटः । (16)

ग्रह उपादाने । ६३ । गृह्णाति गृह्णीते । जयाह जगृहे । जगृह्विष
जगृह्विहे । ग्रहीता । ग्रहीष्यति अग्रहीष्यते । अग्रहीत् अग्रहीट । अग्रहीट्म्
अग्रहीष्वम् अग्रहीष्ट । जिहृषति जिहृषते । जरोगृह्णाते । ग्रहीतुम् ।
गृहीतम् । गृहीतिः । ग्रहः । उद्ग्राहः । ज्योतिषि ग्रहः । जलचरे
ग्राहः । गृहम् । ग्राही । इति विभाषित उदात्तः । अयं स्वरितेदिति-
पृथगस्योपन्यासः । उदिति क्रयादिपरिसमाप्तेः ।

इति सप्तमहोपाध्यायस्योमैत्रेयरचितकृतो

धातुप्रदीपे क्रयादीनां वृत्तिः ॥८॥

अथ चुरादय उच्यन्ते ।

चुर स्तौये । १ । चोरयति । (1) चुरादि पिञ्जन्ताण् पिचधेत्यात्मनेपदं
(१।१।०४) न भवतीत्येके । धातुपारायणे त्वात्मनेपदमुदाहृतम् । चोरयत

(14) कैशरसुमुपितार्थदीपितिरिति रघुकाव्ये । कष सर्षि हृष्ट एति वाहयता स्वर्गं पातीहमी
दसुरिकासि धमेति प्राहुःकले ? पिच्यम् । आदितयेवत (०।१।१६) अकारत्वात्कषसुचकार्यत्वादायस
वात्तादिविशेषे । अन्ये तु उपादिषु हृष्टमिति द्रष्टव्यम् इत्याह ।

(15) खौनातीत्यादि कृते (१।१।१८) एकेष्वनूत्तमिति (१।१।१८) उचि ।

(16) चखात् पर उट एति धातु मशात् पिठति । ' अथ क्वचित् सेट एति पर्यत ' इति तु माधव ।

(१) मन्त्राद्यन्त्यादिना (१।१।२२) आये चुरादिभ्यो दिक्प्रिधानादक्चिचचुरादि भ्रयात्माभव ।
अन्वितानामाद्यदय एति लोके । एतन्तु भाव्यनिरुद्धम् । सुविरविमण्डन इत्यस्य विचारे "मापयन्तावर्ती
पिच्यन्ते चुरविनाया दिग्भ्रमवति । विमलता इत्यने प्रयोजनम् ? मन्त्रोपासकस्य मुखा लुप्तं प्रत्यगाचरा
इत्यत्र प्रदीप्त उपपदा भवतीति भवतया विमिश्र वयसस न अन्वितानामल्लक्ष्यामिधानाम् । अतएव उपादयति
अच्यवस्य न वेदयाम् ।

इति । चोरयाञ्चकार चोरयाञ्चके । चोरयिता । चोरयिष्यति चोरयिष्यते ।
 चोरयतु चोरयताम् । अचोरयत् अचोरयत । चोरयेत् चोरयेत । चोर्यात्
 चोरयिषीष्ट । अचूरयत् अचूरयत । चुचोरयिषति चुचोरयिषते । कर्मणि
 चिष्वदिट्पक्षे तस्यासिद्धत्वात्खिलोपः । चोरयिष्यते चोरिष्यते । चोरिता
 चोरयिता । चोरयिषीष्ट वा चोरिषीष्ट धनं देवदत्तेन । खल्लेभ्यो यङ्नास्तीति
 सूचिसूत्रीत्यत्र (३।१।२२, वा) न्यासकारः । ऋपावतारे तु खिलोपे प्रत्ययोत्-
 पत्तेः प्रागेव कृते सत्येकाच्त्वाद् यद्बुदाङ्गतयोचूर्ध्यत इति । चोरः । चौरः
 (२) । चोरणा । चुरेतिच्छत्रादिगणपाठात् सिध्यति ।

चिन्ति स्मृत्याम् । २ । चिन्तयति । चिन्तयाञ्चकार । चिन्ता । चिन्ति-
 पूजिकाधिकुम्बिचर्चयेति (३।१।२०५) अकारप्रत्यये विधातव्ये यदङ्विधाने
 तदगुणाभावात् । तस्मान्मर्थ्यात् कदाचिखिलोपो नास्तीति तत्र चिन्तिये-
 तीयद्बुदाङ्गत्तथ्यः । एवं पूजिया ।

यत्त्रि संकोचे । ३ । यन्त्रयति । यन्त्रणा ।

स्फुट्टि परिहासे । ४ । स्फुट्टयति । स्फुट्टिका ।

लक्ष दर्शनाङ्गनयोः । ५ । लक्षयति । लक्ष्यम् । लक्षणम् । लक्ष्मीः ।
 लक्ष्मीत्यपि केचित् । लक्षणः । स्वरितेत्त्वमस्य केचित् प्रतिपद्यन्ते । लक्षयति
 लक्षयते इति । एवञ्चास्य स्वरितेत्त्वं ज्ञापकं षिवथेति (१।३।०४) चुरादि-
 षिजन्तादात्मनेपदं न भवतीति ।

कुट्टि अत्रुतभाषणि । ६ । कुट्टयति । अचुकुट्टत् ।

लड उपसेवायाम् । ७ । लाडयति लाडयाञ्चकार ।

मिदि स्नेहने । ८ । मिन्दयति ।

चोत्सृष्टि, च्चस्त्रिपणे, १, २, १. चोत्सृष्टयति, १. चोत्सृष्टकः, १. चोत्सृष्ट, १,
 चोत्सृष्टतः । (३)

(२) चौर इति पञ्चाष्टम् । चौर इति शब्दादित्यात् मारुंष्टम् ।

(३) क्वचिदुकारादिर्यं इति । लक्षयतीत्यादि । अत्रुलके तु लक्षयति । लक्षकः । लक्षति
 धर्मते । अत्र भाषयः—“केचिदादितः पठन्ति । तेषां कृते लक्षयति । अपरे तुकागर्दि पठन्ति । तेषां
 धामन्यपरादाङ्गत्तां मेरेयादीनाम्, इत्युपलक्ष्यतमभिरुपता मन्त्रेषाञ्च, सन्ध्यामन्त्रमित्यम् ।” इति ।

जल अघवारणे । १० । जल्यति । जलम् ।

पीड अघगाहने । ११ । पीडयति । अपिपीडत् अपिपीडत् । पीडा ।

नट अघस्यन्दने । १२ । चौरस्योन्नाटयति । घनाटयति । (४)

अथ प्रतिपत्ने । १३ । आथयति । अथियथत् । (५)

वध संयमने । १४ । बाधयति । अबीवधत् ।

पृ पूरणे । १५ । पारयति । पार्यते । पारयः । पारकः ।

ऊर्ज बलप्राप्तधारणयोः । १६ । ऊर्जयति । और्जिजत् । ऊर्जिजयिपति ।

ऊर्जा । ऊर्जस्वी । ऊर्जितम् । ऊर्कः । ऊर्जा ।

वर्ण चूर्ण प्रेरणे । १७।१८ । वर्णयति । चूर्णयति । वर्णं गृह्णाति वर्ण-
यति । चूर्णैरवध्वंसयति चूर्णयतीति व्युत्पत्त्यन्तरम् ।

प्रथ प्रख्याने । १९ । प्राथयति । अप्रथत् ।

पृथ प्रक्षेपे । २० । पर्ययति । अपीपृथत् अपपर्थत् ।

पम्ब सम्बन्धे । २१ । सम्बयति । सम्बयाञ्चकार । अससम्बत् ।

शम्ब च । २२ । शम्बयति । शम्बलम् ।

भक्ष अदने । २३ । भक्षयति । भक्षयाञ्चकार । अबभक्षत् ।

कुट्ट छेदनभर्त्सनयोः । २४ । कुट्टयति भासम् । कुट्टकः । पाकन्
कुटाकः । कुटाकी । कुट्टः । कौट्टिकः । कुट्टनम् । कुट्टिमम् ।

* पुट्ट सुट्ट अल्पोभावे । २५।२६ । पुट्टयति । सुट्टयति ।

अट्ट सुट्ट अनादरे । अट्टयति । अट्टित् । अट्टियिपति । सुट्टयति ।
सुट्टयाञ्चकार । असुपुट्टत् । सुपुट्टयिपति ।

लुण्ठ स्तेये । २७ । लुण्ठयति । पाकन् लुण्ठाकः । लुण्ठाकी ।

गृह अठ संस्कारनाकोः । २८।२९ । गृहयति । आठयति ।

गृहति इत्येके । ३० । गृहयति ।

(४) अथ न अपिपीडत् ।

(५) अरोजितने अथ प्रपत्ने इति । भावश्चाह "अथ प्रपत्तान इति मैत्रेय" इति । अर्थात् पुस्तकेषु तु
एतद्व्यभि । धरन्तु अर्थात् अथ प्रतिपत्ने इति पाठी लभन्ते ।

तुजि पिजि हिमावनादाननिकेतनेषु । ३१।३२ । तुञ्जयति । पिञ्च
यति । एतौ षटादिदण्डके गणान्तवेदपि षठिभौ ।

पिञ्च गर्तो । ३३ । पेसयति ।

यान्त्व सामप्रयोगे । ३४ । मान्त्वयति । असमान्त्वत् । मियान्त्वयिषति ।

श्वक्त् वक्त् परिभाषणे । ३५।३६ । श्वक्त्वयति । वक्त्वयति ।

ष्णिह् स्नेहने । ३७ । स्नेहयति । अस्निष्णिहत् । मिय्स्नेहयिषति ।

स्मिष्ट अनादरे । ३८ । स्मोटयति ।

स्मिड् इत्येके । ३९ । स्माययति । (6)

श्लिष आलिङ्गने । ४० । श्लेषयति ।

पयि गतो । ४१ । पत्ययति ।

पिच्छ कुट्टने । ४२ । पिच्छयति ।

हृदि सवरणे । ४३ । हृन्दयति ।

अण दाने । ४४ । आणयति । विद्याणय । विद्याणनम् । अणयतीति

हेतुमण्डिष् (7) ।

तड आघाते । ४५ । ताडयति । अतीतडत् । ताडित । तडित् ।

खड खडि कडि भेदने । ४६।४७ । खाडयति । खण्डयति । कण्डयति ।

कुडि रचणे । ४८ । कुण्डयति । कुण्डम् ।

गुडि घेष्टने । ५० । गुण्डयति ।

वटि विभाजने । ५१ । वण्डयति । वटि विभजन इति भ्वादौ षण्णने ।

ततो हेतुव्यापारे णिचि विभाजनेऽप्ये वण्डयतीति सिध्यतीति । किन्त्वसौ
वर्षेभिप्राये क्रियाफल आत्मनेपदी । अनेन पुनस्तत्रापि वण्डयतीति
परस्मैपदं स्यात् । अन्ये तु पुनर्वचित्राण्यंमस्योपादानमिच्छन्ति ।

चडि कोपे । ५२ । चण्डयति । चण्ड ।

मडि भूषायाम् इपे च । ५३ । मण्डयति । मण्डना । मण्डन ।

मण्डयन्त् ।

(6) चपुसक वि इत्येके स्माययति । भाष्येणाह विड्, इत्येके इति नवय इति ।

(7) धातुप्रदीपिकात् ।

पट् स्फुटं चुवि हिंसायाम् । ८२ ८४ । सृष्टयति । सिपट्टयिषति ।
स्फोटयति । चुम्बयति । चुम्बीत्येके । चुम्बयति ।

पूल संघाते । पूलयति । ८५ । (14)

पुंस अभिवर्धने । ८६ । पुंमयति । पुंसयामास ।

पुस्त संघाते । ८७ । पुस्तयति । पुस्तकम् ।

टकि वन्धने । ८८ । टह्यति । टहः ।

धूस कान्तिकरणे । ८९ । धूसयति । धूसयामास । धूसरः । धूप
इत्येके । धूपयति ।

कीट वन्धने । १०० । कीटयति । कीटः ।

चूर्ण संकोचने । १०१ । चूर्णयति ।

पूज पूजायाम् । १०२ । पूजयति । अपूपुजत् । पूजा । पूगः ।

अर्कं म्हावने । १०३ । अर्कयति । अर्कः ।

शुठ आनखे । १०४ । शोठयति । शोठः ।

शुठि शोषणे । १०५ । शुण्ठयति ।

जुह प्रेरणे । १०६ । जोह्यति । जोहितम् ।

गज मार्जं शब्दे । १०७ १०८ । गर्जयति । मार्जयति । (15)

घृ संप्रस्त्रवणे । १०९ । घारयति । घारयामास ।

पचि विस्तारे वचने । ११० । पचयति । प्रपचः । पट्ट इति
भीषादिकस्य पञ्चतः ।

तेज निगाने । १११ । तेजयति । तेजम् ।

कृत संगर्धने । ११२ । कीर्त्तयति । अचीकृतत् अचिकीर्त्तत् । अच-
कीर्त्तदिति तु धातुपारायणम् । कीर्त्तिः । कीर्त्तनम् । कीर्त्तनेति युजपि
कान्नापेरिष्यते ।

(14) चणान् प्राक् वधञ्चपुलक्षेण्युम् (प) उक्तम् (उत्प्रेष) । आनयति (धीनयति) अय (अय-
सेप) । आनयति (आनयति) । दिव्यापयामास । आन इति पठितम् । मापयन्तश्च एतान् भवेत्पद-
न पठन्तीति ।

(15) इत्युत्प्रेषणं रजं मार्जं रजं इति म उच्यतेति पठ ।

गूर लघ्यमने । १५५ । गूरयते । गूरणा ।

ग्रम लघ् आलोचने । १५६।१५७। ग्रामयते । अशीग्रमत । लघयते
प्रललघत । आलोचनादन्यत्र लघयतीति परस्मैपदमेव ।

कुक्ष भवक्षेपने । १५८ । कुक्षयते । अकुक्षयत । अक्षुकुक्षत । कुक्षा ।

भक्ष आमण्डने । १५९ । मालयते । उद्भालयत ।

कूट अप्रमादे । १६० । कूटयते । कुट प्रतापन इत्येके । कोटयते । अन्यत्र
कोटयति ।

कृत छेदने । १६१ । व्रीटयते ।

वन्चु प्रलभने । १६२ । वञ्चयते । अवञ्चत । वञ्चना । वञ्चतीति
भ्वादिपाठात् ।

वृषु शक्तिध्वम्भे । १६३ । वर्षयते । अववर्षत । अवोवृषत । वर्षणा ।
अन्यत्र वर्षतीति ।

मद लक्षिधोगे । १६४ । मादयते । अन्यत्र मायति ।

दिवु परिक्रूजने । १६५ । देवयते परिदेवकः । अन्यत्र दीव्यतीति । वक्षु-
प्रभृतिमुदितं पठन्ति । स एवायं धातुरर्थान्तरे चुरादिरित्येवंबोधनार्थम् । (20)

गृ विज्ञाने । १६६ । गारयते । अन्यत्र गिरति । गृणातीति ।

विद वेदनाख्याननिवासेषु । वेदयते । १६७ । निवेदयाश्चके । अन्यत्र
वेत्ति वेद । विद्यते । विन्दते विन्दति । विन्दे । (21)

मन स्तम्भे । १६८ । मानयते । अन्यत्र मन्यते । महति ।

यु जुगुप्सायाम् । १६९ । यावयते । अन्यत्र यीति । युनाति ।

कुक्ष कुक्षयने । १७० । कुक्षितक्षयनेऽस्य वृत्तिरिष्यते । कुक्षयते ।
कुक्षयितः । अकुक्षयत । अक्षुकुक्षत । अकुक्षयितः । कुक्षयितः । कुक्षकः ।
कुक्षयतेः क्तिप् । कूः । कुक्षी । कुक्षः । (2) कुक्ष नाम्नो वेति । कुक्षयत

(20) अतो जेपेयसते उदितं प्रथमिज्ञानार्थम् । न विषो विदुष्यार्थे भवति । इत्यनियतापरमं
तत्र कश्चिन्निवि भावः ।

(21) "सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्दे विचारणे ।

विन्दते विन्दति प्राचीं गार्भं, क्षुक्, क्त्वेतिदं कर्मान् ४ १ ४ इति ।

चित सञ्चेतने । १२४ । चेतयते । चेतयमानः । चेतयामास । चिचेतयिषते ।
दधि दंशने । १३५ । दंशयति । (18)

दक्षि दर्शनदिंसयोः । १३६ । दंसयते । दंसितम् ।

डष डिष संघाति । १३७।१३८ । डापयति । डेषयति ।

तत्रि कुटुम्बवारणे । १३९ । तन्त्रयति । तन्त्रम् । स्रतन्त्रः ।

मत्रि गुप्तभाषणे । १४० । मन्त्रयति । अमन्त्रयत । अममन्त्रत । मन्त्रः ।

स्वय ग्रहणद्वेषणयोः । १४१ । स्वाशयति । अन्वय स्वाशति स्वाशते ।

तर्जं भर्त्सं सन्तर्जने । १४२।१४३ । तर्जयते । तर्जना । तर्जतीति

भ्वादिषाठात् । भर्त्सयते । भर्त्सना ।

बन्तु गन्ध अर्दने । १४४।१४५ । अर्दने गतो हिंसायां याचने वेत्त्यर्थः ।

वस्ययते । वस्यतः । गन्धयते । गन्धः । गन्धकम् ।

हिष्क हिंसायाम् । १४६ । हिष्कयते । हिष्कितम् ।

निष्क परिमाणे । १४७ । निष्कयते । प्रणिष्कयते । निष्कः ।

लल श्लेषायाम् । १४८ । लालयति । लालना ।

कूष संकोचने । १४९ । कूषयते । कूषिः ।

तूष पूरणे । १५० । तूषयते । तूषः । तूषीरः ।

भ्रूष आगंसायाम् । १५१ । भ्रूषयते । भ्रूषयाश्चक्रे । भ्रूषः । भ्रूषडा ।

भ्रूषहत्या ।

शठ श्लाघायाम् । १५२ । शाठयते । शाठना ।

यक्ष पूजायाम् । १५३ । यक्षयते । यक्षः ।

स्यम वितर्के । १५४ । स्यामयते । न्यासकत् तु स्य(श्ल)ल वितर्क इति
नाचाथैराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्य इति (६।२।१२३) स्वरसूत्रे स्या (श्ला)
लसंप्रतिपत्त्यर्थं पठितवान् । (19)

(18) अमन्त्र ग्रहणद्वेषणयोः अर्दं हिंसि हिंसायाम् । अर्दयते । हिंसयते इति इत्यने । ततो दस
इति तत्र पाठः । दस दासयते । दासिगुनिति शोदासार्थं दसम् ।

(19) स्या (श्ल) ल वृत्त इति । ल (श्ल)ल वितर्क इत्यप्याहुरदिदित्यन्तात् यथाह्वर्त् । तेन स्या (श्ल)
लसंप्रतिपत्त्यर्थं इति हि तत्र लसकारवाचकम् ।

मूर उद्यमने । १५५ । गूरयते । गूरा ।

शम लक्ष आलोचने । १५६।१५७। शमयते । अशमीगमत । लक्षयते
अलक्षयते । आलोचनादन्यत्र लक्षयतीति परस्मैपदमेव ।

कुक्ष भवक्षेपने । १५८ । कुक्षयते । अकुक्षयत । अपुकुक्षत । कुक्षा ।

भल आमण्डने । १५९ । भालयते । उद्भालयत ।

कूट अप्रमादे । १६० । कूटयते । कूट प्रतापन इत्येके । कोटयते । अन्यत्र
कोटयति ।

वृट च्छेदने । १६१ । वोटयते ।

वन्तु प्रलम्बने । १६२ । वक्षयते । अववक्षत । वक्षना । वक्षतीति
भादिपाठान् ।

वृषु शक्तिसम्बन्धे । १६३ । वर्षयते । अववर्षत अवोवृषत । वर्षणा ।
अन्यत्र वर्षतीति ।

मद तप्तियोगे । १६४ । मादयते । अन्यत्र मानयति ।

दिवु परिकूजने । १६५ । देवयते परित्देवकः । अन्यत्र दीव्यतीति । वस्तु-
प्रभृतिमुदितं पठन्ति । स एवायं धातुरर्थान्तरं चुरादिरित्येवंबोधनार्थम् । (20)

गृ विज्ञाने । १६६ । गारयते । अन्यत्र गिरति । गृणातीति ।

विद वेदनाख्याननिवासेषु । वेदयते । १६७ । निवेदयाञ्छके । अन्यत्र
वेत्ति वेद । विद्यते । विन्दते विन्दति । विन्दे । (21)

मन स्तम्भे । १६८ । मानयते । अन्यत्र मन्यते । मनुते ।

यु जुगुप्सायाम् । १६९ । यावयते । अन्यत्र यीति । युनाति ।

कुक्ष कुक्षयने । १७० । कुक्षयति । कुक्षयति । कुक्षयति । कुक्षयति ।
कुक्षयिता । अकुक्षयत । अपुकुक्षत । पुकुक्षयिषते । कुक्षयितः । कुक्षकः ।
कुक्षयतः क्तिप् । कूः । कुष्ठी । कुष्णः । (2) कुष्ण नाम्नो वेति । कुक्षयत

(20) अतो नैवेद्यमते उदितं प्रवभिशानार्थम् । न विभो विक्रमाय भवति । प्रवभिश/मावनेत्र
तस्य कान्तिति भावः ।

(21) "सत्पादां विद्यते ज्ञाने वेति विभे विचारणे ।

विन्दते विन्दति प्राप्ती कर्त्तुं सुखं अन्व भवितुं कर्त्तव्यं । १६३ इति ।

इति कुम्भ इति प्रातिपदिकाहा सिद्धमित्यर्थः । कुम्भ इत्यस्मात् प्रातिपदिकात् तत्करोतीति षिञ्चिधेयः । इत्थं षिचि सिद्धे इह त्वात्मनेपदार्थं पठ्यते । न च कुम्भ इति प्रातिपदिकं दृष्टमित्याह कुम्भमिति दृष्टमेव । (22) केचित् पुनः कुपूर्वस्य अयतेः कुम्भयत इति सिद्धे कुम्भधानुं प्रत्यावचते । तान् प्रत्युक्तं कुम्भयतिरकारित इति । कारित इति षिच, पूर्वाचार्यसंज्ञा । कुम्भयति रकारित इति चेदप्यन्तः अयतिरिति चेदिहापि स्यादित्यर्थः । कोर्नित्यसमासत्वात् । अयुक्तमिदम् । अमन्ता चि निपाताः । कुम्भोऽपि निपातो मित्यसमासविषयः प्रयुज्यते । ततोऽस्य तिङन्तसन्निकर्षे प्रयोगो न स्यात् (23) । उपसर्गयोगे च । (24) तर्हि कोः प्रागुपसर्गयोग इत्यते । लिङ्गादिप्रत्यये इहागमे द्विर्बचने गुणे भेद उदाहृत एव । (25) अतः कुम्भधातोः कारित एव कर्त्तव्यः । (26) षिञ्चि कर्त्तव्य इत्यर्थः ।

चितिप्रभृतय एते आत्मनेपदिनः । अथ आ गणान्ताद् धातून्तूद्य पुनर्द्वितीयं परस्मैपदिप्रकरणमधुनोच्यते । योऽपि गणान्तरे साच्चान्न दृश्यन्ते तेषुपि शब्दिकरणस्य भ्रादेराकृतिगणत्वात् तत्र वेदितव्याः ।

चर्चं अध्ययते । १७१ । चर्चयति । चर्चा । अन्यत्र चर्चति ।

बुद्ध भाषणे । १७२ । बुद्ध्यति । अन्यत्र बुक्ति ।

शब्द शब्दक्रियायाम् । १७३ । शब्दयति । भाषणेऽपि शब्दविशेषेऽस्य कृत्तिं अरन्ति । शब्दायते । शब्दायमान् इति तु शब्दं करोतीति व्युत्पत्त्या । उपसर्गादाविष्कारे । प्रशब्दयति । विशब्दयति ।

(22) कुम्भान् अयतेरन्वेषि दृश्यत इति (१११।१०१) उपसर्गे कुम्भमिदमिति समासेन (१११।१०८) कुम्भशब्द इति भावः ।

(23) कुम्भमिदमिति इत्यत्र (१११।१०८) कृत्तिकृति (१११।११६) सम्भ्रान्त समासः । अतो नैकपद्यम् ।

(24) ते प्राग् धातोर्निति (११४।८) कुम्भयत इति स्यात् । एवञ्च कुम्भयायत इत्याम् न स्यात् । अद् य को परः स्यात् कुम्भयत इति ।

(25) कुम्भयतिरिति इत्यत्र कोर्नित्ये न स्यादित्य कुम्भयित्वादाविष्कारेण कुम्भयति इत्यादिबहुवचनमभ्यस्य । तेन कारितएव ।

(26) कुम्भधातोः कुम्भधातुत्वाभावात् । कुम्भ इति प्रातिपदिकात् कारितेन षिञ्चिधेयस्य धात्वर्थे (तत्करोतीति) कुम्भयते इति विकल्पः सम्भव इत्याशयः ।

आङ् क्रन्द सातत्ये । १८६ । आङः परः क्रन्दः सातत्ये षिचमुत्पादयति ।
आक्रन्दयति । आक्रन्दः । आक्रन्दः । आक्रन्दतीत्यन्यत्र ।

लस गिह्ययोगे । १८७ । लासयति । अन्यत्र लसति । (२९)

तसि भूप अलहारि । १८८ । अवतंसयति वतंसयति । अवतंसः
वतंसः । भूपयति । अत्रभूपत् । भूपयते रथ्या स्वयमेव । अन्यत्र भूपति ।
मोच असने । १८९ । असनं छेपः । मोचयति गरान् । मोचयति
असम् ।

अर्ह पूजायाम् । १९० । अर्हयति । अर्हणा । अन्यत्रार्हति ।

ज्ञा नियोजने । १९१ । आज्ञापयति । अन्यत्र जानाति ।

भज विद्याणने । १९२ । भाजयति । भाजः । भाजा भाजी । अन्यत्र
भजति भजते ।

श्रु प्रसङ्गे । १९३ । श्रुयति । अन्यत्र श्रुते ।

यत निकारोपस्कारयोः । १९४ । यातयति । यातना । अन्यत्र यतते ।
निरश्च धान्यधनयोः । निर्यातयति । प्रतिदाने पूर्ववदुदाहृतम् ।

वस स्नेहनच्छेदापहरणेपु । १९५ । वासयति । वासना । अपहरणे च ।
प्रवासयत्यपराधिनन् । अन्यत्र वसति ।

चर संशये । १९६ । विचारयति । विचारणा । अन्यत्र चरति ।

च्यु हसने । १९७ । च्यावयति । अन्यत्र च्यवते ।

भुवोऽवकल्कने । १९८ । अवकल्कनं पीडनम् । भावयति ब्राह्मणान् तपः ।

कृप च । २०० । कल्पयति । अन्यत्र कल्पते ।

रक लक आस्त्रादने । २०१ । २०२ । राकयति । लाकयति । रघ लम
द्रव्येके । राघयति लागयति ।

अशु विमेषि । २०३ । अक्षयति । अन्यत्राक्षति ।

लिगि चिचीकरि । २०४ । लिङ्गयति । अन्यत्र लिङ्गति ।

मुद संसर्गे । २०५ । मोदयति सङ्गान् हृतेन । अन्यत्र मोदते ।

वस धारणे । २०६ । वासयति मृगान् । अत्र वारणे धारणशब्दः ।
अन्यत्र वसति । वसति ।

वभ्रस वञ्छे । २०७ । वासयति । पूर्वं एवायं धातुरिह पठ्यते । तीनाय
मुदिदिति ।

मुच प्रमोचने । २०८ । मोचयति । अन्यत्र मुचति मुचते ।

(४) आ स्वदः सकर्मकात् । स्वद आस्वादन इति ब्रह्मति । आ एतस्मात्
सम्भविकर्मकादेव णिञ् भवतीति मन्तव्यम् । असम्भावितकर्मत्वे तु व्याहृतिः ।
आङ्पूर्वात् स्वद एव सकर्मकादित्येके ।

यस ग्रहणे । २०९ । यासयति फलम् । अन्यत्र ग्रसते ।

पुष धारणे । २१० । पोषयत्याभरणम् । अन्यत्र पोषति । पुष्यति ।
पुष्यति ।

दल विदारणे । २११ । दालयति । उद्दालः । अन्यत्र दनति ।

पट पुट लट लुट लुञि पिञि सिञि लुञि भञि भुञि लघि षति पिञि
दञि कुञि कुञि दञि घट घटि हृष्टि वर्षे वल्घ गुप धूप विच्छ चीव पुय
लोषु लोळ ऋद कुप तर्कं हत हृष भाषार्थाः । २१२।२४५ । पाटयति अन्यत्र
पटति । पोटयति । अन्यत्र पोटति । लाटयति । लोटयति । अन्यत्र लुटति
लोटति । लुञ्जयति । अन्यत्र लुञ्जति । पिञ्जयति । अन्यत्र पिङ्क्ते । सिञ्जयति ।
लुञ्जयति । भञ्जयति । अन्यत्र भनक्ति । भुञ्जयति । लङ्गयति । अन्यत्र
लङ्गते लङ्गति । लंसयति । लंसनः । पिंसयति । दंसयति । अन्यत्र दगति ।
कुंसयति । कुंसः । भूकुंसः भुकुंसः भ्रकुंसः । कुगयति । दसयति ।
वाटयति । अयं सङ्घातिऽपि । अत पुनर्घटि पठ्यते । अयमेदात् । अन्यत्र
घटने घटयति । घण्टयति । घण्टा । हंशयति । हंश्या । वर्षेयति । अन्यत्र
वर्षते । वल्हयति । अन्यत्र वल्हते । गोपयति । अन्यत्र गोपायति ।
धूपयति । अन्यत्र धूपायति । तिच्छयति । अन्यत्र विच्छायति । चीवयति ।
अन्यत्र चीवते । पोषयति । अपूपयत् । अन्यत्र पुष्यति । लोषयति ।
अनुलोषत् । अन्यत्र लोषते । लोळयति । अन्यत्र लोळते । नाटयति ।
अन्यत्र नटति । लोपयति । अन्यत्र कुप्यति । तर्कयति । ऊर्षेऽप्ययमधीयते ।

वर्षयति । अवीहृतत् अववर्षत् । अन्यत्र वर्षति । वर्षयति । अवीहृतत् अव-
वर्षत् । अन्यत्र वर्षति । भासार्था इत्येके । भासार्था दोमार्थाः । तेष्वत्रेत्येके ।

पूरी थाप्यायने । २४६ । पूरयति । अन्यत्र पूर्यते ।

रुज हिंसायाम् । २४७ । रोजयति । अन्यत्र रुजति ।

ष्वद भासादने । २४८ । भासादयति यवागूम् । अस्मिष्वदत् । इति
स्वदादिः ।

(5) प्राष्टपादा । धृषु प्रसहन इति वक्ष्यति । एतस्मात् प्राग् वा
षिज्भवतीति मन्तव्यम् । पुरादिस्वान्नित्यं प्राप्तस्य षिचो विकल्पः क्रियते ।
युजादिभ्यो ऽत्रापि क्वचिद् यथाभिधानं विकल्प इत्यने ज्ञापककरणादि-
सुक्तम् ।

युज पृच संयमने । २४९।२५० । योजयति योजति । अन्यत्र युनक्ति ।
पर्चयति पर्चति । अन्यत्र पृणक्ति ।

अर्च पूजायाम् । २५१ । अर्चयति अर्चति । युजादिषु जिता तावत्
कर्त्तृभिर्प्राये क्रियाफले आत्मनेपदिवम् । केवलानामध्यर्षिक्यर्हि शुभ्रच्छदि
सृष्टीणा स्वरितेत्त्वं मन्यन्ते । तेनार्चते इत्यपि भवति । अत्र च भ्यादावर्चं
पूजायामिति लिङ्गमुक्तम् । अन्यत्रार्चति ।

पह मर्षणे । २५२ । साहयति सहति । “स एवायं नागः सहति
कलभेभ्यः परिभवम् ।” सहति प्रतिभटम् । “ततः श्रोदसहन् सर्वे ।”
अन्यत्र सहते ।

ईर चेषे । २५३ । ईरयति ईरति । अन्यत्र ईरते ।

ली द्रवीकरणे । २५४ । विलापयति विलीनयति विलापयति
लयति (30) । अन्यत्र लीयते लिनाति ।

वर्जनी वर्जने । २५५ । वर्जयति वर्जति । वर्जितम् । अन्यत्र सङ्गते ।
हृणक्ति ।

(30) अत्र भाष्ये ‘विभाषा लीयतेरित्याश्रयिकस्य (६।१।६१) मस्थापोक्तम् मैत्रयी लीलीनुग सुक्ता
वित्याश्रयणे (७।१।६६) लुकी विकल्पमाहूर्त्तं भीदानकार । अत्राद्ये तु लुक् तदमाने वृत्तायी य ।
नदयुक्तम् । ‘आल लीनाति लीयत्येवैका निहृण इति अ एवं उक्तव्यादसत्त्वाभावात् ।’ इति ।

हृष् भावरणे । २५६ । वारयति वरति वरते । अन्यत्र वृषोति । वृषते ।
 जृ वयोज्ञानौ । २५७ । जारयति जरति । अन्यत्र जीर्यति जृषाति ।
 रिच वियोजनसंपर्चनयोः । २५८ । रेचयति रेचति । अन्यत्र रिङ्क्ते
 रिञ्चति ।

श्रिष असर्वांपयोगे । २५९ । श्रेषयति श्रिषति । पर्यशेषयत् पर्यशेषत् ।
 अन्यत्र श्रिषति । विपूर्वोऽतिशये । विशेषयति विशेषति । विशेष्यते ।
 तप दाहे । २६० । तापयति तपति । तपते । अन्यत्र तप्यते तपतीति ।
 तप तप्तौ । २६१ । तर्पयति तर्पति । अततर्पत् अतीतपत् । त्रपितम् ।
 अन्यत्र त्रप्यति त्रप्नोति ।

हृदी सन्दीपने । २६२ । हृर्दयति हृर्दति । हृर्दिषति । कृतादि-
 साञ्चर्यादिङ्क्विकल्पं नास्य मन्यन्ते (३१) । कृष्णः । कृगवान् । अन्यत्र
 चृषन्ति चृन्ते ।

दृभी भवे । २६३ । दर्भयति दर्भति । दृष्यम् । अन्यत्र दृष्यतीति ।
 दृभ संदर्भे । २६४ । पूर्ववदुदाहरणम् । दृभितमिति विशेषः ।
 श्य मोक्षणे । २६५ । श्यायति श्यति ।
 मी गतो । २६६ । माययति मयति । मेता । अधीरादिकेः साञ्चर्यान्
 मिमीषति । अन्यत्र मीनाति ।

ग्रन्थ बन्धने । २६७ । ग्रन्थयति ग्रन्थति । अन्यत्र ययाति । (३२)
 क्रय हिंसायाम् । २६८ । चौरस्थोत्क्राययति । क्रयति क्रयते । अन्यत्र
 क्रथयति ।

शीक मर्षणे । २६९ । शीकयति शीकति । अन्यत्र शीकते ।
 चीक च । २७० । चीकयति चीकति । चीका ।
 अर्दं हिसि हिंसायाम् । २७१ । २७२ । अर्दयति अर्दति अर्दते ।
 आर्दिदद् । आर्दीत् । आर्दिदिपति । हिंस्रयति हिंस्रति । अन्यत्र हिनस्ति ।

(३१) रीतादिकलोवेङ्क्विकल्पः । अतएव तं निहायानिदुर्देहीदित् पश्यते ।

(३२) उपसर्गस्य यव चमने आशयति अशतीति इत्यने । एतन्निरुक्तत्वात् इति प्रतिपत्तिः ।

साधुवीचपातुःशो भद्रोभियते पात दम चमन इत्यसि ।

आहः पद पद्यर्थे । (33) २०३ । आसादयति आसीदति । आसता ।
आसात्सीत् । अन्यत्र सीदति । असदत् ।

शुभ्य ग्रीचकर्मणि । २०४ । शुभ्यति शुभ्यति शुभ्यते । शुभितम् । अन्यत्र
शुभति ।

हृद अपवारणे । २०५ । ह्वादयति ह्वदति ह्वदति । उरहृदः । ह्वः ।
ह्वम् । ह्वावः । ह्वदिः । ह्वम् । ह्वादिः ।

जुप परितर्पणे । जोषयति जोषति । अन्यत्र जुपति । २०६ ।

धूञ् कम्पने । २०७ । धावयति धवति धवते । अन्यत्र धुनाति धुनीति ।
धूनीति । (34)

ग्रीञ् तर्पणे । २०८ । प्राययति प्रयति प्रयति । त्रिच्वफलं केवले
चरितार्थम् इति ख्यन्तात् परस्मैपदमेव ।

ग्रन्थ ग्रन्थ सन्दर्भे । २०९ । २८० । ग्रन्थयति ग्रन्थति । अन्यत्र ग्रथ्नाति
ग्रन्थते । ग्रन्थयति ग्रन्थति । अन्यत्र ग्रन्थते ग्रन्थति ।

आप् लम्पने । २८१ । आपयति आपति । आपत् । असत्रापोति (35)
तनु अङ्गीपकरणयोः । २८२ । तानयति तनति । तनित्वा तन्त्वा ।

नितान्तम् । अन्यत्र तनोति तनुते । ततः । उपसर्गाच्च दैर्घ्ये । आतानयति
आतनति । वितानयति वितनति । अन्यत्र आतनोति । वितनोति ।

वद सन्देशने । २८३ । वादयति वदते वदति । अन्यत्र वदति ।

मान पूजाधाम् । २८४ । मानयति । मानति । अन्यत्र सीमांशते ।
इति परस्मैभाषा उदासोतः ।

भू प्राणावात्मनेपदी । २८५ । आकुञ्जादात्तानेपदीति प्रकरणे भू

(33) पद्यर्थे इति ।

(34) "धूनीति चम्पकवृत्तानि धुनीत्यशौके धृतं धुनति धुति स्फुटितातिसुक्तम् । वायुविधुनयति
चम्पकपुष्परेषु यन् कान्ते भवति चन्दनपत्ररीष ॥ ११" इति अङ्गिरसख्यम् । अण आदी क्त्वादी
उदादी आदी च । आदी क्तलोपि ।

(35) अत्र साधव — "नैवेद्येषामपगत इत्यात्मनेपदमपि दर्शितम् । अन्ये तु नैतन् सृशयन्ति" इति ।
पदपरिग्रहप्रसङ्गे नैतन्नास्ति ।

प्राप्ताविति वक्तव्ये आकम्पयतीति वचनं केवलाश्विजन्ताज्ञात्मनेपदं यथा स्यात् ।
भाषयते भवने । सूर्योद्गमनं सम्भाषयते । इत्यभूतः । अन्यत्र भवति । (36)

वक्ष भाषये । २८६ । वाषयति वषति । वाषयतः वषतः । अशीववत्
अवाचीत् । अन्यत्र वक्ति ।

गर्हं निन्दने । २८७ । गर्हयति गर्हति । अन्यत्र गर्हति ।

मार्गं अन्वेषणे । २८८ । मार्गयति मार्गति । असमार्गत् अमार्गीत् । (37)

कठि शोके । २८९ । कण्ठयति कण्ठति । अचकण्ठत् अकण्ठीत् ।
अन्यत्र कण्ठते ।

मृजू शीचालहारयोः । २९० । मार्जयति मार्जति । मार्जिता मारुष्टा ।
मार्जयित्वा मार्जित्वा मृष्टा । मृष्टम् । अन्यत्र मार्ष्टि ।

मृष तित्तिचायाम् । २९१ । मर्षयति मर्षति । अन्यत्र मृषति मृषते ।
मर्षति ।

धृष प्रसङ्गे । २९२ । धर्षयति धर्षति । अन्यत्र धृष्यति ।

पश बन्धने । २९३ । पाशयति पशति ।

इति युजादौ आधृपीयाः । एते युजादयो विकल्पितपिचः । इतीऽदन्ता
उच्यन्ते ।

कथ वाक्यप्रबन्धे । २९४ । कथयति । अचकथत् । कथा ।

वर ईश्यायाम् । २९५ । वरयति । अचवरत् ।

गण संख्याने । २९६ । गणयति । अजीगणत् अजगणत् । गणाः ।
गणनीयः । गण्यः । प्रगणास्ते । प्रगणी । सुगाण् । सुगाणी । सुगाणः ।
सुगाण्ट्सु सुगाण्सु सुगाण्ट्सु । (38) ।

गठ श्वठ सम्यगाभाषणे । ३९७ । ३९८ । गठयति । श्वठयति ।

(36) पुस्तकाखण्डपात्रादृश्यादृश्यादिनामि मेवेपमाश्विजन्तम् । एतन्नेषु मृष्टयेषु च
परकंपदो । एष च सुधाचरः सुधाचरमदिवादि मृष्टयत इत्यादि । सुधाचरमवत् । अथर्ववेदस्यमन्त्रेभ्यः ।

(37) वच शरीरौ मृषनेरार्थोदिति भवि ।

(38) मृषांश्च मृषयति चकृत् । इति च सुगाणिति । अतश्चिकथ कथयते (० ११३) इति
देषः ।

पट वट वन्दे । २८८ । ३०० । घटयति । वटयति । अन्यत्र पटति ।
वटति ।

रह त्यागे । ३०१-१ । रहयति । अररहत् । विरहः ।

स्नान गदी देवशब्दे । ३०२ । ३०३ । स्नानयति । स्नानयित्नुः । गदयति
गदयित्नुः । “देवो मेघे सुरे रात्रि” इति मननाट्ट देवशब्दे भेदध्वनावित्यर्थः ।
प्रथमाहिवचननिर्देशो वैचित्र्यार्थः । (३९)

पत गती । ३०४ । पतयति । पतयामास । पतयासुः । अन्यत्र
पतति । अपसत् । (४०)

पथ अनुपसर्गं । ३०५ । पपयति । उपसर्गास्तु प्रपयति ।

स्त्र आत्तेपे । ३०६ । स्त्रयति । स्त्रयिष्यति । स्त्ररः ।

रच प्रतिघने । ३०७ । रचयति । व्यरचयत् । अररचत् ।

कल संस्थाने । ३०८ । गती च । कलयति । कलयामास ।

चह परिकल्कने । ३०९ । चहयति । विचहः । अन्यत्र चहति ।

मह पूजायाम् । ३१० । महयति । महयामास । महयाञ्कार । अन्यत्र
महति अमहदित्येके ।

सार छप त्रय दौर्बली । ३११—३१३ । सारयति । छपयति । त्रययति ।

सृष्ट ईशायाम् । ३१४ । सृष्टयति । सृष्टा । सृष्टयासुः ।

भाम क्लोषे । ३१५ । भामयति । अबभामत् । अन्यत्र भामते ।

सूच यौशुन्ये । ३१६ । सूचयति । सीसूचते । सूचिः । सूचसूत्रसत्रसाम-
स्तोनसंपामसभाजस्थूलस्तनस्तोम इत्येतेषामपोपदेशत्वम् । योपदेशत्वं ह्योका-
चामेवेत्यते । मिथदिष्वङ्गिष्वपिभि रेकाज्भिः साहचर्यात् । तेन सोसू-
च्यते तिस्तनयिषति सीसूचत इत्यादौ न प्रत्यम् ।

(३९) अद्दन्त्यपठ इति षोपदेशलक्षणेनैकाच न । छिडाद्यैकाचसाहचर्यात् । तेन तिलनविषयीति
पल न । अभिहितो मेघयेति स साभावात् पलम् ।

(४०) अत्र पत गती वेति माघवर्षदिषु पाठ । ना पित्रस इति नामन्वसार्य । वादन इत्येके । प्रथमं
पथे पतयति पतति । पताञ्कार । चिज्जिक्त्वात् प्रथोत्तनसामनेकाचत्वादाम् । पताञ्कार । अपती
दिति शाङ् । अदन्पथे पतयति पातयति । अपीपसत् ।

खेट भक्षणे । ३१७ । खेटयति । खाखेटना । खोट इत्थेके । खोटयति ।
खोट इति च । ३१८ ।

खोट धेये । ३१९ । खोटयति । खोटकः ।

गोम उपलपने । ३२० । गोमयति । गोमयाभ्वभूय ।

कुमार क्रीडायाम् । ३२१ । कुमारयति । कुमारयाञ्चकार कुमारयामास ।

कुमारः । कुमारी ।

कुशूल इत्थेके । ३२२ । कुशूलयति । कुशूलकः ।

शील उयधारणे । ३२३ । शील्यति । शीलितः । मांसगीलः । मांस-
गीला ।

शाम सान्त्वने । ३२४ । शामयति । शससामत् ।

वैल कालोपदेशे । ३२५ । वैलयति । वैला । काल इत्यपि धातुरित्थेके ।
कालयति । अथकालत् । कालना ।

पल्लूक्त लवनपवनयोः । ३२६ । पल्लूनयति । पल्लूनयामास ।

वात सुसुमेवनयोः । ३२७ । वातयति । अथवातत् ।

गवेष मार्गणे । ३२८ । गवेषयति । अजगवेषत् । गवेषणा ।

वास उपसेवायाम् । ३२९ । वासयति । अथवासत् ।

निवास आच्छादने । ३३० । निवासयति । निवासयामास । अनिनि-
वासत् । निनिवासयिषति ।

भाज पृथक् कर्मणि । ३३१ । भाजयति । अथभाजत् । भाजनम् ।

सभाज प्रीतिदर्शनयोः । ३३२ । सभाजयति । अथसभाजत् ।

जन परिहाणे । ३३३ । जनयति । जनः । न्यूनः । मापौनः ।

शीनयीत् । शीनितत् । (४१)

ध्वन शब्दे । ३३४ । ध्वनयति । अथध्वनत् । अन्यत्र ध्वनति ।

कूट परिदाहे । ३३५ । कूटयति । कूटम् ।

(४१) शीनयोर्दिति तुष्ठात्प्रथम इयम् । तत्रापि भाजयतिप्रत्ययस्येति शब्दोऽस्ति इति (१।३।१)
अथानि अथानिच । काममूनर्दिति तत्रादाइत्यम् । अदाइत्यम् अथ वेदिके एव । अथानिचानि
नदिति इतिकारात्तः । अथानिचते तु शीनयति ।

क्रेत याम कुण गुण चामन्त्रणे । ३३६।३३८ । चकारेण कूट द्रव्यपेक्षते ।

क्रेतयति । यामयति । कुणयति । गुणयति । कूटयति ।

स्तेन चौर्ये । ३४० । स्तेनयति । अतिस्तेनत् । स्तेनः । स्तेयम् ।

इति परस्मैभाषा उदात्ताः ।

अथ आ सर्वादात्मनेपदिनः ।

पद गती । ३४१ । पदयति । पदयाञ्चक्रे । अन्यत्र पद्यते ।

गृह ग्रहणे । ३४२ । गृहयति । गृहयाञ्चक्रे । गृहम् । गृहयातुः ।

मृग अन्वेषणे । ३४३ । मृगयति । मृगयाञ्चक्रे । मृग्यतीति षण्णादि-

पाठात् । (42)

कुच विक्रापने । ३४४ । कुचयति । कुचयाञ्चक्रे । कुचकः । कुङ् ।

कुचना ।

शूर वीर विक्रान्ती । ३४५।३४६ । शूरयति । अशुशूरत । शूरः । वीरयति ।

अविवीरत । वीरः । वीर्यम् ।

स्यूल परिह्वङ्गणे । ३४७ । स्यूलयति । अस्यूलत । तुस्यूलयिपते । स्यूलः ।

अर्थ याञ्जायाम् । ३४८ । अर्थयति । अर्थयाञ्चक्रे । आर्त्तयत । अर्त्ति-

थयिपते ।

सत्र सन्तानक्रियायाम् । ३४९ । सत्रयति । सिसत्रयिपते । सत्रम् ।

गर्व माने । ३५० । गर्वयति । गर्व । अन्यत्र गर्वति । गर्वप्रभृतिष्व-

दस्तत्वप्रयोजनं न दृश्यते । णिचोऽनित्यत्वेन यङोऽभावार्थमिति केचित् ।

(43) इति पदादिः ।

सूत्र वेष्टने । ३५१ । सूत्रयति । सूत्रयाञ्चकार । असुसूत्रत् । सोसूत्रते

सूत्र प्रस्रवणे । ३५२ । मूत्रयति । सोमूत्रते ।

रुच पाशुष्ये । ३५३ । रुचयति । रुचपेयं पिनष्टि । रुचम् ।

(42) मृग्यतीति विरादिपाठादिति केचिन्नमने इति मान्द्राजपुस्तकरूपे पाठः । न एव मन्त्रियति
रूपेण च तदिभ्यं तु कर्मणि लकारः ।

(43) भगवतिने तु 'अदन्तल्लान्प्याविचक्रिल्ल' । धामारण उदात्त इति (२।।१२२) विधि
याम् च कलम । इति ।

पार तीर कर्मसमाप्ति । ३५४ ३५५ । पारयति । तीरयति ।

पुट संसर्ग । ३५६ । पुटयति । अपुपुटत् । अन्यत्र पुटति ।

कत्र शैथिल्ये । ३५७ । कत्रयति । कात्रेयकः ।

(6) प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च ।

प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे णिञ् भवति । तस्मिंश्च णिचि इष्टवत् (44) कार्य-
मतिदिश्यते । पटुमाचष्टे करोति वा पटयति । अपीपटत् । लघयति ।
अलीलघत् । परत्वाद् ह्रस्वी कृतायां सन्धश्चरलोप इति अनसोपित्वम् ।
केचिन् पुनर्नाग्लोप इत्यथ (७।४।२) अगिति प्रत्याहारग्रहणसामर्थ्यादकृताया-
मेव ह्रस्वी सन्धश्चरलोप इत्यग्लोपित्वे टिलोपमिच्छन्ति । तन्मते चापपटत्
अल्लघदिति भवति । आशिः करोति आशिपयति । प्रकृत्यैकाङ्गिति
(६।४।१६३) प्रकृतिभावात् टिलोः । पठन्तमाचष्टे पठयति । युवानमाचष्टे
यवयति । स्वन्विणमाचष्टे स्वजः । स्थिरमाचष्टे स्थापयति । बाहुल्याद्
ह्रस्वभावे स्थपयति च । कुमारी चष्टे कुमारयति । खट्वयति । (45)

(7) तत्करोति तदाचष्टे ।

यद्यप्यनेन वाक्यार्था निर्दिश्यते तथाप्यार्यातार्थस्य प्राधान्यात् प्रधान-
माख्यानं करणं वेति तस्यैव प्रत्ययार्थत्वम् । परिगिट्शु प्रकृत्यर्थ इति
द्वितीयान्तात् प्रत्ययः । तथाचैवीदाहृतम् ।

(8) तीनातिक्रामति ।

अग्नेनातिक्रामति अग्नयति । इस्तिनातिक्रामति इस्तयति ।

(9) धातुद्वयम् ।

धातुः स्त्रेण रूपेणावतिष्ठति । बहुलवचनानुहसेः क्लृप् प्रकृतिवच्च कारकं
भवति । सीताहरणमाचष्टे सीतां हारयति । कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति ।
आस्थानात् कृदन्तात् तदाचष्ट इति क्लृप् प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च-
कारकमित्यनेन (३।१।२६, वा) चायमर्था दर्शितः ।

(44) इष्टवत्कालं टिलापदिष्टम् । अगिष्टवत् प्रातिपदिकम् । पुंसांरमाचष्टिर्भोव-यत्तादिवरपदि
विभक्तौर्भुञ्जन्विभर्त्सिमिति (६।४।१३, शार्ङ्गिक) ।

(45) एतौमाचष्टे पठयति । बहुलवचनार्थेति अथिक् पाठोऽप इत्यने गणवृत्तवत् ।

सर्गसमुदायाण्यजयं मिदम् । असुखयत् । अदुःखयत् । सुखं वेदयते
 उखायते । दुःखं वेदयते दुःखायत इत्येव भवति । सुस्यति दुःस्यतीति
 कञ्ठादिपाठात् ।

रस आस्वादनस्येष्टनयोः । ३०५ । रसयति । निरसयति । अन्यत्र रसति ।
 व्यय विनाससुत्सर्गे । ३०६ । व्ययति । अव्यययत् । अन्यत्र व्ययति
 व्ययते । अव्ययीत् ।

रूप रूपक्रियायाम् । ३०७ । रूपयति । रूपं पश्यति निरूपयति ।
 विरूपयति वस्त्रम् ।

छेद द्वैधीकरणे । ३०८ । छेदयति । अविच्छेदत् ।

व्रण गात्रविचूर्णने । ३०९ । व्रणयति । अव्रणयत् । व्रणम् ।

वर्ण वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु । ३१० । वर्णयति । वर्णोऽसौ ।

वर्णं गृह्णाति वर्णयतीति च दर्शितम् ।

लाभ प्रेरणे । ३११ । लाभयति । लाभयाचकार । प्रसोमः । उपलाभः ।

(11) बहुलमेतद्विदर्शनम् ।

पुरादावदन्तधातुदर्शनं बहुलं वेदितव्यम् । अतोऽनुक्ता अपीह धातवो
 ज्ञेयाः ।

पर्ण हरितभावे । ३१२ । पर्णयति ।

विष्क दर्शने । ३१३ । विष्कयति ।

चंप प्रेरणे । ३१४ । चंपयति । अपिती विप्रः ।

वस निवासे । ३१५ । वसयति ।

तुल्य आवरणे । ३१६ । तुल्ययति । असुल्ययदुल्यतोऽद्रे रिति माघः ।
 तुल्यितः । एवं गडयति आन्दोलयति डलयति तुजयति तुजः शुण्डयति

शुण्डः स्फुटयति स्फुटः स्फुटिकः स्फुटा भोजयति भोजः स्फुटयति स्फुटा
 स्फुटितः अवधीरयतीत्यादयो यथाभिधानं वेद्याः ।

(12) षिङ्गाद्विरसने ।

अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकाषिचोऽपवादो षिङ् भवति निरसनेऽर्थे । हस्तौ
 निरस्यति हस्तयते । पादयति । चक्षयते ।

(10) कर्त्तृकरणाद् धात्वर्थे ।

कर्त्तुं यत् करणं साधकतमं ततो षिञ् भवति । दात्रेष तुनाति दाच-
यति । अग्निना च्छिनत्ति असयति । परशुना च्छिनत्ति परशयति । करणस्य
कर्त्तृग्रहणं विशेषणम् । किमर्थम् ? चक्षुरादीन्द्रियवचनो यः करणशब्दस्तत्-
परिश्रद्धो भा भूदिति । तत्परिश्रद्धे चक्षुरादिशब्देभ्य एव स्यात् ।

चित्र चित्रीकरणे । ३५८ । चित्रयति आलेख्यं करोतीत्यर्थः । चित्रं
करोति चित्रीयत इत्याद्यर्थं करोतीत्यर्थः । कदाचिद् दर्शने च । चित्रयति
चक्षुः । चित्रयति वचः ।

अंस समाघाते । ३५९ । अंसयति । अंसः ।

विभाजने । ३६० । वटयति । वटेः पुनः पाठोऽर्थभेदान् ।

३६१ । लजयति ।

लज्जे । ३६२।३६३ । वण्टयति । लज्जयति । लज्जना ।
अदन्तेषु पाठवलाददन्तत्वे वृद्धिरित्यपरे । वण्टापयति । लज्जापयति ।

मिश्र सम्मर्षे । ३६४ । मिश्रयति । मिश्रं करोति मिश्रतीति
वर्गितम् ।

संग्राम युद्धे । ३६५ । संग्रामयति । असंग्रामयत । तस्यौ सिसंग्रामयिषुः
मित्युक्तिरिति भट्टिः । संग्रामः ।

स्तोम श्लाघायाम् । ३६६ । स्तोमयति । स्तोम्यम् । अग्निहोमः ।

द्विद्र कर्ण भेदने । ३६७।३६८ । द्विद्रयति । कर्णयति । कर्णेनानुभवति
आकर्णयति । कर्णेन भावयति कर्णयतीति व्याचक्षते ।

अन्ध दृष्ट्युपघाते । ३६९ । अन्धयति । अन्धः ।

दण्ड निपातने । ३७० । दण्डयति । अददण्डम् । दण्डः ।

अह्न लघने । ३७१ । अह्नयति । अह्नः । अन्यत्राहते ।

अह्न पदे लघने च । ३७२ । अह्नयति । अह्नयामास । अह्नना । अन्यत्र
पठति ।

दुःख दुःख तत्प्रक्रियायाम् । ३७३ । ३७४ । तदिति सुखदुःखप्रति-
पदिवार्या निर्दिश्यते । सुखयति । दुःखयति । तत्करोतीत्येवं सिद्धे सोप-

सर्गसमुदायाण्यज्यं मिदम् । असुखयत् । अदुःखयत् । सुखं वेदयते
 सुखायते । दुःखं वेदयते दुःखायत इत्येव भवति । सुस्यति दुःस्यतीति
 कण्ठादिपाठात् ।

रस आस्वादनश्चेन्नयोः । ३०५ । रसयति । निरसयति । अन्यत्र रसति ।
 व्यय विश्वासमुत्सर्गं । ३०६ । व्ययति । अव्यययत् । अन्यत्र व्ययति
 व्ययते । अव्ययीत् ।

रूप रूपकियायाम् । ३०७ । रूपयति । रूपं पश्यति निरूपयति ।
 विरूपयति वस्त्रम् ।

श्लेद द्विधीकरणे । ३०८ । श्लेदयति । अविच्छेदत् ।
 व्रण गात्रविचूर्णने । ३०९ । व्रणयति । अन्नणयत् । व्रणम् ।
 वर्ष वर्षक्रियाविस्तारगुणवचनेषु । ३१० । वर्षयति । वर्षयोस्तुभः
 वर्षे गृह्णाति वर्षयतीति च दर्शितम् ।

लाभ प्रेरणे । ३११ । लाभयति । लाभयाचकार । प्रसोमः । उपलामः ।

(11) बहुलमेतद्विदर्शनम् ।

पुरादावदन्तधातुदर्शनं बहुलं वेदितव्यम् । अतोऽनुक्ता अपीह धातवो
 ज्ञेयाः ।

पर्ण हरितभावे । ३१२ । पर्णयति ।

विष्क दर्शने । ३१३ । विष्कयति ।

जप प्रेरणे । ३१४ । जपयति । जपितो विप्रः ।

वस निवासे । ३१५ । वसयति ।

तुल्य भावरणे । ३१६ । तुल्ययति । असुत्ययदुलितोऽद्रे रिति भावः ।
 तुल्यितः । एवं गडयति आन्दोलयति डलयति तुजयति तुजः शुण्डयति
 शण्डः स्फटयति स्फटः स्फटिकः स्फटा भोजयति भोजः स्फुटयति स्फुटा
 स्फुटितः अवधीरयतीत्यादयो यथाभिधानं वेद्याः ।

(12) पिङ्गाद्विरसने ।

अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकान्पिचोऽपवादो विद् भवति निरसनेऽर्थे । हस्तौ
 निरसति हस्तयते । पादयति । चक्षयते ।

स्तन्भुगुन्भुस्कन्भुस्कन्भु । २-५ । तथाहि सूत्रम्—“स्तन्भुगुन्भु
 स्तन्भुगुन्भुस्कन्भुः शुभ । (३।१।२२) सर्वे रोधनार्याः । माधवमते तु
 प्रथमोऽर्थात् स्तन्भुगुन्भुः द्वितीयो निष्कोपणार्थं यतुर्वो धारणार्थः । स्तन्भोति
 स्तन्भुति । विट्भ्राति विट्भ्रीति । अट्भ्रीति अट्भ्रीति । तन्तम् ।
 अतन्तम् । स्तन्भ्रियति । स्तन्भ्रोतु स्तन्भ्रातु । स्तन्भुहि स्तन्भान । स्तन्भुवात्
 स्तन्भ्रीयात् । स्तन्भ्यात् । अस्तन्भत् अस्तन्भ्रीत् । तिस्तन्भ्रियति । प्रतित्तिट्-
 भ्रियति । तास्तन्भ्यते । स्तन्भ्रियति । अतस्तन्भत् । प्रतित्तिट्भः । वाहुप्रतिट्-
 भ्रिविह्वलमन्वुरिति रघुकाव्ये । स्तन्भ्रित्वा स्तन्भ्या । स्तन्भ्यः । उक्तम् ।
 तोडुभिरतीवतरां गिरोभिरिति माघः । २ ।

सुभ्रीति सुभ्रति । सुट्भ्र । सुभ्रियति । अस्तन्भ्रीत् । सुभ्रित्वा
 सुभ्र्या । सुभ्यः । ३ ।

स्क्रन्भ्रीति स्क्रन्भ्रति । विष्कन्भ्रीति विष्कन्भ्रति । च स्क्रन्भ्र । स्क्रन्भ्रियति ।
 अस्क्रन्भ्रीत् । स्क्रन्भ्रित्वा स्क्रन्भ्र्या । स्क्रन्भ्यः । ४ ।

स्कुन्भ्रीति स्कुन्भ्रति । सुस्कुन्भ्र । स्कुन्भ्रियति । अस्कुन्भ्रीत् । स्कुन्भ्रित्वा
 स्कुन्भ्र्या । स्कुन्भ्यः । ५ ।

६ । सातिः—सुप्ते । तथाच सूत्रम्—“अनुपसर्गाहिस्यविन्दधारिपारि
 वेद्युदेजिधेतिसातिसाहिभ्यश्च । (३।१।१३८) हेतुमन्वन्तः । सातयति ।
 सातयः । क्तिप्ति सात् । परमात्मेत्यर्थः । सात्वन्तो भक्ताः । ६ ।

७ । जु—गती वेगी च । सूत्रम्—“जुञ्जम्यदन्द्म्यष्ट्यधिकञ्च लशचत्तप-
 पतपदः ।” (३।२।१५०) जवति । जुजाव । जीता । अजन्तत्वादनिट्त्वम् ।
 जोष्यति । अजावीत् । जुजूषति । अजीजवत् । जवनः । प्रजवी । जूः । जुवी ।
 जूतिः । जवः । विजावको नाम देवः । वैजावकः । कष्ठादिभ्यश्चेत्त्वात् ।
 (४।२।१३३) शैषिकः । ७ ।

BHAVAN'S LIBRARY
BOMBAY-400 007

NB — This book is issued only for one week till _____
This book should be returned within a fortnight
from the date last marked below

Date	Date
------	------

Not to be Issued

~~Sa A. D. O. M. A. T. H. S. A. B. E. E.~~
Bharatiya Vidya Bhavan's Granthagar
BOOK CARD

Call No. ~~Sa A. D. O. M. A. T. H. S. A. B. E. E.~~ Title Dhatu-

pradipanjali ed by Shri Shchandra

Author Maitreja Rakshita.

Date of issue	Borrower's No	Date of issue	Borrower's No
---------------	---------------	---------------	---------------

<u>1952</u>	<u>100</u>		
-------------	------------	--	--

<u>Prof. R. T. Jyoti</u>			
--------------------------	--	--	--

<u>M. S. P.</u>			
-----------------	--	--	--

Not to be Issued

BHAVAN'S LIBRARY
Kulapati K. M. Munshi Marg
BOMBAY-400 007

BL-17

BHAVAN'S LIBRARY
BOMBAY-400 007

N.B. - This book is issued only for one week till _____
This book should be returned within a fortnight
from the date last marked below

Date	Date

Not to be Issued

Santhi ~~NOT TO BE ISSUED~~
Bharatiya Vidya Bhavan's Grantbagar
BOOK CARD

Call No. ~~SA 1011/1052~~ Title Dhatu-
pradipanj ed by Shri shchandra
author Maureya Rakshita.

Date of Issue	Borrower's No	Date of Issue	Borrower's No
---------------	---------------	---------------	---------------

with 3E
orig. f. t. yas
S. 1011

Not to be Issued

BHAVAN S LIBRARY
Kulapati K. M. Munshi Marg
BOMBAY-400 007